

ఈనాటకమునందలి పాత్రములు

పురుషులు.

రాజరాజన రేంద్రుడు

1145

రాజు

మంత్రి

సారంగధరుడు

యువరాజు (కథానాయకుడు).

సుబుద్ధి

సారంగధరునిచెలికాడు (మంత్రికుమారుడు)

మహాకవిగాయకశిరోమణి.

పురోహితుడు

గిలిగింత

విదూషకుడు

గిజిగన్న

రంగులు వేయువాడు

బబ్బన్న

హంతకనాయకుడు

స్త్రీలు.

రత్నాంగి

రాజరాజన రేంద్రుని పెద్దభార్య
(కథానాయకునితల్లి)

చిత్రాంగి

రాజరాజన రేంద్రుని చిన్న భార్య
(కథానాయిక)

వలవంత

రత్నాంగిదాసి

అంటింత

చిత్రాంగిదాసి

(b)

(C)

హరికథా పితామహ

శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాసు

(d)

Prof. S. V. JOGARAO, M. A. Ph. D.,

Chairman, Board of Studies & Faculty of Oriental Learning

Member, A. U. Syndicate, Senate & Academic Council

Department of Telugu, Andhra University, Waltair.

(Formerly Prof. of Telugu Leningrad State University, U. S.S.R.)

సాధువాదము

కారణజన్ముడు నారాయణదాసు. బ్రతికి చెడిన చెడి
బ్రతుకుచున్న దేశము భారతదేశమున భగవద్భక్తికి రసరక్తికి
సత్యవిష్ణుకు ధర్మ ప్రతిష్ఠకు తన సకల కళా సార్వభౌమత్వము
ద్వారమున పునర్భవము ప్రసాదించు ప్రభుత్వ ప్రస్థానమున
ధ్వజమెత్తిన ధనంజయుడు. ఆ అంతర్వాణి వరేణ్యు డాది
భట్ట సారంగధర చరిత్రము నెందుల కెన్నుకొనెను, దానిని
దృశ్య కావ్యముగ నేల తీర్చెను? - అన్నది యొక ప్రశ్న.
దీన రసరక్తికి ఔపదేశిక ప్రతి పత్తికిని కావలసినంత తావు
న్నది. రూపకము సర్వకళా సమాహార స్వరూపకము. అను
భూతిని ఉపదేశమును సామాజికుల కలవోక అంతస్సన్నిధి
చేయగలదు. ఆ సదవకాశములను చక్కగా వినియోగించు
కున్నారు దాసుగారు. అతఃపూర్వకాలిక కతిపయ కృతుల
లోగల అసంగతులను పరిహరించి సామాజికామోద యోగ్య

ములగు పరిష్కారములను చేసిరి. రూపక శిల్పమున ప్రాక్రప్త
 తీచిన శైలీమేశసము గావించిరి. ఇందు భరతసంప్రదాయము
 ప్రకారము నాందీ ప్రస్తావనలు, సంధి సంధ్యంగ ఘటనము,
 అంకవిభాగము, శుభాంత కథనమును గలవు. పాశ్చాత్య పద్ధతి
 ప్రకారము కథా రంగములను బట్టి అంక మనేకథా విభక్త
 మగుట, Court fool పాత్ర యునికియు గలవు. ఇందలి గిలిగింత
 పాత్ర మన విదూషక పాత్ర కంటే Shakespeare Clown
 పాత్రకు తత్వతః సహితమైనది. ఈ గిలిగింత పాత్ర
 ద్వారమున పేరునకు తగినట్లు అపూర్వ మైన హాస్యమునే
 కాదు, ఉదాత్తమైన ఉపదేశమును గూడ అందించినారు
 దాసు గారు. ఈ పేరే కాదు ఈ నాటకమునందలి మరికొన్ని
 పాత్రముల పేర్లును చిత్రముగా నున్నవి - వలవంత, అంటింత,
 గిజిగన్న, జబ్బన్న - ఆ పేరు ఆయా పాత్రముల స్వభావము
 లకు పరిస్ఫోరకము లుగా నున్నవి. దాసుగారి జానపదస్నిగ్ధ
 చిత్త వృత్తికి సిడ మెత్తినవి. “మహాకవి గాయక శిరోమణి”
 పాత్రము దాసుగారి ప్రతి బింబమే.

రూపకమున - కథన శిల్పము నిబిడ బంధ సుందరము గావలె.
 పాత్రలు రసపాకమున కాధారము గావలె. సంవాదములు
 పాత్ర స్వభావ సందీపకములు గావలె. భావ సామాజికులకు

సద్యస్సులభ గ్రాహ్యము గావలె. దాసుగారునాటక కర్త
మాత్రమే కాదు మహానటుడు. షేక్స్పియర్ కళిదాస
ప్రభృతి రూపక మహాశిల్పుల ఆంతర్యము, వారి నానావిధ
రసమార్గములు సలక్షణముగ సమీక్షించిన దక్షుడు. అందుచే
ఉపర్యుక్త రూపకశిల్ప మర్మ జ్ఞత సంతటిని అలవోక ఇందు
ప్రదర్శించినారు. నాంది యందు వారి భగవద్భావనము
భరత వాక్యము నందలి వారి ఆశాసనము కాళిదాసు వానికి
కళ్యాణ తిలకము తీర్చిదిద్దినట్లున్నవి. చరమాంకమున సారంగ
ధర పాత్ర పరిణామము, గిలిగింతలు గూడ వచ్చిన పరివర్త
నము, “చిఱురాలపై జల జల బాఱు సెలయేటి ...” అను
పద్యమున ప్రతిఫలించిన మహాకవి గాయక శిరోమణి ఆశయము
దాసు గారి హృదయ పరిపాకమునకు ప్రబల సాక్ష్యము.
హృదయ పరిపాకము మహా రచయితల లక్షణములలో అతి
ముఖ్యమైనది. జీవితములో నిట్టి సద్గ్రంథ మొకడు చదువు
భాగ్యమబ్బినది. దాసు గారికి నా ధన్యవాదములు.

దీని పునర్ముద్రణకు బూనుకొనిన సత్కార్యదీక్షితులు
సహృదయ సార్వ భౌములు శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావు
గారికి నా సౌహృదసాధువాదములు.

యస్వీ జోగారావు.

iv

1145

ఉ పో భా త ము

Prof. G. J. SOMAYAJI, Vidwan, M. A; L. T.
Kalaprapurna Dr.

Chairman (Retd.) Commission for Scientific and Technical
Terminology Ministry of Education

Head of the Dept. of Telugu (formerly) NEW DELHI	CHAIRMAN. (Academic
Andhra University, (Retd.)	Sub-Committee Board of
PRABHATAM.	Governors Telugu Academy
Official Colony	HYDERABAD
VISAKHAPATNAM-2	

సారంగధర an original drama in 5 acts. హరికథా
పితామహ శ్రీమదజ్ఞాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారిచే
1890 లో రచియింపబడి వేదవ్యాస ప్రెస్సులో 1921 సంవత్స
రమున ముద్రింపబడినది. దాసుగారు (1864 నుండి 1945)
81 సంవత్సరములు జీవించిరి. హరికథా నిర్మాణమున సంగీత
సాహిత్యముల రెంటిని మేళవించి సోపజములైన రచనా
విధానములను చేకూర్చి దక్షిణ భారతముననే గాక అఖిల
భారతము నందును మిక్కిలి ప్రతిష్ఠగాంచిరి. వీరికి హరికథా
పితామహ అను సార్థకనామము కలదు. వీరిశిష్యులు వీరు
ప్రవాసిన హరికథలను దేశమంతయు చెప్పకొనుచు, తమగురు
భక్తిని చాటుటకు విజయవాడలో ఒక విగ్రహమును స్థాపించి
శతనర్ష జయంతుత్సవములను చేసికొనిరి. వీరికి ఆంధ్రము,
సంస్కృతము, ఆంధ్రము విహారరంగములు. ఉర్దూ, హిందీ,

పారశీకము భాషలయందు గొప్పపాండితి కలదు. ఉమర్
ఖయ్యామును సంస్కృత, ఆంగ్ల, ఆంధ్రభాషలలోనికి మూలము
నుండి పరివర్తించిరి. ఈయన సంగీత శాస్త్రజ్ఞుడు, ఈడు లేని
నేర్పరి ఆటపాటలయందు. దేశమంతయు రాజాస్థానములందు
పల్లెటూర్లలో, పట్టణములలో, రాజసభలలో పండితుల
మండలుల యందు ఎదురునచ్చిన వారినెల్ల జయించి కీర్తి
గొన్నవారు. విజయనగర మహారాజుల సంగీత కళాశాలకు
ప్రథమాచార్యులుగ నుండిరి. లెక్కలేని ద్రవ్యమును సంపా
దించి దానిని దానధర్మాదుల యందు వెచ్చించిరి. ఆనాడు
అఖిలాంధ్రదేశములో నుండిన సంగీత నృత్య నిపుణులైన
వందలకొలది వార వనితలు వీరికడ సంగీత నృత్యము లభ్య
సించి వారి పాదాభివందన మొనర్చి వారిని సేవించినవారే !

వీరు వ్రాసిన గ్రంథములు కొన్ని వేల పుటలలో ముద్రింప
బడియున్నవి. అందు పద్యకావ్యములు, గద్యములు,
విమర్శనములు, శాస్త్ర విచారములు, ఆంధ్రీకృతులు
హరికథలు, ప్రబంధములు, శతకములు, హాస్య గ్రంథ
ములు, అచ్చతెనుగు గ్రంథములు, వ్యాకరణములు,
కీర్తనలు మొదలయినవి ఎన్నియో గలవు. ఇప్పుడు
పునర్ముద్రణమగుచున్నవి. సారంగధర నాటకము ప్రశస్త
మైనది. ఇది ప్రాక్ ప్రతీచీ రూపకశైలీమేళనములు గల
రచన. శాంతరస ప్రధానమయ్యు, హాస్యకరుణాద్యంగ రస

పరిపోషణా సామర్థ్యమునను, సజీవపాత్ర నిర్మాణ చాకచక్యమును, బంధుర భావసంపదవలనను, సరళరచనా రామణీయకమును, కవితాకళకు కేళాకుశులైన పద్యముల తోడను, పాఠ్యే, నాట్యేచ మధురముగ రాణించు “నాటకరాజము” అని పేరొందినది.

వాఙ్మయము రెండు విధములు. (1) శాస్త్రము, (2) కావ్యము, శాస్త్రము విజ్ఞానదాయకము. మేధాసంపత్తివలన సాధింపదగినది. చిద్రూపము. ఇక కావ్యమన్ననో శ్రావ్యము, ప్రదర్శనయోగ్యము అని రెండు విధములు. శ్రావ్యములు రామాయణ మహాభారతాదులు, నవలలు, కల్పనాకథలు, హాస్యోక్తులు మొదలగునవి. రెండవజాతివి రంగస్థలమున ప్రదర్శనయోగ్యములైన రూపకములు. ఇందు నాటకములు, నాటిక లేగాక అనేక విధములైన భేదములు కలవు. ఈ కావ్య రాజి యంతయు ఆనందమును కలిగించుట ముఖ్యలక్షణములుగా గలవి. ఇతర ఫలములైన కీర్తి, దనము, పాండిత్యము, భాష, భాషాభ్యసనము, మొదలయిన అనేక ప్రయోజనములు కలవి. ఈ కావ్యములవలన ఆనందము ఎవరికి కలుగవలయు? అని ప్రశ్న. ఆనందమనగ మనుష్యుడు అనుభవించు చిత్తద్రవీకరణము వలన కలుగు రసానుభూతి. ఇతి వస్తువు కాదు. కేవలము మనోవృత్తి. ఎవరి సంతసము వారిమనసుకే ఎఱుక. ఆట్లయినచో ఈ ఆనందము పైకావ్యములో చదువు

వారికిని, వినువారికిని, రంగస్థల ప్రసర్శనములను మనసునగల్గు
 అనుభవ విశేషము. ఇట్టి అనుభవము వ్యక్తిమనసున ముందు
 కలిగియున్న సంస్కారము వలన వాసనారూపమున నిశ్చల
 ముగ నుండును. అది సహృదయుల యందే యుండును.
 నటకుల యందును, రచయితల యందును, పుస్తకముల
 యందును ఉండునదికాదు. వారియందు నిలచియున్న స్థాయి
 భావము చదువుట వలనను లేక చూచుట వలనను పొంగి
 నచ్చును. అట్లు పొంగిన స్థాయిభావములే అనుభవింపబడి
 రసము లనబడుచున్నవి. రసాత్మకమైన అనగా రసపుష్టిని కలి
 గించు వాక్యమే కావ్యమని యొక ఆలంకారికుడు చెప్పి
 యున్నాడు. స్థాయిభావములు తొమ్మిది. రతి, హాసము,
 శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్సా,
 విస్మయము, శమము అనునవి. ఇవి ప్రతివ్యక్తి యందును
 ప్రతిదినము కలుగుచునే యుండును. ఇవి తాకికరసము లం
 దురు. ఒక స్త్రీని చూచి పురుషుడు ప్రేమించుట, ప్రియ
 మరణము చూచి దుఃఖించుట మొదలగునవి. వీటిని కథా
 రూపముగ కల్పించి కావ్యములలో గల ఇంపైన కూర్పుగలవి
 అతాకిక రసములు. విశేషమేమన అతాకిక రసములన్నియు
 ఆనంద జనకములే. తాకికరసము లట్లుగాక ప్రత్యక్షానుభూత
 ములైన కోపము, శోకము మొదలగునవి : ఇవియే భేద
 ములు. తాకికరసము లెప్పుడును శ్రోతలకు ఆనందజనకములు
 కావు.

ఇట్టి కావ్యములలో నాటకములు రమ్యము లందురు. వీని యన్నింటి యందును సాధారణముగ ఒకకథ కలదు. అట్టి దానినే ఇతివృత్తమందుము. ఇట్టి కథలు ప్రసిద్ధములు, కల్పితములు, మిశ్రములు అని మూడు తెగలు. మొదటిరకము చాల కాలము నుండి అందరికిని ప్రసిద్ధముగ తెలిసినవి. వీనిలో అనేకములకు కర్తవ్యవరో తెలియదు. అట్టి రామాయణ మహా భారతాదులు ప్రసిద్ధములు. ఇక షేక్స్పియర్ రచించిన కొన్ని నాటకములు, కన్యాశుల్కము, మాలతీ మాధవము, కళాపూర్ణోదయము మొదలయినవి కవి కల్పితములు. ఇవి కేవలము ఆ కవిచే ఊహింపబడినవే. అవి జరిగినవి కావు. చారిత్రకములు కావు. పౌరాణికములు కావు. కొన్ని ప్రాచీన కావ్యములు గ్రహించి పాత్రల యందును, కథలోని సన్నివేశము లందును పూర్వపురుషుల చరిత్రముల లోను ఉచితములని తోచిన రీతిని మార్పులు కలవి. ఇవి మిశ్రములు.

ఇక ప్రకృత కావ్యములైన సారంగధర నాటకములోని వృత్తము ఏ జాతికి చేరినది. వాస్తవముగ నాలోచించినచో నిది చారిత్రకముగాదు. కాని 1480 సంవత్సర ప్రాంతమున ఈ కథ నవనాథ చరిత్రమున గౌరవ ద్విపదగా చెప్పినాడు. 1549 వ సంవత్సరమున దోనూరి కోనేరునాథుడు ద్విపదగా రచించినాడు. 1625 ప్రాంతములో చేమకూర వెంకటరాజు

ప్రబంధముగ వ్రాసినాడు. ఇన్నివిధముల ఈకథ ప్రచారములో నుండుటవలన ఈ ఇతివృత్తము ప్రసిద్ధమే. కాని ఈ ప్రసిద్ధమైన ఇతివృత్తమును కవి ఉచితములైన మార్పులుచేసి వ్రాసినచో మిశ్రమునబడుచున్నది. దీనినే విశ్వనాథు డిట్లు చెప్పియున్నాడు. “యత్స్యాత్ అనుచితం వస్తు నాయకస్య రసస్యవా । విరుద్ధం తత్పరిత్యాజ్యం అన్యథా వా ప్రకల్పయేత్” అని చెప్పినాడు. మూలకథలోనున్న నాయకరసానుచితములైన కథాభాగములను పరిత్యజించుటగాని, మార్పులుగాని జేయవచ్చును. ఇదియే మిశ్రకథలోని విశేషము. రామరాజభూషణుడు కేవల కల్పనాకథలు, యథాస్థిప్రార్థవృత్తములు పుట్టురత్నములనియు, కవిచే సాననందిన పూర్వచరిత్రములు సానలుతీరిన జాతిరత్నములని చెప్పియున్నాడు. ధర్మవరము కృష్ణమాచార్యులు వ్రాసిన విషాద సారంగధర యొకటి 1887 సంవత్సరములో దానినే కొంతమార్చి విషాదాంతముగ వ్రాసిరి.

పై ముగ్గురి కవులచేతను నాల్గవవాడైన దాసుగారి చేతను ఇట్లు చేర్చుకూర్పులు కథలో చేయబడినవి. కాని ఒకరు సానపట్టుట ఇంకొకరి కంటే భిన్నముగానే యున్నది. (1) నవనాథ చరిత్రములో చౌరంగి యను సిద్ధుని కథయే సారంగధరుని పేర వ్రాయబడినది. అది మాల్యదేశమున జరిగినది. అందలి రాజరాజనరేంద్రుడు ఆ దేశపు రాజే.

రాజమహేంద్రవరమునకు సంబంధములేదు. ఇక రాజరాజ
నరేంద్రుని కొల్వుకూటమనియు, ఆతని చరిత్రమనియు
వ్రాయుటవలన కాలక్రమమున ఈ కథ తెలుగుదేశమున
కంటగట్టబడినది. గౌరనకృతిలో సారంగధరుని భార్య మంగ
ళాంబయని కలదు. చిత్రాంగి రాజరాజనరేంద్రుని ఉంపుడు
కత్తెయని యాతడు వ్రాసెను. కాని వెంకటరాజును, దాసు
గారును, కృష్ణమాచార్యులును ఈమే రాజుగారి పరిణీతయైన
ద్వితీయ భార్యయని వ్రాసిరి. ధర్మవరపు కృష్ణమాచార్యులు
రాజరాజ నరేంద్రుడు స్వప్నముగ ఆంధ్రదేశపు రాజని
వాక్కుచ్చెను. వెంకటరాజు సారంగధరుని భార్య మంజువాణి
యని వ్రాసెను. ఈ పెండ్లి విషయములో నొకచిత్రకథ
కల్పింపబడినది. మొదట చిత్రాంగిని సారంగధరుని కొరకే
మాటలాడి చివరకి తండ్రియే మోహపడి ఆమెను పెండ్లిచేసి
కొనెనని యొకమార్పు చేయబడినది. ఈ మార్పు బాణాల
శంభుదాసుడను నతడు కల్పించినట్లు నిడదవోలు వెంకట్రావు
గారు వ్రాయుచున్నారు. ఈ మూడు ముఖ్యమైన మార్పు
లలో జరిగిన విశేషములు పరిశీలింపబడును. (1) చిత్రాంగి
రాజుగారి ఉంపుడుగత్తె అనుటవలన చిత్రాంగి దోషము
కొంత తగ్గినది. ఆచార్యులుగారు సారంగధరుని వివాహము
కొరకు విదర్భ రాజపుత్రి చంద్రకళను, తండ్రికొరకు భోజ
రాజపుత్రి చిత్రాంగిని మాట్లాడుటకు బ్రాహ్మణుల

పంపెనని వ్రాసిరి. (2) చిత్రాంగి పరిణీతయైన ఆమెదోషము మరింత ఎక్కువై నది.

ఇక నాటకఫలితము నననాథ చరిత్రమును, కోనేరు నాథుని రచనను, వెంకటరాజుచేతను సారంగధరుడు దోషిగ నిర్ణయింపబడి కాలుసేతులు ఖండింపబడి మీననాథుడను సిద్ధునిచేత రక్షింపబడెను. ఆచార్యులవారు “సారంగధరుడు అన్యాయముగ శిక్షింపబడినాడని ఎరిగి రాజు ఏడ్చుచు దుఃఖాంతముగ పిచ్చెత్తి వెడలిపోయినట్లు రచించెను. ఇది ఇందలి వైశిష్ట్యమనియు, ఇట్టి విషాదాంతములు షేక్స్పియరు నాటకములలో యున్నవనియు అట్టివి భారతీయాలంకారికులచే నాయకుని వధ చెప్పరాదని నియమించుటచే పెద్దలోటైన దనియు ఆ లోటును తాను తీర్చుచున్నాననుకొని ఈయన ఈ విషాదాంత నాటకమును వ్రాసెను. కాని ధర్మవర్తను డయిన సారంగధరుడు శిక్షింపబడుట శ్రోతలకు సంతోష కారణమెంత మాత్రము కాదు. పైగా కాలుసేతులు ఖండింపబడిన సారంగధరుని మొండెము రంగస్థలమున వ్రదర్శింపబడుటయు మిక్కిలి బాధకు కారణము. పైగా ఈయన రంగస్థల సూచికలు అసాధ్యముగ నుండును. సారంగ ధరుడు ఎగురవేసిన పావురము చిత్రాంగి మేడపై వ్రాలునని రంగస్థల సూచిక ఇచ్చెను. పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహంగారు ఈనాటకమును శతధా ఖండించుచు ఆ పావురము చిత్రాంగి

మేడపై వ్రాలక బయటి కెగిరివచ్చి ఒకసభ్యుని నెత్తిపైవ్రాలి
రెట్టవేసెనని హేళనచేసెను. పైగా ఆచార్యులుగారు కరుణ
భీభత్సరసములు పరాకాష్టమందునట్లు నటించవలసిన వేష
ధారులు సంగీత లయతాళములు దప్పనికీతిని పాడవలె
ననుటను హేళనచేసి నిరాకరించెను.

అందరిచేతను సారంగధరుడు నిర్దోషియని శిక్ష ఇచ్చిన
తర్వాత రాజుగారికి జెలిసినట్లు వ్రాసిరి. దాసుగారు మాత్ర
మామార్గము సంగీకరింపలేదు. ఆ కాశవాణిచేత చిత్రాంగి
పూర్వనృత్తాంతమును, ఆమె దాసిగనుండి నుంత్రి అంతఃపుర
ద్రోహము చేసినట్లు కృత్రిమ సాక్ష్యము కల్పించి అతనిని
శిక్షింపజేయుటచే ఈ జన్మమున ఇట్టి శిక్ష కలిగెనని చెప్పిం
చెను. చిత్రాంగి యిందు శిక్షింపబడినది. చిత్రాంగి తన
దోషము బయలుపడిన తర్వాత ఆత్మహత్య చేసికొనినట్లు
తక్కిన వారందరు వ్రాసిరి.

ఇక ప్రకృతము దాసుగారి నాటకమును విమర్శింప
వలెను. దీనిలో గుణములు (1) పుస్తకము చిన్నపైజులో
యండి కథ ప్రదర్శనకు అనుకూలముగ నున్నది. (2)
శృంగార, హాస్య, ధర్మ, వీర కరుణములు చక్కగ పోషింప
బడినవి. (3) అంటింత, వలవంత, గిలిగింత అనుపేర్లుగల
దాసీలు, విదూషకుడును సార్థకములైన పేర్లతో రసపోషణ
మునకు అనుకూలముగ నుండిరి. (4) ఇందు సారంగధరుడు

చావలేదు. శిక్షయైనదిగాని సత్యమెరిగిన తలవరులు వానిని చంపక నిలిపియుంచిన కల్పించుట యుక్తముగ నున్నది. 5) ఇందలి చాత్రాలు, కథావిధానము స్వాభావికములు. చిత్రాంగి దూషిణియని ఊరందరు ఎరుగుదురు. కాని రాజువద్ద చెప్పరు. కోర్టులో సాక్ష్యము చెప్పరు. రాచనగరులోని దుశ్చరిత్రములు దాసీ స్త్రీలవలన యూరంతయు తెలియుచుండుట మిక్కిలి స్వాభావికము. (6) దాసుగారికి భోగకాంతలలో గల గుణదోషములు కప్పవిప్ప నేర్పులు ప్రత్యక్షముగ తెలియును. కావున తమగ్రంథమున వారు ఆచాత్రను చక్కగ చిత్రించిరి. (7) చిత్రాంగి ఆత్మహత్యచేసికొనుట యుక్తతరము. ఆకాశవాణిని పిలిపింపకుండుట యుచితము. (8) చిత్రాంగి చేసిన నేరము చిత్రాంగి దాసిచేతను, ఊరువారి మాటలచేతను విదూషకుని మాటలవలనను, చిత్రాంగి వ్రాసి పంపించిన యుత్తరమును, రాజసభయందు బయటపెట్టుట వలనను, కల్పన క్లృఘ్యముగా నున్నది. ప్రాచీన కావ్యము లన్నింటియందును దాసుగారి సారంగధర నాటకము చాల విధముల మెరుగైనదని సరసులు గ్రహింపవచ్చును. వారి భాషయు, గీతములును, అక్కడక్కడ నున్న పాటలును తెలుగుదనము ఉట్టిపడుచున్నది. దాసుగారి ఈ రచనము దిరిగి ప్రచురింపించిన ఈశ్వరరావుగారు అభివందనీయులు. ఈ గ్రంథము విశ్వకళాపరిషత్తులో ఉన్నత తరగతిలో

పాఠ్యమై వివిధ విమర్శలకు దారిచూపుచూ పొగడ్త
నందుటవలన ఇది తప్పక విమర్శకులైన విద్యార్థులందరు
చదువదగినది.

విశాఖపట్నము }
18-10-78 }

విద్వాన్ సోమయాజి

భూ మి క

దాసభారతి ప్రచురణలలో ఇది 15 నది. 1921 న సం॥లో వేదవ్యాస ప్రెస్ నందు ఈ నాటకము ప్రప్రథముగా ముద్రింపబడి తదుపరి ప్రతులు దొరుకుటే అతికష్టమయినది. అయిదు ఆరు సంవత్సరముల క్రితం విజయవాడ సరస్వతీ బుక్ డిపోలో దాసుగారి రచనలకొరకై అన్వేషించుచుండగా సారంగధర నాటకము ఒకే ఒక ప్రతి కంటబడినది. అది కొని, భద్రపరచి దానిని పునర్ముద్రించిన బాగుండునని తోచి, దాని ముద్రణ భారము వహించితిని. ఇది పట్టభద్రులకు పాఠ్య గ్రంథముగా ఆమోదించినట్లయిన చాల బాగుండునని పలువురు మిత్రులు అభిప్రాయపడిరి. త్వరలోనే అట్టియోగ్యత దాసుగారి నాటకరచనకు పట్టవచ్చునని ఆశిస్తున్నాను.

నేను కోరిన వెంటనే, కాదనక వృద్ధాప్యము, ఇతర పని తొందరలు లెక్కనేయక 1978 లోనే అంటే ఒక యేడాది క్రితమే తమ అమూల్యమైన “ఉపోద్ఘాతము” వ్రాసి నాకందచేసినందుకు శ్రీ గంటి జోగిసోమయాజిగారికి సర్వదా కృతజ్ఞుడను. అటులనే సోమయాజిగారి ప్రముఖ శిష్యుడైన Prof. S. V. Joga Rao గారిని కూడ వారి అభిప్రాయమును వ్రాయమని కోరితిని. వారుగూడ దాసుగారిమీద ప్రగాఢ భక్తిప్రపత్తులతో, కాదనక వారి పీఠికనుకూడ అందచేసి ఈ చిన్న పుస్తకమునకు మరింత శోభను పెంపొందించిరి. ఆయనకుకూడ నా హృదయపూర్వక అభివందనములు.

— కర్రా ఈశ్వరరావు

1145

1

శ్రీ రస్తు

సారంగధర నాటకము

నాంది

తనవుంటెంచగఁ దల్లియైధనము లందంజేయఁగం దండ్రీయై
మనముందిద్దగ నొజ్జలై సుఖములం బ్రాపింప నిల్లాలునై
కొనసాగింపఁగఁ బుత్రుడై భయములం గొట్టంగ భూపాలుడై
యనయం బీశ్వరుఁ డీసభాసదులఁ గల్యాణంబు లందిచ్చుతన్.

సూత్ర — (నాద్యంతమున తెఱప్రక్కచూచి) అమ్మాయీ !

నటి — (ప్రవేశించి) అయ్యా! సెలవేమి ?

సూత్ర — కంటివా ?

పగలు పలుతెఱఁగుల పనులందు డస్సిన
మనసు సేదదేర్చు మనదు నాట్య
శాల యనెడు మంచి చలివేంద్రఁ జేరు నీ
జనుల వింతచవులఁ దనుపవలయు.

కంటివా : కాళిదాసాది కవుల నాట
కములు నెల్లరు వినఁగ శక్యములు కావు
కానఁ బసినాటనుండియు వీనుల కెఱు
కవడు తీయనిమాట పల్కవలె నిపుడు.

ఇదియునుం గాక.

అద్దముఁబోలి యీజగము నందఱికిం గనుపర్చు తప్పులం
దిద్దుచు మంచి నేర్పుఁ గడుతీయని పాటలనించు వీనులన్

గొద్ది ధనంబులోన సమకూరెడు వంచిటు జూడవచ్చి రీ

పెద్ద లికెట్టి నాటకము వీరికి వేడుకసేయ జాలెడున్.

నటి—తమకింత యాలోచనమేల? వేడియొకరుచి క్రొత్త
యొకవింత యనుసామెత తామెఱుంగనిదా?

సూత్ర—ఔనౌ నిప్పటికవులు చేసిన నాటకంబుల నొక
మంచిదాని నేనెంచునంతలో నీవెద్దియైనంగాడి సభ్యులకు విం
దొనర్చుము. చూడు!

ఎండ యెక్కుకొలది కొండయెక్కిడునట్లు

లెండ దిగుకొలంది గొండ దిగిన

పోల్కిఁ గష్టసులభముల జూపు వైశాఖ

దినముఁ గూర్చి పాట డెలుపవలయు.

నటి— చిత్తము

వసంత — చతురశ్రగతి

సంతోసముగ వ-సంతము వచ్చెను-కంతునిబల మం - గనలన్ హెచ్చెను॥

చెలువుగమావిడి - చెట్టులుగాచెను - పొలుపుగ నెల్లెడ - మెల్లలుపూచెను॥

తుమ్మెద లలరులఁ-దొమ్మిగనాడెను-సమ్మదమునఁ దిర-సంఘముపాడెను॥

అనిలుఁడు నీవన - లందునడాఁగెను-క్షణములపగిది ని-శలుజనసాగెను॥

సూత్ర - ఓహో! నీగానాధికార మారాజరాజనరేంద్రుని
మాటవలె సభను సద్దడగించెను.

(అని యిరువురు నిష్క్రమింతురు);

ఇది ప్రస్తావన.

శ్రీ రస్తు

సారంగధర నాటకము

ప్రథమాంకము.

[రాజరాజనరేంద్రుని కొల్లుకూటము.]

(ప్రవేశము—రాజు, మంత్రి, కవి, విధూషకాది పరివారముతో)

రాజు—నే డిక్కొల్లుకూటముం జూడఁగ నదేమో క్రొత్త యల్లాసమగుచుండెను. మంత్రి !

మంత్రి — ప్రభువుల కాశ్రితులం జూచునపు డల్లాసము గలుగుట సహజమేకదా !

కవి — ఆశ్రితుల కేలికసందర్శన మంభోజములకు సూర్య ప్రకాశము.

రాజు—మహాకవి గాయకశిరోమణి ! నమస్కారము.

కవి—

ఆశ్రితులపాల దాక్షిణ్య మరులయొద్ద

శౌర్యముం గోవిందులచెంత సాత్వికతయు

నెసఁగు నేలినవారి కభీష్ట జయము

[కవి] లిచ్చుఁగావుత నంతత మీశ్వరుండు.

రాజు—మంత్రీ! ఈయేడు మనరాజ్యమెట్లు ఫలించెను ?
కాపు తెల్లున్నవారలు ?

మం—సకలధర్మస్వరూపులయిన తాము రాజ్య మొనర్ప
నెవ్వని కెప్పటికి నేయేలోపమైన నుండనేరదు. నవధాన్యము
లును సమృద్ధిగ ఫలించినవి. కొబ్బరి, మావి, పోక మొదలగు
వృక్షజాతులు, ప్రత్తి, నీలి మొదలగు సస్యములు మెండుగఁ
బండినవి. కాలోపయోగముగ వర్షములు గురియుటచే నేరో
గంబులందగులక ప్రజాభివృద్ధియుం బశువృద్ధియునగుచున్నది.
కాపులందఱు నేలికకటాక్షంబున సుముఖులై వ్యవసాయముల
నభివృద్ధియు నేచున్నారు.

రాజు— మాతపసెల్లపుడును మా రాజ్యము సమృద్ధిగ
ఫలింపవలెననియును, మా ప్రజలెల్లరు హాయిగ నుండవలె
ననియునుం గదా ?

మం— చిత్తము. స్వదేశప్రజలయం దేలికకుఁగల ప్రేమ
లోకవిఖ్యాతమే? యేలయన? ఏలినవారెన్నడుం బై రాజ్యంబు
లంజేరి ధనము వ్యయపర్చలేదు. ఇచటివారింగాదని విదేశీయు
లకు సొమ్ముకొల్లఁబెట్టలేదు. సంతతమేలిన వారిసమక్షమందుఁ
గల మాబోఁటి ముఖ్యసేవకులందుఁ దమకుఁ గటాక్షముండుట
వింతకాదుగాని, కాపులు మొదలుకొని యీ రాజ్యమునందలి
యెల్ల యితర ప్రజలనుఁ బేర్వేర తాము దెలిసికొని కాపాడు
చుంట యత్యద్భుతముగ నన్యదేశస్థులుగూడఁ జెప్పకొను
చున్నారు.

రాజు ... సంతోషము. (కవిదేశచూచి) కవికులమణి !

మన విద్యాపాఠశాల లెట్లున్నవి ?

కవి—

కనిపెట్టినారు నూతన దేశములను న
క్షత్రంబులం గోళ శాస్త్రవిదులు,
కనిపెట్టినారు నూతన మూలికాలోహ
చయగుణముల వైద్య శాస్త్రవిదులు,
కనిపెట్టినారు నూతన యంత్రసామగ్రి
జనహితంబుగ శిల్ప శాస్త్రవిదులు,
కనిపెట్టినారు నూతన భాష్యముల వేద
సమితికెల్లను శబ్ద శాస్త్రవిదులు,
శాస్త్రముల నన్యదేశ భాషలఁబురాణ
ములనుఁ దెనిఁగించుచుండి, కవులును వింత
కావ్యములఁ, జరితల, గ్రొత్తకథల, నాట
కముల, నగణితముగఁ గల్పనములఁజేసి.

రాజు— ఓహో! జ్ఞాపకమునకు వచ్చినది. చిరంజీవి సారంగ
ధరుఁడు సంగీతమందేగాక కవిత్వమునందుఁగూడ నెక్కుడు
ప్రజ్ఞ కలవాఁడని తెలియవచ్చెను.

కవి—

సహజ సంగీత సాహిత్యసంపదయును
దైర్య గాంభీర్య విక్రమ దార్యములును
చక్కఁదనము స్వతంత్ర రాజ్యంబునోర్పు,
బరగు రాజేడి ? సారంగధరుఁడు దక్క.

రాజు— తొల్లి సంతానములేక చింతలంబొంది యెంతయో

తపంబుసలిపి తుదకుఁబరమేశ్వరుకరుణచే నేనిబాల్లకునిఁ గాంచుట మీకెల్లరకుఁ దెల్లమేకదా !

మం—మహాప్రభూ ! అదినిజము. ఇంతేగాక, చిరంజీవి సారంగధరునకును, నాబిడ్డఁడగుసుబుద్ధికిని మిగులన్నహము గలుగుటచే, యువరాజసుగుణములను నాపుత్రునిముఖంబునఁబ్రతిదినము వీనులవిందుగ వినుచుందును. మఱియు, సత్యవచోని ధులని బ్రసిద్ధిగన్న ధర్మరాజుగారుఁగూడ ‘నశ్వతామహతః’ అని కార్యార్థియై యసత్యసూచనజేసి ‘కుంజరః’ అని సర్దుకొనిరిగాని, యీశ్వరవరజనితుఁడగు సారంగధరుఁ డొకప్పుడునుఁ గల్లవలికినట్లు వినలేదు.

రాజు— ఎవడురా ! యక్కడ !

ద్వారపాలకుఁడు — (ప్రవేశించి) మహాప్రభూ ?

రాజు—ఓరీ ! చిరంజీవి సారంగధరుని, సుబుద్ధిని వేగముగాఁ దోడుకొనిరమ్ము.

ద్వార—చిత్తము (అని నిష్క్రమించును.)

రాజు— మహాకవి గాయక శిష్యుడే! తానుసహజసంగీత కవితావిశారదులగుబనలనఁగదా నెచ్చెలికాండ్రగు నాబాల్లర కీవిద్యలందంతగాఁ బ్రావీణ్యముకుదిరెను. చిరకాలమునుండి నాకొక సందియమున్నది. సంస్కృతాద్రమములం గూలంకషముగఁ దెలిసినతామెట్లు చెప్పెదరో? మూర్ధనంబున నేభాష యెక్కుడు ?

కవి— దేవా! ఇదియొక సందియమా?

మొలకలేతదనము. పలికుల సవరంబు,

మొగ్గ సోగదనము, పువ్వు తావి,
తేనె తీయదనము, తెనుగునకే కాని
పరుష సంస్కృతాఖ్య భాషకేది ?

రాజు— ఔను! తెనుగునకు స్త్రీలాలిత్యము, సంస్కృత
మునకు పురుషగభీరతయు సహజములు.

(సారంగధరుడు, సుబుద్ధియు, ప్రవేశింతురు.)

సారం— ఏలినవారికి నమస్కారము

రాజు— చిరంజీవ.

సుబు— ఏలినవారికి నమస్కారము

రాజు— చిరంజీవ.

సారం— గురోశిరోమణీ! అభివాదనము

కవి— చిరంజీవ.

సుబు— గురోశిరోమణీ! నమస్కారము.

కవి— చిరంజీవ.

రాజు— కూర్చుండుడు.

(సారం—సుబు—చి త్తము. అని యట్లుచేయుదురు).

గిలిగింత—చి త్తము, అట్టు, అప్పచ్చి, గారె, బూరె లెండు.
దగ్గరగూర్చుండవలెను. రాజుగారియొద్ద నందఱి కన్న మొదటి
మన్నన నాది, నాకుక్కపిల్లదీ?

కవి—

ఔను, గిలిగింత! లక్షల నందుకొనియు

దప్పి దీఱని మాకన్న దొప్పెడంత

కూటితోఁ దుష్టిపొందు ని కుక్కపిల్ల
కును, మఱియు నీకు, మొదటి మన్ననలు తగవె?

రాజు— బాగుగ సెలవిచ్చితిరి. (సారంగధర, సుబుద్ధులను చూచి) మీ పాటవిని చిరకాలమయినది. మీ రెనిమిదేండ్ల బుడతలై యున్నప్పుడు వింటిని. ఇపుడెంత యభివృద్ధి నొంది యుండునో? కవగూడి హాయి నొనర్చుడు.

గిలి— లెండు. మీరు పాట నాకు క్కపిల్లయాట.

సారం— సుబు—

శంకరాభరణము— ఏకతాళము

ప॥ ఏలినవారి పాలనమున - నెల్ల జనులు మనుచుండిరి సుఖమున।

అ॥ కాలయోగ్యమయి వానలుగురియును - గౌరవజాతర కనులపండువై ॥ ఏ॥

౧. బిచ్చగాండ్రు మఱిబీదలులేరు - పచ్చెపుతన మగవడ దెచ్చోట।

పచ్చికబయలుల వశువులు నిండెను - హెచ్చుగవృక్షము లెల్లయు
బండెను ॥ ఏలి॥

కవి—

చిన్నవాండ్రార! మీపాట వెన్నముద్ద
లేసినట్టులు, జువ్వల నెగచినట్టు,
నన్న, చెంబేలి, జాజులు జల్లినట్టు
చిన్నిపూఁదేనె పయిఁబయిఁ జిందినట్టు

గిలి— నాకు క్కపిల్లయాడి యలసినది.

సారం— ఎత్తుకొనుము.

గిలి— ధర్మరాజుగారంతటివారే స్వర్గమునకుఁబోవునపుడు
సయితము కుక్కం దలనెక్కించుకొనగా నేనెత్తుకున్న తప్పా?

2)

ప్రథమాంకము

9

కవిశ్వరుడుగామా! పాక్షికమునేసెదరా? నాకుక్కపిల్లయూ
నుగూడ వర్ణించరా?

కవి—

కుక్కపిల్లరొ నీయాట చక్కదనము
నెగడు బట్టరుచే బంతి యెగురునట్లు
ఉపయోగముపై నిచ్చి వడకునట్లు
చురురొబట్ట యెలుక ప్రశ్నిచినయట్లు.

రాజు— అయ్యా! పైకి కవిత్వమనం కావలె యెట్లు
డునో చూడవలయును. ఎద్దియైన నొక నమననాచి పూరి
నేయమనుడు.

కవి—

కవిత యెట్లుల రావలె గలపు డన్న

సుబా—

సాగి కమ్మెచ్చునన్ వచ్చు తీగెబోలి

సారం—

సాలెపురుగు కడుపులోని నూలు బోలి

గిలి — నేనుం బూర్తి నేయదునా?

రాజు — కానిమ్ము.

గిలి — కొట్టరుకదా?

రాజు — భయములేదు.

పడి నెనుహుహుహు హుహుహుహు హుహుహుహు.

రాజు — కవిత్వమునకు బ్రాణ ముదయగదా?

ద్వార — (ప్రవేశించి) సుహృదభూ ! రోలినవారి కంఠ
వ్యసనమునకు జెంచువాండ్రు వచ్చియన్నారు.

రాజు — రమ్మను.

ద్వార — చిత్తము సుహృదభూ. (విష్ణు — క్షయించును).

మంత్ర — పలినవారిని వేడ్కొనె పల్లవచ్చెగి కాబోలు ?

రాజు — మాకు గూడ నట్లే వోడెనె. వేడ్కొనె చిరకాల
మైనది. నగర శృత్రిమములనన్న వనగిరిపహజములు రమ్మ
ములు గదా!

కవి —

ఎండనుఁ జొరనీక యెదిగి బల్లలుచుగ

నట్లకొన్నట్టి వెడుళ్ళ పొదలు

కొండలఁబోలియు బెండ్లులై తేలి పు

డుఁగుల నీదాడు నేనుఁగు కడుపులు

రాజు — (సారంగధర సుబంధులనుచూచి) తక్కిన చరణ
ములను మీరిద్దఱుం బూర్తి నేయఁడు.

సుబు —

మేనులుబ్బఁగ నెఱుఁపింగి రావగుచెట్ట

కుం జుట్టుకొన్నట్టి పెంజిలువలు

సారం —

తోడనే బండరాల్ దొర్లి యుకొనుచు గ

ట్టు దిగువకుం ద్రుశ్శెడు నెలయేళ్ళు

కవి —

గలుగు కొఱడవులలోనఁ గావరంబు

బీజపురం బులుల లేగలఁ బగిది నిండ
గట్టివెచ్చుచుఁ గలనెసఁ గల వలుకఁ
దోని యెఱుకలఁ దొడగన్నఁ బున్నెచుట్టు.

నంత్రి—చుహాశ్రయభా! అరుగో! పల్లెనగ్రోవుల నూఁదు
కొనుచు నలుపైఁ బలకనుల నిట్టజెక్కల కుచ్చులలాడ నెది
యో పాశుచునాశుమఁ జెంచువాండ్రుటకు నచ్చుచున్నారు.
(చెంచు యును జాత్యయగు సింగితోఁ బ్రవేశించును).

బేహగ్ — త్రిశగతి.

ప॥ దొడనుజూడఁ గలగె సింగి — దోసములఁ దొలంగి ।

అ॥ గరుపారిన మేనసొంగి — కనలపంతువై చెలంగి॥ దొ॥

౧॥ పున్నచుచ్చందురునిమాడ్కిఁ — బోలు నితని మోము ।

కన్సులందు నెనచుచిందు — కడింది జగజెట్టియైన ॥ దొ॥

రాజు — 'నిరక్షమా' ? చిన్నది యూసిసట్లు కాన్పించు
చున్నది. యాటచాలించుఁ డలగట వీర్పుకొనుఁడు.

కవి—

చీర సింగారము నివృంత సిగ్గు లోర
చూపు లొయ్యారపునడలు సోయగంపు
మాటలున్ రాణివాసంపు గోటులేక
పుట్టుచక్కఁదనమె చెంచు బోండ్ల కలరె.

చెంచునా — ముక్కలెడి తియ్యనిపామిఁ : మాచాలికి
వేలుపా! నీ యశుగల మ్రొక్కెనకు దొసింగి, మున్నె గీసింఁ
కాపాడుమా యప్పా! నీ బిడ్డలనూ నుచ్చు.

రాజు—నీవు, నీ బిడ్డలు, నీ చుట్టములు హాయిగ నున్నారా?
మీ అడవులు బాగుగ బండినవా? నువ్వేమి వింతలు?

చెంచునా—సామీ! అడవు లీయే! కన్న పంటలుం బండి
నవి. నీ బిడ్డలందఱు హాయిగనున్నారు. పండ్లి వే. తేనెలుండె
వుచ్చుకొండు. మావేల్పా! ఈయేటివింతలు బిడ్డలను మనసి
చేసికొనెదను. కాదుదున్నలు, గొరబోతులు, దుప్పులు,
పులులు, పందులు క్రొవ్వి చెలరేగి మఱుమంటచేలంబడి
చెఱచుచున్నవి. వేటాడరండు మారేలికా!

రాజు—అంతోషము. మీకోర్కె చొప్పునఁ దప్పక
వేటకు వచ్చెదము.

చెంచునా—బిడ్డలను, మ్రొక్కెదను సామీ! సెలవిమ్ము.

రాజు—మంచిది.

సింగి—నీ బిడ్డను సెలవిమ్ము. సామీ!

రాజు—చెంచెతా! నీకేమి కావలయునో కోరుకొనుము.

సింగి—మీ యప్ప! మా వేలుచా! నాతోడిగాఁను పిడు
చల్లగనుండ దీవించు సామీ!

రాజు—మంచిది.

(చెంచువాండ్రు నిష్క్రమింతురు).

రాజు—మహాశి గాయకశిరోమణీ! మాచిలిరా? కవికర
మొత స్వల్పసంతుష్టియో? యా చెంచెత కోరిన భాగ్య
మంతమానుఁ దనభర్తచొక్క తేమమె యయి?

మంత్రీ— ఇక్కడివారి నెనగలైన నేలినవారు కోరుకొమ్మ
వినచో నించుమించుగా నేలినవయిన నే యడవెనగు.

కవి —

ఏమి భృత్యత సంతృప్తి యెంతనయము
నమ్మకం బెంత సాధువినయము నెంత
దోసములుగని యిచ్చరాతులనుఁ జూచి
బూటకపు బాగులు సిగ్గు పొందవచ్చు.

మంత్రీ— ఓరి గిలిగింకా! నీ ముఠా యల్లర? ఎందాళ్లు కడుపు
బాఁడుకొనెదవు?

గిలి— ప్రభావ్రపంటివాడు సమాధి. వేళమించియు నాఁకలి
మఱచియిండుఁగా నిప్పాడు. నా పువ కెక్కడ నాఁకలినచ్చినది?

రాజు— బాగుగి జూపకమానముఁ దెచ్చితివి. ఇప్పుడెంతవేళ?

కవి —

పేనరిప్రొద్దు పట్టనది పున్నున నిల్పితి యెండ నిప్పుగాఁ
జేసెను, మేనినీడ కలఁ జిన్నంగఁ దగ్గి యుమంగు బెంతకున్
తానెదుఁ, తెటర్కొల్లలన దంగి దగంబకి పిల్లరెడన్
గూసెను, రెండు తాళులన్ గో గుఱుము కేకవేసెనున్.

గిలి — నా పద్యము వినరా?

రాజు— కానీ.

గిలి— కానీ యున్న నిదినఱు సెనగలైన కొని మెక్క
కుందునా? చూడుఁడు.

పొట్ట వెన్నంటినది చల్లిబువ్వ యరిగె .
 నోరు తాలింపువసివటి యూరుచుండె
 వేయ్యాన్నెడ చెప్పించి, నెడలబొచ్చె
 ఇంక పిల్లలు లేవరే నేమిసేయ ?

రామ! ఇప్పుడే! వేయకై ప్రయాణపు ప్రయత్నములఁజే
 యుము. ఇంక మీ భాగ్యము ప్రకటన కరుగువము.

(అందఱును నిష్క్రమింతురు.)

ప్రథమాంకితము.

కర్తా ప్రణామము.

శ్రీరస్తు

సారంగధర నాటకము

శ్రీ శ్రీ గూర్జర మహా

[ఉద్ఘాటననాటకము సాగించుట]

(ప్రవేశము :- సారంగధర : బద్ధులు గొంగిళతో)

సారం — నేస్తమా !

అశగులన్ మోములందుఁ గెంపలరు చుండఁ

దెల్లపురివిచ్చి యందియల్ పుల్లనంగ

మెడనుఁ బైకెత్తి యింపుగ నడచుచుండె

నాడరాయంచఁపాపుర నుదిగొచూడు.

సుబు — అయ్యా ! చిత్తగించితిరా! రాగోఘున నన్నె
మగపాపురమఁ మాటిమాటికిఁ దన కింపుటైక్కలందుఁ దన
తెక్కలం జొనుపుచు దానినోటికి గింజ లేచియుండించుచుఁ జిం
దులుద్రొక్కు చెట్టువేడుకఁ చేయుచున్నదో ?

గిలి — మీది కుగది, మీది యామది. నాది యందున కిం
దునకు నడిమిదానినలె గన్పడుచున్నది. చెట్టుజేరదూ, పుంజు
గవగూడదు.

సారం — నీదే నర్థి నవుల కలింగమా గిలిగింతా ! యథే
చ్ఛగా నన్నితావులం జరింపఁగలవు. స్త్రీలు చిన్నజూచు సిగ్గు

నొందనక్కఱలేదు. సంగవాంక్షను పీఠే మీఠాను. నా కువ్వనక్కఱలేదు.

గిలి - శబ్దము వంటిది నాబ్రతుకు. పిట్టలలో బిట్టను. మృగములలో మృగమును.

సారం - ఏమో... నేస్తుమ! ఎనికొక డింకీపావుర మెగిరించి వేడుకచూతుమా?

సుబు - చిత్తము గాని, క్రొత్తపెంపుడు పిట్ట పైకి బాటి పోవునేమో?

గిలి - దానికి పిట్ట పావురం పై నా సంగవాంక్షతో నుట్టి మీ యొద్దకు రాదు కాబోలు సుండి?

సారం - సారంగధరుని పుంజు సజ్జీకర్తూర్తి కలుగ నేరదు. నేస్తుమ! గిలి వెగురనై చెడ చూడుము.

గాలికెదురుగఁ జనగ రెక్కలు విడలుచు

గాలితోడనె పోవగఁ గదలకుండు

ఏటికెగువ దిగువలందు నీడునట్లు

పారుచున్నది నాముద్దుపావురంబు.

సుబు - అదిగో? నా పావుర మిప్పుటికి తనుపావురము కరిఁ జేరినది. కెందున నొకగానికెంబ నొకటి చక్కాకాకంబుగఁ దిరుగుచున్నవి.

గిలి - నా పావురము నావలె నాదిలికూటిని కాబోలు నెంత యెగురవై చిన నెగురక గొడల నేటికొని తిరుచున్నది.

సుబు - అదీ! నా పావురము మొగ్గులువైచు చిటకు దిగివచ్చుచున్నది.

సారం - ఓయీ! అదేమోకాని నా పావురమున కింకను దిగుటకు మనసుపుట్టక మిన్నంచు నరుంధతివలె నగపడియగ పడకున్నది. ఎప్పటికి వచ్చునోకదా? నీ కగపడుచున్నదా?

సుబు - ఈ పాపపుభూమి జేరనొక్క స్వర్గంబున కరుగుచున్నట్లు తోచెడును.

గిలి - నా పావురము సరి. దీనికి స్వర్గనరకములు రెండును నక్కటలేదు. హాయిగ మెక్కుచున్నది.

సుబు - సోమరిపోతున కింతకన్న పనియేమి?

సారం - నేస్తమా! ఇదిగో! నీపిట్ట క్రిందికి జేరనచ్చినది. ఆహా! నా పావుర మెప్పటికి వచ్చునో? నా కేమియుం దోచకున్నది. ఎంతచూచిన నగపడదు? గాలి దాని నెటువైపునకు ద్రోసెనో? గాక యేదైన నొక పాడుగడ్డ దానిని బెంబడించెనో? అయ్యో! నాముద్దుల పారువమా

సుబు - అయ్యా! చింతించెద లేదా? విముచమునకో క్షణమునకో దిగివచ్చును.

గిలి - అగపడకపోవలె? రాకపోవలె? దేవుడా! అది రాని యెడల నీకొక ముష్టిముంత మీఁదకుట్టెదను.

సుబు - అదిరాకున్న నీకేమి లాభమురా?

గిలి - ఏమిలాభమా? దాని బంగరుగూటికి నిర్భయముగ

నాపావుర మధికారము నొండవచ్చుగదా? మీఁది య ద్యోగి
పని క్రిందివాఁడు కోరఁడా?

సారం — ఓరీ గిలిగింతా! నీకు నప్పుగనున్న టికాని నాపా
వురముపైన నాకెంత యాశగన న్నదో నీకుఁ దెలియనా?
వానిపై నేఁబ్రాణముం గూడఁబెట్టెననా. (సుబుద్ధివైపు
చూచి) నేస్తమా! యేమి? నానిజాడయైనం బొడకట్టదా?

తలను వ్రేళ్ళనడుమఁ దనరఁ ద్రిప్పుచు నాడు

చేతిలోన వెల్లచిటు రుమాలు

పగిది నుందు వెపుడు పావురమా నన్ను

నెడయ నీకు తెక్క లెట్టులాడె

చలిదియైనఁ గుడువఁ దొలుత నీ కాహార

మిడక నిదురనైన నీవు కనులఁ

గట్టుచుందు నిట్టి జట్టుదాసునిఁ దాసి

పాటిపోవఁ దగునె పావురంబ.

ఏమిసేయ దును? దారిలో సావన్న కొల్లవోయిన వాని
తెఱంగున రిత్తచేతుల నింటి కెట్లెగుడును?

గిలి — మా చిన్నప్రభువువా! కెల్లపుడు నొకచేత
పుస్తకము వేరొకచేత నాడువము నుండుచు వచ్చెను.
ఇప్పుడు పావురము కట్టొల్లని వ్రేవలె పాటిపోయెను. ఇకఁ
మీఁద నీవిచారముచేఁ బ్రభువువాడు పుస్తకముంగూడఁ
బట్ట వారు సెలవిచ్చినట్లు రిత్తచేతులతోఁ జుల్కబడి యాట
విడుపిచ్చిన బడిపిల్లనివలె హాయిగఁ నిరుగుచుందురు.

సారం - ఓరీ! శనివలె నీ వెక్కడ పోతావి? నోరుమూసి
కొనుము. (సుబుద్ధుని చూచి) నేస్తమా! నలుదట్లు పరికించు
చున్నావా? యెందైన నగపడలేదా?

సుబు - అయ్యా! చిత్తగించుడు. (వేలితోఁ జూపుచు)
మీ పావుర మావై పునకుఁ జుక్కవలె దిగుచున్నది.

సారం - (చూచి చక్కట్లు చఱచుచు) హద్దీ! జానాను?
నేస్తమా! నా పావురము నా కగపరచినందులకుఁ గోరుకొను
మెద్దియైన నిచ్చెదను?

సుబు - ఏలినవారి కటాక్షముండినఁ జాలును. నాకేకోరిక
యును లేదు.

గిలి - ఏనఁకొండఁ తిగుపతివెంకన్న కొఱబోడిరాగిచెంబు
మీఁదుకట్టినాను. మాకుపు చెల్లించవలయఁ జూడీ.

సారం - నేస్తము! అది యెక్కడ దిగుచున్నదో కనిపెట్ట
వలెను సుమా!

సుబు - (ఆశనమువంక చూచి) అన్నా! మీ పినతల్లి
చిత్రాంగిదేవిగారి మేడపై కొఱగుచున్నది.

గిలి - చేతగలకూక నూతఁబడినట్లే.

సారం - నేస్తమా! యా పావురముచే దీసికొనివచ్చుట కీ
నపుంసకలింగమునుఁ బంపింతమా?

సుబు - చిత్తము.

సారం - ఓరీ!

గిలి - తాము చదుకొన్నవారుకదా? ఓరీ! యేలింగము?
సుబు - ఓరీ కాకోనీ యనవలెనా యేమి?

గిలి - ఇద్దరికిద్దరే? ఇదేనా మీరు చదివిన వ్యాకరణము?
ఓరీ యోసులకు మధ్యగా నన్నుఁ బిలిచినందప్ప నేఁ బలుకనే
పలుకను.

సారం - ఇంక నవ్వులు చాలించి మా పినతల్లి—

గిలి - మా పినతల్లి.

సారం - (కోపముతో) నా కలుక వచ్చుచున్నది సుమా?
భద్రము అట్టెడ్డమునఁ దెట్టెడ్డమని కన్నుగానక వదరఁబోకు.
నీవు తత్త్వణమేగి నా నమస్కారములు మనవిచేసి తనుకొడుకు
సారంగధరుని పావురము తమమేడచెంత వ్రాలినది. దానిం
బట్టించి దయచేసి పంపించనలెనని నా మనవిచెప్పి పావురమును
ద్వారగాఁ నీసికొనిరమ్ము. పొమ్ము. మే మిప్రాంతముననే
నీకొఱ కెదురు చూచుచుందుము.

(అని మువ్వరు నిష్క్రమింతురు).

[స్థలము : చిత్రాంగిమేడలో నొకప్రదేశము].

(అంటింత పాడుచుండును).

చిత్రా - (ప్రవేశించి) లేవనక్కఱలేదు కూర్చుండుము.
ఏదేదీ? అంటింత! ఎంత చక్కనిపాట పాడుచున్నావు? మఱి
యొకసారి పాడుము.

అంటి - నాచాలు బాగుగలేదని కాబోలు నమ్మగారు
హాస్యముచేయ చున్నారు? నేర్చుకొన్నది కాదుకదా!.

చిత్రతా - వలపు, పాటయినను వానియంతట నవియే కలుగ
వలెనుగాని యెరులు మప్పిన నేపాటి వచ్చును? బలిమిపెట్టి
నేర్చినపాట, బలిమిపెట్టి చేసిన పెండ్లి వలె దిన్నపడ నేరదు.
కాని యేదీ? నీవిప్పుడు పాడుచున్న పాట? వినుట కెంతో
ముచ్చటగా నున్నది.

అంటి—చిత్రము.

భైరవి—అటచావు.

వ. ఈడు కుదిరిన వన్నె—కాడు దొరుకకున్న.

జేడెజవ్వన మేటికే—ముమ్మాటికే॥

అ. వాడి వయసుదీర— గూడలేని ముది.

వాడు మగందైన—వాడు దెట్లు నయిచు   ॥ఈడు॥

ఇంతవఱకే నాకువచ్చు నీమక్క నేనెక్కడనో వింటిని.
ఒక గడియక్రింగట నేనెక్కడకు వచ్చుచుండఁగాఁ గోట
మంగలఁ బాడువములు నెగరించుచున్న యొక నవమన్మథునిం
జూచినాను గనుక నిప్పుడు నాకిది జ్ఞాపకమునకు వచ్చినది.

చిత్రతా - ఎవరా నవమన్మథుఁడు?

అంటి - మఱియెవరు? మీనవతి బిడ్డఁడా.

చిత్రతా - ఏదేది? ఇందాళ నీచేతికొని యత్తర మిచ్చి
దాచుమన్నానుగదా? ఏమిచేసితివి?

అంటి - ఇదిగో! నాచీరకొంగున నుడివై డిచితిని.

చిత్రతా - అంటింతా! నీవు నాకుఁ బాణము వంటిదానవు
నుమా! నామనసు నీతో చెప్పెదను. అందరానిపండ్ల కాశ
యెందుకు - పోనీ! యెందుకు?

అంటి - ఏలికనారి మాట నా ప్రాణములోఁ దాచుకొందును తమకీ సందియమేల ? సెలవిండమ్మా ?

చిత్రతా - ఆడ పుట్టుకతన్నఁ బాపముందా ? అస్వతంత్రపు బ్రతుకు ? నీనసులోని మాట పైకిన మాటము కాదు గదా ? ఆతఁడు - పోసిమ్మెందు కీయరణ్య రోదనము ?

అంటి - నునలో నునము చెప్పకొనుట కింత జంకా ? పెద్ద ప్రభువుగారు వేటకు వెళ్ళునపుడు మీతోఁ జెప్పలేదా ? వారు మీనుననుబట్టి సంచరించలేదా ? తమకెందు కీవిచారము ?

చిత్రతా - వారు వేటకు వెడలినారా యేమి ?

అంటి - చిత్రము.

చిత్రతా - (స్వగతము) ఎంతమంచి సమయము. (ప్రకాశముగా) అంటింతా ! నే నాకజన్మ మెందుకె త్తితిని ? నా కన్న నా కుూలిదై న నేలలు. నాస్రవకు కీపంజరములోని చిలుక వంటిది కదా !

అంటి - పొరుగులు సందేశరు ? పెద్ద ప్రభువారేమైన నన్నారాయేమి ?

చిత్రతా - నీవిగిను వెరటిచారినే యున్నావు ? పెద్దమాలు కేమి చిన్నమాలు చెప్పుచున్నా ? అంటింతా - నీ మగఁడు పడుచువాఁడా ? నడికాలపువాఁడా ?

అంటి - అయ్యో ! నా సొబ్బు కేమిటి నాననిచేయదును ? మొట్టమొదట నా కిచ్చగిని పడుచు మగనికి మువ్వారలు మాట

లాడి తుదకు నలువదేండ్లవానికి దబ్బుకూర్చిచే నన్న
ప్రేమకు పిల్లవలె గట్టబెట్టిరి.

చిత్రా - ఇద్దఱ మెక్కోనోవో నోచినాము. పావురముల
సేవ రేగిరించుచున్నారని చెప్పినావు?

అంటి - (తనలో) ఈపె మనసంతనేపటికి బయలుపడినది.
నా చేతి కీమె యిచ్చిన యత్తర మాత్రనిని రమ్మగమని
కాబోలా? ఈ సంగతి నాతో జెప్పటము జంకినది. నేనిందు
కుఁ దగినట్లే నడిచినయెడల గొప్పలాభముండును. (ప్రకాశ
ముగా) అమ్మా! మీ సవతికొడుకు.

చిత్రా - (తనలో) పెండ్లికొడుకు (ప్రకాశము) ఏమన్నావు?

అంటి - మన సారంగధర ప్రభువువారు.

చిత్రా - అంటింతా! నామొదలు పరవశమగుచున్నది.
ఇక దాచలేను. నీచుననులో సంచనకాదుమా ఏకాంతము.

అంటి - (తనలో) పాపపుబద్ధిగఁ నాకు గోడనుజూచిన
నయితము బెడరెదరు. (ప్రకాశముగా) సెలవిండమ్మా, నా
యెద్ద మీకు దాపటికమా? మనలోనుగ నేకాంతమెందుకు?

చిత్రా - ఆ చిన్నవాని చిత్రముం జూచినపుడే నామొదలు
ర్ములుమనుచున్నది. ఆతనిని న్యాయముగఁ జూచినయెడ నే
మగునో? మొదట నేనతనికే మాట్లాడఁబడితిని జుమా? దేవుఁ
డాడదె నచో నిట్టివిరుద్ధములన చేయ నా? మరి నాకచోట
మన్నన మఱొక చోటనయ్యె నాపని. ఎందుకీ వెఱ్ఱియాసలు

నావంటిదానికి జక్కఁదన మెందుకు? జవ్వనమెందుకు? బూడిదలోఁ బోసిన పన్నీరు. మాటవాసి కంటిని జూమా? అంటింతా మతెందుకుఁగాదు.

దౌవారిక - (ప్రవేశించి) ఏలినవారి సతిదర్శనమునకు సారంగధర ప్రభువువారి యెద్దనుండి గిలిగింత వచ్చి యున్నాఁడు.

చిత్రతా - ఏమేమి? సారంగధరుడు-సారంగధరుడు సారంగధరుఁడు.

అంటి - తన సమూహమునకు సారంగధర ప్రభువువారు గిలిగింతను బంపినారట?

చిత్రతా - రమ్మను.

దౌవా - చిత్తము. (నిష్క్రమించును).

చిత్రతా-(తనలో) తానే రాఁగూడదా? కన్నలారఁ జూచుకొననా? (ప్రకాశము) అంటింతా! సారంగధరుఁడే యిందు వచ్చునట్లు పాయ మాలోచించఁ గలవా? ఆయనఁగూడ వేటకుఁ జనిరి. ఎంత మంచినమయాము? నాకంత యదృష్టము పట్టునా? పోనీ, నీ చేతికిచ్చిన యుత్తరముఁ జూపించి వానినిం దోడ్చుకొని రాఁగలవా?

అంటి - అమ్మా! యుత్తరమెందుకు? లిఖిత మెన్నటికిని గూడదట. మీరు తొందరపడవద్దు. నేను ముందుగా గిలిగింతతో మాట్లాడి చిన్నప్రభువువా రింకవచ్చునట్లులఁ జేసెదను. నాసేర్పు తామెరుగరా? (నిష్క్రమించును.)

చిత్రతా - (తనలో) అంతింత నెరజాణయే. ఏదైన నొక పన్నుగడ పన్ని నాప్రాణధనము నిక్కడికిఁ దెచ్చును. ఎంత చక్కనివాఁడు ! చందురునికైన మచ్చకలదు. దేవుఁ డీలాగు వ్రాసెనుగాని నేఁగోరుకొన్న మగఁడు వాఁడేకదా? ఇంతకును దేవుఁడు రక్షించి యాయనగూడ నూరలేకుంట గొప్ప లాభమే ? పట్టకైననుం దెలియనీఁ గూడగు. వాఁడు వచ్చిన తోడనే కొడుకు మిషపైఁ గాగిలించు కొనెదను. నిప్పు దాపున వెన్నయెట్లు కరుగ కుండును ? వాఁడును గ్రొత్త జవ్వనము కలవాఁడు, నా నంటి సొగసుగ కౌఁగిటఁ బడ్డప్పు డెట్లాఁగఁగలదు? వలపునకు వానియేమి ? బలిమియైన మరులు కొల్పలేకపోదానా ? ఓర్పుకొనుము హృదయమా ! నా కీవిత కాలములో నేఁడే నీకుఁ బండుగ. పాపమో గీపమో లోకా దీర్పుకొనని బ్రతుకు మఱేమి బ్రతుకు? మనసున్నవాఁడే మగఁడు. వాడు వచ్చునంతలో సొగసుగ నలంకరించుకొనె దను? వానితో నాకుఁ బెట్టిమాటలు జరిగినపుడే వానికిఁ గూడ నాపైని మనసున్నట్లు తెల్లమయ్యెను. హా సారంగ ధరా ! అలమేలుచుంగ దేవతా ! నాకోర్కె దీర్చినయెడల నీ గోపురమునకు బంగరురెరు తాపించెదను. (అని నిష్క్రమించును.)

స్థలము - చిత్రాంగిమేడ గుమ్మము.

గిరిగింత ప్రవేశించును.

గిరి - (తనలో) దేవిచిత్రాంగి కడుచెడ్డది. పెద్దప్రభువుచే

నేనిక్కడికి బంపబడినప్పుడెల్ల గంపెడు హాస్యములు నన్నాడు
 చుండును. చెలికత్తెల నాపై ససికొల్పి నాతోడవు టూడ్చించి
 నవ్వుచుండును. ఆమె కేమగవాడను జాలడు. మనసునకు
 రాని మనువెట్లనబోక విధిలేదు. ఇంక నాబ్రతుకోమేలేమోడ
 నున్న చచ్చులవంటిది. అంజలును హాస్యపుకత్తులు నాపై
 నూరుచుందురు. కాని నన్నెక్కనక్కెములాడుట, దూలగుండి
 నంటుట, కందురీగ పుట్టరేచుట, కత్తినాకుట, సరేగాని
 యెంత వానినైన కొలువు లొంగదీయనుగదా? ఒరులచిత్తము
 కనిపెట్టవలె, బడరానిపాట్లు పడవలె, కానికడు కఱవవలె.
 ఈ జానెడు పొట్టకేదా యెంతకూర్చి. అదిగో! యెం
 తింత వచ్చుచున్నది. ఇది రాలుగాయ, గయ్యాలిగంప, వగల
 వంకాయ. చిత్రాంగిదేవికి దోకవంటిది.

అంటి - (ప్రవేశించి) ఓసీ! ఓసీ! గిలిగింతగాకూ! చాల
 దినములకు నీరాక. నీవు నా మగవాడనైనచో నిన్న నా
 పైటలో నిముడ్చుకొని వాచుకొనక పోదునా? యీ
 మామిడిపండ్లు కావలెనా?

గిలి - కోతపండ్లుగావు, తబ్బపండ్లునుం గావు, నీ యీ
 రాలుగాయలు నా కెందుకు?

అంటి - నిజమైన మగవాడ వైనచో మఱెంతగోటు
 చేయుదువో?

గిలి - చేయుదునో మానుదునో రాలుగాయలం బండిం

చక పోవుదునా; రసము పిండించక పోవుదునా, నీబలు పెండించక పోవుదునా ?

అంటి— ఆపాటి ముఖమునకే యద్దనేరుపనవు గిలిగింతా !
హాస్యమున కేమిగాని మతేమి వింతలు ?

గిలి— మతేమి వింతలు, తెల్లబియ్యము పాటిమానిక. ఏమిరా కాటా యన నెప్పటి యాట అననట్లు ప్రభువు లేదో మిషపై నీ నన్నిక్కడి కంపుట, మీరందఱును నాపని పట్టించుచుంట మీగిలినవేమో గబ్బిలముల వలె నంటిత చెట్టునటు ప్రవేశించుచున్నవి.

అంటి— గిలిగచ్చలాగు వాగక చెప్పు మెందున నిన్ను సారంగధర ప్రభువువారు పంపిరచినారు ?

గిలి— నడుము నీరాయబార మెందును? పిలువని కేరంట కము, చెప్పని విందు. చిత్రాంగిదేవిగారితో నేనే చెప్పుదును. నన్న రమ్మన్నారుకారా ?

అంటి— నే డబ్బుచుంట. దేవిగారికి జాపకమునకు నచ్చినది. ఈ దినమున నాపెనుఁ బేడిముఖము చూడనని వ్రతముంటు. ఈ వ్రతమానము నన్నఁడెలిసికొమ్మని పంపినది.

గిలి— పేడిముఖము చూడనని నామెవ్రతమా ? అట్లున నాడేముఖము చూడనని నావ్రతము. పోనీ ఆమెచే నల్ల రయ్యే తప్పదు. దేవిగారితో చిన్నప్రభువునారు మనవిచేయునుని నెలవిచ్చినారు. వారి పావురము దేవిగారి మేడపైని వ్రాలినది. అది పట్టించి నాచేతికిప్పించు నున్నారు. కోటదావున

సారంగధర ప్రభువువారు నాకొఱ కెదురుచూచుచుందునుని
వాక్రకుచ్చినారు. అదిగో! నాకుక్కపిల్లగూడ నాకొఱకు
వెడకుచున్నది గనుక నేనందేగవలెను? నీవు త్వరగా పావుర
మును దీసికొని యంతలో రావలెను సుమా? ఆలుమగల
కంటింతా!

అంటి—మంచిది, పైటలోఁ జక్కిలిగింతా!

(గిలిగింత నిష్క్రమించును).

అంటి—(తనలో) సారంగధర ప్రభువువై జిత్రాంగిదేవి
కీమోహనమునకుఁ బురముగా నున్నది. ఎద్దియైన నొక యెత్తు
పన్ని యాశని నాపెకన్నల నెదుట నీదినమునఁ బెట్టనియెడల
నేటితో నాబ్రతుకును నాబ్రతుకును సరి. ఇప్పుడు నాబ్ర
తుకు సుంతసాని గండము సామెతగా నున్నది. ఈపారువము
గూడ నాపూన్ని నెరవేర్చుటకే తప్పక యిందు వచ్చినది.
ఇదియు నొక మేలే. కానీ చూచెదను. (ప్రకాశము) ఓయీ!
గిలిగింత ముంతా.

గిలి—(ప్రవేశించి) వచ్చితి నంటింత బొంతా.

అంటి—(ఉత్తరమీఁ బోవుచు) ఇదిగో! పోనీయెందుకు?
దేవిగారిదివఱకే యాపావురముంబట్టి తమయెద్ద నుంచుకొ
న్నారు. చిన్నప్రభువుగారితోఁ దల్లియెద్దకుఁ గొడుగువచ్చుట
కేమి యభ్యంతరమని చెలుప నెలవిచ్చినారు గనుక నీవేగి
చిన్నప్రభువువారిం గొడ్చుకొనిరా.

గిలి—చిత్తము. సినోటిమీదనే నడుచుకొందును.

(నిష్క్రమించును).

అంటి — నేను వేడపై నుండి సారంగధరుని రాకచూచి
దేవికి దెలిపిన సుజిత బాగుండును. (నిష్క్రమించును.)

చిత్రాంగి పడకగది.

(చిత్రాంగి పాశుపతం గూర్చుండి యద్దము చూచుకొనుచుండును)

దావా — (ప్ర)వేళించి) రే లినవారి వేడపై నొకచక్కని
పెంపుడు వాడువచు వ్రాలి నాచుదొరికినది. నీని బంగరుటందె
లంబట్టి చూడ నిస్సంకయముగఁ జెన్నప్రభావువారి దిది ఏమి
సేయుమని సెలవు ?

చిత్రా) అదీ ! యేది కోరనికోర్కె నాచేతికిమ్ము. నీ
పుపోయి అంటింత యెక్కడన్నదో తోడ్కుకొనిరా.

దావా — చిత్తము. (నిష్క్రమించును.)

చిత్రా) —

తెల్లమొగిపుష్ప తెలుగున నవన్నె

కానిచేత ముద్దు గొంచు నిన్నుఁ

దోలఁ జాలునట్టి పున్నెంబు నాకెప్పు

పట్టు చెప్పుమమ్మ పావురమ్మ.

నన్నెన్నఁడై నఁ డలఁచునె

చిన్నతనమునాటి నాదుచి తరువు పయిన్

గన్నిడునె నాఁచు చెప్పవె

నిద్దున్ బ్రతిమాలు నానెక నే పావురమా :

ఇఁక సారంగధరు డిందువచ్చుటకు సందియములేదు. దీని

నీ దన ప్రాణములకు జూచుచు త్షణముయిన విడువడని విను
చుందును. అంటింక యేమి యింకను రాలేదు. యగములై ప
టెంత యానమునది. అని సారంగధరుని దోడ్చుకొనక
రాదు. అప్పుడు నాయెడమకన్న బెదురుచున్నది. తప్పుక
వానిని నేజూడగలడు. నాకోర్కె దీటుగలదా? హా! ఇదియేమి
నాకోరికవెంత దుష్టాన మిప్పుడు పొడముచున్నది. నా ముద్దుల
సారంగధరుని దింప వచ్చు సంతలో వానిపటము చూచుకొని
పాజుచుం బట్టబోయి యీ మోహమునకు దెరువు చూపె
దను.

కథారహస్యము — త్యక్తిగతి.

- నిన్ను భరించుకొన్న కొలది - నిన్నిరంబు లయ్యె
వన్నెకాడ నిన్నిగుత్త - గొన్న మోహముయ్యె ।
నిన్ను జూడకున్న కనుల - నిదుర కటవయ్యె ।
కన్నెతనమునుండి నీసొ - గనుపయి మననయ్యె ॥ నిన్ను ॥
౧. తలంచుకుంటున్న మదిక - దగులు మందులయ్యె ।
దెలగి నీచుపేరు నన్న - చెప్పి నిందులయ్యె ।
౨. చలనిగాని నిలగనిజాదిని యామని పండుకోటలో
చల్లి పుట్టపుచ్చునొడ యచ్చట జిన్నులజిమ్ము బుత్తమా
మొలచి చిల్ల పాట తగు మోహముదీటుట వన్నెకానితో
మొలిది సోదాగంబు పడనిబుట యబ్బినె యట్టిముచ్చటల్.

అయ్యయో! నేవెట్టిదానివలె బాడుచున్నాను. ఎవరయిన
విందులేమో యింకజాలించి యాలక్కమేడలో బాన్సు
నలంకరించుచు గిట్టికే నందులనుండి సారంగధరుడు వచ్చు
చున్నాడేమో కనిపెట్టెదను. (నిష్క్రమించును)

శ్రీ రస్తు

సారంగధర నాటకము

తృతీయాంకము

ప్రదేశము : కోటయొక్క - ముందలి భాగము.

ప్రవేశము - సారంగధర సుబుద్ధులు

గిలి - (ప్రవేశించి, తనలో) నేడప్టమి యుల్లి. ఉప్టమి చంద్రుడు నెధనతారవలె చిన్నప్రభువువాడు, వినతల్లి గారి నమావేశములు. నేనా రాయబారపు గొట్టియని నామిని. వేద దేదో లిచ్చెన పుట్టినా, నాచేలికి బావురమెండు కీసేడ్పు పేడిముఖము. జూడనని యన్నాళ్ళనుండి లేనినల విషయము మాత్రమెందుకు చెప్పమా? ఏదో కిటుకున్నది. నన్ను న్నాంధు లొరుల మనసు నొచ్చు నేమోనని తలచుచుగదా? ఆమె నాముఖ మెందుకు చూడగూడదన్నది? ఉప్పుపులుసులు దిన్న దేహముల కన్నిటికి నభిమ న నొక్కటియే కదా? ఇప్పుడీలాగున నన్నది కాని నేడిముఖము, కోడె ముఖము నాడముఖము తుదకన్నిటికి నొక్కటియేగదా మర్నాద. ఉన్నమాటన్నది నాకెందు కీడుపుయింబ? కాని, నేడు ప్రత్యేకముగఁ జిన్నప్రభువుగారి నామె రమ్మనొకట

చూడఁగా నేదోయోర విపరీతమన్నట్లు తోచుచున్నది. పాపము, పాపము, పుణ్యము, పుణ్యము నాకెందుకు ? నాపనియేమో నేజేసెదను.

(సారంగధర, సుబ్బయ్యలును సవిూపింతురు)

సారం - (ముందుచూచి) అడుగో! గిలిగింత —

సుబ్బ - పరీక్ష నెఱవేఱనివానివలె మాకు మా ప్రేలవేసికొని వచ్చుచున్నావేమిరా ?

సారం - యగము లుండిపోతిని. వాచరనేమిరా ?

గిలి - నాకుక్కపిల్ల చుధ - బారిలో నన్నెంత యల్లరపెట్టి నదో మీకెఱుకా ?

సారం - ఓరీ ! నే బారునముచూట నగుగుచున్నాను. నాతల్లికదా? యీమొద్దు నరిపినోన్న నేనేపోయి నాముద్దుల పారువముం దెచ్చుకొన్న బాగుంటును.

గిలి - అయ్యా! వాచరమా ? విూపినతల్లిగారు తల్లియొద్ద కుఁ గొడుగువచ్చుట కేమియభ్యంతరము. ప్రతములోనున్న నాయొద్దకుఁ బేడినంపనేలా దువి తెలుపు వెళ్లిచ్చినాడు. ఆ పారువముం బట్టించి వారియొద్దనే యుంచుకొన్నాడు.

సారం - మా పినతల్లిగారి దర్శనముఁ జేసితివా?

గిలి - మ్రొక్కుకొంటున్నా లేదన్న నొక్క ప్రాహ్మణుని కైనఁ బెట్టుమన్నట్లు బాగుగ నెలవిచ్చుచున్నాడు. నన్నామె గుమ్మము దరికే చేరనీలేదు. ఇంతనేపుడు నిలనబడి నిలనబడి కాళ్ళువీకి తుదకీ వర్తమానముం దెచ్చితిని.

సారం — పోనీ నేనే తెచ్చుకొనెదను. నీవుగూడ నావెంటరా !

గిలి ఇక కంఠములో జీవముండఁగా నే నాగుమ్మముఁద్రొక్కుదునా? నన్ను మీరు చంపివైచిన నొప్పుకొనెదగాని.

సారం — నేస్తమా ! ఇక్కడనే యీగారడివాండ్రు విద్రోదములు సీపు చూచుచుండుము. నేనిప్పుడే పోయి వచ్చెదను.

సుబు — నాదొడ్డునునవి. మీసవతమ్మగారి యొద్దనే భద్రముగ నున్నదిదా బావురము రేపు పంపించెదరు. తమ కెందు కిప్పు డీతొందర.

సారం — తనకిలిమి యొందభోగమన్నట్లు, నీపారువము నీయొద్ద నున్నదిగనుక నీ కీరింపాది. నాపారువముం దీసికొనిరాక మానను.

పురిదెలుచుకొంచు నాకలి మఱచియైన
నన్నుఁ గనినంత నింతగ నడచివచ్చు
మఱియు : చేతి వెలిదిమ్మి కూర్చి నిముడు
పారువము నొక్కక్షణమైనఁ దాయఁగలనె ?
కనికరమది యెంతయలసినదో ?

సుబు — తాము చదువుకొన్నవారు, విజ్ఞానులు. తమకు నేను నునవిచేయు పాటివాఁడఁగానుగాని, యిప్పుడొంటిగాఁదా మంతఃపురమున కరుగు నామతముకాదు. ఏలన

శ్రీ మనసు నైతిగఁ జల్లినె మఱి యది
రాణివాసంబునం దొక్కఁ బూనినప్పుడు

నీటిలో ముంపబడు బెండసాటి యగుచు
దయటి కుట్టుగజూచును రయముతోడ.

సారం — ఓయీ వెట్టివాడా! పిచ్చి యనుమానము
లేల్ల?

కులముం బోరుషమున్ గల

తరిదండ్రిల కొడుకగిరి బంపశ్శమునన్

జెలగుజవరాండ్ర చి తం

బులు చలియించునెద రోకమున హద్దున్నె.

చుట్టి నీ సీతల్లి చెంతకు బోవుటకెన్నడైన ననుచు నిం
చితివే? ఇదియొక్కడైన న లోకండు నదా?

సుబు — తమ చిత్తము గాని, మనవట కెన్నడను
దాసున్నటికి దయచేసి యాండలేదు. ముచియు నయ్యుగా
రూరలేరు.

ఒంటిపాటున సొగసరి కంటబడుట

పలుకరించుట కొక్కనెపము దొరకుట

కలుగునప్పుడు మోహంబు కనులగ్రమ్మి

జానులె న విపేకంబు గానలేదు.

సారం — సుబుగీ! నాతల్లి నన్ను జూడగోరి శంకించెను.
నాతల్లి నెలవు నేనెట్లుక్రిందించెను? మాది విష్ణుబ్ధవమైన
పాండవవంశము. నన్ను మెదడినందీయ నీ వెట్టుగొడవు నా
కడ్డపడకు నేభోయెదను.

సుబు — (తనలో) ఏమి యనాయము? ఈతని కాలోచన
శక్తివోయి, యెద్దియో గ్రహవేగ మెత్తినట్లు తోచుచున్నది.
కట్టి తొందరపాటితనియందెన్నఁగా నెగానను. (ప్రకాశము)
తాము పురుషులకుఁగూడ మోహనాకారులు సుండి.

సారం— ఓయీ! నీవు ప్రాణమిత్రుడవని నెఱుంగుకొ
లది నన్ను వారించుచున్నావు. తగని యనుమానములకు బెట్టు
చున్నావు? బ్రహ్మాదా లడ్డునడిచును నా చల్లియొద్దకివుదొ పోయి
పారువమును దీసికొనిరాక మా నను.

సుబు— ఇప్పుడు గడియ మెరుగుగన్నది. ఎంతో ప్రశాద్ధులే
దు. ఏలినవారిం జిన్నప్పటినుండి కలుకెట్టుకొని. యన్నవా
డనుగమిక చనువు కొలది ననుపి చేయి చున్నాను. నెట్టివాడనో
మంచివాడనో (చేతులుపట్టుకొని) నేను నాపైని నను కాగ్రహ
ము కలుగుటచూడఁగాయె. దోషపరిత హేయభూతమై యన్నది.
మదకంతరవము నొకయాబొంతు వారిచేతనెట్లు లెమ్మ
నేనడఁజాలనగాని, పారువము నొద్దఁ బంచుకొని యయ్యగా
కూరలేని ననుయమును దప్పుయూడఁగొనె మోలోలివలపు
పెండి కూతురు

సారం— అడ్డునొక్కఁగఁ తొలఁగెను
సుబు— చిత్రాంగిదేవి—
సారం— (సుబుద్ధిమంతుడగుదోసి) నీలో నీవిగ్రహమెట్టి
తర్కము వెలుపుచుండు, నేనెఱుఁగను.

సుబు— వివరించుపోవ నా యముకొడు. పూర్వము నా
రథయడ్డునడిచువు విరాముత్రాత యభిముడు నాపాసించు
నట్లు నొరుసు జనుచున్నారు.

(సారంగధరు విడిచుకొనక నిష్క్రమించును)

సుబు— (రసలో) ఆహా! ప్రసాద! యీతఁడు సాహస
ణమిరుగఁడేమీ గ్రహచారము? పెద్ద సభువువా కూరలేడు.

జగన్మోహనుండయిన యీతనింజూచి చిత్రాంగి కేమిదుర్భిద్ధి
పుట్టునో ? ఈతడు సత్యధురంధరుడు. చిత్రాంగికి లొంగని
యెడల నామెయేమి పాపమాలోచించునో యాశ్వరా! పాండ
వవంశమున కిది తుదకాఁబోలు నోరి గిలిగింతా ! నీవై నం బరు
గైత్తి యీతని కాళ్ళపైబడరా ?

గిలి— మదపుటేనుఁగు నాపుటకుఁ గుక్కపిల్ల పరుగిడునట్లే
సుబు— పోనీ ! నీ వామెడచెంతసుంబోయి జరుగునది నీని
పెట్టుము. మాతండి) గారితో నే నీసమాచారముం దెలుప
నేగెద. (నిష్క్రమించును.)

ప్రదేశము :— చిత్రాంగి సగరు.

(చిత్రాంగి యంటింతలు, పేడ కిడికినుండి సారంగధరునిరాక కెదురు
చూచుచు)

అంటి— అమ్మా చూడుఁడు. కట్టుతెంచుకొన్న మదపు
టేనుఁగువలె నదే చిన్నప్రభువువారు వచ్చుచున్నారు.

చిత్రా—

చిన్నతనమునుండి చిత్తంబులో నెడ
దాయకుండునట్టి హయతలపు
కన్నుపండు వెంచుకొన్న భాగ్యము నాదు
ప్రాణపదమె యదిగొ వచ్చుచుండె.

ఆహా ! యేమిటివి ? యెంతసోగ ? చూడ రెండునీసులు
చాలునా ? వీనితో నేలాగునఁ గలిపెనవోనుమా ? తోర్రెక్కదీర్చు

కొనక నిల్చి లేను. పిమ్మట నేమొనను నరియే. ఏమిచక్క-
 కనము? చేతుల నకొండ నితఁడాయ నసిడిచిగులు వెలుపు
 చుండె నెంతయెను చూపును! చూపులా నెమ్మికింబ్రాపులు
 నెంతయెను చూపును వడ్డెన్ద మెంతవెడల్పు? నేనెప్పు
 డందు సోలెదనో? యెనుఁగు తొండములు కాని చేతులు
 కావు. నాచేతలార గంభమెప్పుడు పూసెననో? ఏమి
 యద్భుతమె నెప్పు! నాచూపు వీనిచూపునందు చిహ్నకొని
 మఱిబలబాగున్నది. వీనితోనే నెట్లు మా గలిపెదనో గదా?
 నాకుఁ బరవశముగనుచున్నది. నానియో? నానియోనచో వీనిపై
 నా మనసు దగులనేల? నామోహముతో నేమిపని? వీనికి
 నాపై మనసు కలుగవలెను గదా? ఒకలొడలు దాకిన నెంతటి
 ధైర్యచూర్చికె ను దయిప్పు నమానము. ఏమి కానిమ్మికి నిల్చి
 లేను. నే నీ సమయమున బ్రేంగిల్లికొని క్షణమైన బ్రతుకఁ
 గలనా పాపముమాట తరువారఁ జూడవచ్చు నిటువంటికోర్కె
 చెల్లకుంటయే పాపము. ఏమే నేపాస్కుపైని గూర్చుండెద
 నీవు వానిందోడ్చుకొనిరా.

అంటి- ఈ సంగతి పెద్దప్రభువువారికిఁ బెలిసిన నేమగునో
 కదా.

చిత్రా - తెలియ చెట్లు? ఏమైన గానిమ్ము నాకోర్కె
 దీక్షిన వెనుక నాకుఁ జూపె నను సంతోషమే. ఏలాగు తెలి
 యును? చేసినవారము జెప్పుమా గదా? ఇక్కడ మఱెవరున్నారు
 నేను నీవేదదా? వాఁడిన్దపడినచో మనకే యపాయముం
 గలుగనేరదు.

అంటి- కానింక చూచుకొందము. నే నిదిగో తోడితెచ్చె
 వను. (ఇరువురు నిష్క్రమింతురు.)

సారం - (ప్రవేశించి, తనలో) నిష్కారణముగ నేనీహితునిఁ
దొంగగ్రాసె చిచ్చించితిని. నాకెందు కష్టపడవలెను? లేని
పోని యనుచు చుట్టూ పెట్టినాఁడు. నాకు తల్లి నంటిని గదా!
అంతటి సాహసెందున కలవా? నాకెందు కీతలంపు. నాపావుర
ముండుకొని త్వరగా నీ తావునుండి వెడలెదను. ఈవేడ
యెంత రమణీయముగ నున్నది.

ఇట్లుదట్ల కిచ్చొమ్మ లింపుగఁ జాడంగ

స్వర్గంబు నెక్కింపఁజాలు మెట్లు
అద్దంబువలె మేని నంతయుఁ గన్నర్పఁ

జాలిన నున్నని పాలగచ్చు

జీవకళలతోడఁ జెలఁగి నవరసమున్

చెలువారఁ జూపెడు చిత్తరవులు

మాటిమాటికి వింత మాటలాడుచుఁ బంజ

రము లలరిందు గోరలు చిలుకలు

కలుగు నీడెడపై నుండి రాంచునపుడు

క్రింది జనములు చీమల చందముగను

తోటలుం బూరిబయిశుల వాటముగను

గానఁబడుచుండఁ దిరిగెడి కన్నుఁగవకు.

అదిగో! నెవరెఁగా జనివారిన వచ్చుచున్నది. ఏమే?

మా పినతల్లి గా రెక్కడి వేదమున న్నార?

అంటే - ఎక్కడ నోరెఱుకొని కెదురుచూచుచుఁ తావుర

ముసగు వేలెరిజుచున్నా వై నున వయచేయుండు.

సారం - (నడుచుచు మేడనుజూచి)

అయ్యగారికి నాదుపిన్నమ్మపై నిఁ
గలుగు ప్రేమకు నిచటఁ దాక్కాణముగను
వెలయు బంగారు బిరుకంబిములుగ దూల
ములు మహిలోన నిట్టి యద్భుతము గలదె.

(ముందుకూచి) ఆహా! నన్నమ్మ! మాపిసతలి గారు
కాబోలును ! అమ్మగారికి నమస్కారము.

చిత్రా — తోగవచ్చు పెండ్లి కొడుకునైనను రావోయి ?
అక్కడకా దీమంచము పుట్టి. నీకు నానమ్మ నేను యద్భుత
తరము ?

సారం — అమ్మగారూ! తండ్రికొడుకున కొత్త మున్నవరే ?
తరుసల చిత్రప్రేమించక పచ్చి తిని నాపాపములం కలనెయ్యఁ
గోరెదను.

చిత్రా — అయ్యో! నీవ. పచ్చి నదే ? మానమ్మ దేది ?
పారునమునకేమిగాని చూడు మాద మన దో ?

సారం — ఇది నాదే.

చిత్రా — నన్ను మొదట నీకుం పెండ్లికొడుకు జరిగిన
పుడు వివాహంబిగానిది నానమ్మ కింపించినాడు. ను గూడ నీ
పటములో నీచెంతనున్నట్లు వ్రాసియున్న చెంత కిగన
నుండునా ? దోసి, యప్పుడు ప్రత్యక్షమగుచు నా వేరుక
కలిగెను. ఓహూ! నిన్నుం బాడవలెనని కన్నులు కాదులు
కాచినవి. ఇప్పుడు కొడుకుననుచున్నావు. నుండెట నాపెండ్లి
కొడుకువు నీవేగదా !

సారం — (తనలో) హర హరా! యింపె భోగం వింతగా
నన్నది. హా! ప్రాణవివ్రతుఁడ నాపెండ్లి ! (ప్రకటనము)
అమ్మా నా పారునమో ?

చిత్రతా — చేతులు జోడించనేలేని నీళ్ళనుజేన్న దానగదా?
ఎంత చక్కని వాడవోయి సారంగధరుడా! వలపు వావి
నెలుగదుకదా?

సారం — అమ్మా! మాతండ్రిగారు వేటకు పేంచేయ
నప్పుడు మంత్రితో గొప్ప రాచకారములనుగూర్చి
నన్ను మాట్లాడుమని నెదిరించి నారు. ప్రహరంబోవుచున్నది
గనుకనే బోవలెను. కల్యాక్షించి చిక్షనికి నెదిరిప్పించు గోరె
దను.

చిత్రతా — నిన్ను కల్యాక్షించి నానలే విదవగదా.
మంత్రితో నానని రాచకారములేమిగాని నాతో నీవు
రాచకారము జూడుము. కురియ! నీవుజూచిన కన్నలే
కన్నలు. ఇంకొకగదియ నాచుండు నీవే కల్యాక్షించి
కూర్చుండరాదా? నేటికనుకనుక చేవునచు నా? నీకొంట
కెన్నాళ్ళనుండి యెదురు చూచుచున్నాను. నేటికిగదా
నాతోక్కో నీతన. చేతులు చట్టకొని నామనసింకను
దెలియలేదా? ఎక్కడి తల్లి వాని వచ్చి నుండా? వలపునకు,
వావికి జాలదూరము.

తనయంతః గోరిన పెనిమిటి యెదకుట్టు

రవిక గుట్టులఁ జెబుల్ గయికొనంగ

ముందుజెలెడు గోర్కొ చందము దలచిన

యంత నిట్టూరుపు లలుకొనగ

నీడజోడులనెంచి యెదుటి చిత్రముగాంచు

నప్పుడు కన్నీళ్ళ లలముకొనగ

రేపు మాపనుమాట నై పని క్రొవ్వొడి

కోరిక యువ్వెళు లూరుకొనగ

రాయబారంబు వచ్చిన రేయిగడిచె
 నోయి నిద్దుర కన్గవ మూయలేక
 తెప్పపాటులు యుగములై కప్పురములు
 వేడిములఁజిందఁ గందిన విరులపాన్పు.

సారం— (తనలో) హరహరా ! యీమె మీఱుచున్నది.
 మొదట (స్త్రీ) లే యజ్ఞానిను లాపై వారలను స్వేచ్ఛ దొరకుట
 వారి యవివేకమునకు మఱింత బలకరము. నేనిక్కడ దప్పించు
 కొనకున్నఁ గీడు మూఁడను. (ప్రకాశముగ) అమ్మా ! మా
 తండ్రిగారు భూలోకదేవేంద్రుఁడు. నేను నీకు బిడ్డఁడను. ఇది
 వఱకు మనవంశము మచ్చలేనిది.

నీతిదొఱఁగుట విశ్వాస ఘాత సేత
 కామదుర్గంధ కూపంబు లోమునుఁగుట
 తెలిసి తెలిసియు దుఃఖంబుఁ దెచ్చుకొనుట
 తల్లి : యపకీర్తి బ్రతుకులు తగునె మనకు ?

మఱియుఁ దనువులు పోవునుగాని మాట శాశ్వతముగ నొందును.

చిత్రా— ఓయీ ! నీవు తెలిసినవాఁడవు. నడువనేర్చి
 ప్రాఁకకు, నన్నల్లర చేయకు. కీర్తి యపకీర్తియ నాకుం
 దెలియును. వావికిఁ జిన్నవుగాని వయసునకుఁ బెద్దవుగావా ?

నిందపాల్చేసి నన్నుఁ జంపం దలంచి
 వలపు విఱుపఁగ వినమున వావితెఱచి
 పోదలంచితె నెఱజాణ పూలబింతు
 లాన వాలంపునది మది యందులేదొ.

నీవెఱుఁగవా? నాకుఁ బ్రపంచకము చీకటిగ నున్నది.
 కన్నతల్లి దారి వేఱు, నాదారి వేఱు.

వలపుకొనసాగఁజూచు జవ్వనపు పెంపు
కన్నెప్రాయము మొదలు నిన్ గనుతలంపు
పొందుపర్చని నీవాని మందలింపు
లింకఁ గుడువని నింతల కేకతములు.

నాన్నా! కేక - కికి? కేక - కిక్కిరింపు కిక్కిరింపు కాలునా?
సారంగధర! అమ్మ! మొదట మనస్సు నామూలువినా. మోహ
మహిమ నాది ప్రేమవల్లమే. నేనికనునచ్చుట యెల్ల
భంగులందగదు.

అగ్నిసాక్షిగఁ బరిణయ మాడుకొన్న
ధవునియెదలోనఁ దలుగని తంపివెట్టి
బంధువులకెల్లరికిఁ దలవంపు చేసి
జారగా మంటకన్నను జాపు మేలు?

నాన్నా! లోకమున్నది నాకే తనమే ప్రేమనుయొని
కేరి నాన్నయొద్దెల్లి నా నాన్నా నేని నేనిందు వచ్చిన
మంత్రమున నాన్నా! నాన్నా! ఆశిశాచము మా
వంశమున దాని లేదు. ఇంత ప్రాణము పరకాంతా
విషములు. నేను నా నాన్నా మా వ్రతభంగము కావల
యును. అమ్మా! బోధించిన దెలియ దీలోకమంత యజ్ఞాన
మయము!

చిత్రా - నిన్నీలాగు వివాహ యగములైన బాగుండును.
మనుచెన్ని కేశినునా! నాన్నా! నాన్నా! నాపని. ధర్మ
శాస్త్రమునకు నా మునుపటి వ్రతము.

సీ. పుక్కిటి పచ్చికప్పురపుతమ్మన్ బువ్వ
పుంబంతి యాటలఁ బొదలకున్న

మంచిగంధపుతావి మించునెమ్మేను మూ

క్కొనుచుఁ బల్లమి ముద్దు గొనకయున్న
మనసుదీఱని పంతమునకు రెట్టింపుచుఁ

జొక్కి తీయనిమోని నొక్కకున్న

మరుని గద్దియంబోలు నురముపై పుల్లన
వాలుగన్నులుదేర్చి సోలకున్న

వన్నెలాడులు నీబోటి వన్నెకాని

డాఁసియాఁగులెట్లు ? నిన్నాసి తాళ

ెట్లు ? చులకన చేయక యేలుకొమ్ము

వాడివయసున ముదుసలి పల్కులేల ?

ఓయీ! నీవు పిచ్చిపట్టు పట్టు. నాకు లాభము లేకపోయినది.
నీకుఁదగినదానననిదే నీదా నాకుఁదగినదానననిదే నీదా నాకుఁదగినదానననిదే.
నూటలెప్పుడు జరిగిన నో దాపుదే నాకుఁదగినదానననిదే. (నీకుఁగి
లించుకొనుచు, ఇప్పుడు కొలువైన నెప్పుడును నీ సారంగధరఁడా!
నాకుమాట తడఁబడుచున్నది.

మేనుల మేదుల నొక్కటిగానొనర్చి

రక్తితోనఁ బ్రపంచవిభ్రమము దొఱఁగి

వాసిమీఱఁగ నిప్పు డద్వైతసిద్ధి

ని పొందుదము రార యాభేద మందనేర.

(ముద్దుబెట్టుకొనుచు) నీకుఁదగినదానననిదే నీదా నాకుఁదగినదానననిదే.

సారం (చెవులుమూసికొని, తిసలొ) హరహరా ! మా
తండ్రిగారెంతయో అపసుహేను నున్నఁగాఁబరి. ఈ ఘోరపాప
మునకు నేనంగీకరింపరున్న నన్నీ మె బ్రతుకీ నీ దెట్లెనఁగియో.

(ప్రకాశము) అమ్మా ! నీకిట్టిపాపపుబుద్ధి తగదు. మనసు మళ్ళించుకొనుము.

జగదేక వీరమూర్తి క

నుఁగు రాణివి మేటిచదువునుం జదివిన నీ

వనుచిత భాషణముల నీ

తనయునితో నిట్టలాడఁ దగునే తల్లీ.

ప్రాణముపోయినన్నియోకాని నేనీపాపమున కొడికట్టజాల
నన్నంటకు మిఁక మృదువు తప్పునునుమా !

చిత్రా —

గుండె రాయచేసికొని కోరివచ్చిన

నన్నుఁజుల్కవాడ న్యాయమఁటర

ఒక్కమాటు మోవి నొక్కనీరా నీకుఁ

బున్నె మబ్బు నొర వన్నెకాడఁ

నామనసుదీర్చరా, నీకాళ్ళు పట్టుకొనెదరా, (స్త్రీ) హత్య
గట్టుకొనకురా, బ్రహ్మకై నం దెలియనీనురా, యింక నెన్నఁడు
నిన్నుఁగోరనురా, యిప్పటికిమాత్రము (కాళ్ళపై బడుచు)
కరుణించరా, బ్రతికించరా.

సారం — (విదలించుకొనిపోవుచు) (స్త్రీ) వని యోర్చినాను.
మావంశమునకు నీవు కారుచిచ్చువై లివి.

చిత్రా — కోర్కొటకుఁడా! విదలించెదవా, నన్నునురు
పెట్టకు. నీకు జయముకాదా, పోకుపోకు (అడ్డుపడి) నామాట
వినవా ?

రక్తికన్పర్చఁ బిగిలిన రయికఁజూడు
కోరి మొలపయి జాతిన కోకఁజూడు
గడగడవడంకు మైమారు కాకఁజూడు
మాటుపల్కక నన్నొక్కమాటు కూడు.

సారం— అమ్మా! నేడింటిలో రేపునుంటిలో అరగడియ.
తుచ్చసుఖము! ఘోరపాపము నేనహింపజాల నిక నాగ
హము వచ్చుచున్నది.

నిను ననుంగూర్చి విభుని కన్నీరుచూడు
మీటి చాటెడు నవకీర్తి నోరు చూడు
నైపజాలని నాదు కైజాటుచూడు
బుద్ధిగొని తుచ్చమో మోహము విడనాడు.

అడ్డకు తొలఁగు తొలఁగు.

చిత్రా— వద్దుచుమీ, నీనవుగదా పోవుచున్నావా?
కానీ చూడు. రేపు సీరక్తము బొట్టుపెట్టుకొనక నాపగ
దీటునా?

సారం— మా తండ్రిగారితో నెద్దియో పాపము కల్పించి
చెప్పి చంపించెదవు. ఇంతియేమా? సత్యహృదయముతో
హరిగారి దాచెప్పును. (ఇరువురు చుక్క)మిరితురు).

శ్రీరస్తు.

సారంగధర నాటకము

~~~~~

చతుర్థాంకము

ప్రదేశము :- రత్నాంగిదేవి యంతఃపురము.

ప్రవేశము :- రత్నాంగి, దాసి వలవంతతో.

రత్నా—వలవంతా! నీచేతిలోని పత్రకము? నమస్త
పురాణములును బక్కగాఁ జదివిన పుణ్యరాశి చూయమ్మ
గారు నాతోఁగూడ నీకుఁ జూపు చెప్పించి పెంచినందుకుం
దగినట్లే నీవుగూడ నెల్లప్పుడు నెద్దియో చూపుచు నానందించు
చుందువు. ఇంతకు నీవంటికి పెంచినడతిగూడాని యందలి
చదువు పరిశుద్ధపాత్రమిందొన్ని భక్ష్యమువలె నింపవును
గదా!

వల — శారదావరూపతారమగు నేలినవారిచంద్రి పతి
ప్రతాపిరోసున ముందు నా చదువుచు, నా యోగ్యత యన
నేపాటివి? ఏలినవారికిఁ జిన్నవానియెడల నేవగుగాలి
యందలి చెల్లె పెండ్లున నిట్లు నెలవచ్చుచు వచ్చినదాని యీ
పత్ర మిల్లా తనమని పట్టించిన్న పుణ్యదక్షిణము. తను తల్లి
గారు తమ్మున సారెపంపించునన్న దీని తనకిచ్చి నాకాజ్ఞ
చేసినారుకాని, నా పుట్టలో నేదీని నిన్నాళ్ళవఱకును బరాకు

నడి రే లి: వానికి : గుర్పించుచు నీ నేనపురాలిని క్షమించ
వేడెదను.

రత్నమ్ — (చేతనందుకొని) ఏనీ — (చేతనందుకొని)

అ తవారంటిలో నడకువఁ జూచు।
పొత్తున నీతోడి పొలఁతులకోపు ।
మాటిమాటికి నన్ని మాటలాడకుము।
నీటుతోడఁ బరునిదేశఁ జూడకుము।
తులువలో చేడెలతో జటుగొనకు।
కులబంధువులఁజూడఁ గోఁటుతోఁజనకు।
చిటుతిండ్లపె నానఁ జేయఁగరాదు।
మఱి ప్పెటజొర్కుట మర్యాదగాదు।
చిల్లరపాటలఁ జెలఁగి పాడకుము।
అల్లరమూఁకతో హాస్యమాడకుము।
తలవాకిలింజేఱఁ దగదని యెఱుఁగు।
కలిమిలేమాల నొక్కఁడై వడి జరుగు
పగటియందున నిద్ర పట్టించఁబోకు।
నెగడి పై వారి కొండెము వినరాకు।
ప్రాణముల్ పెనిమిటియందుంచుకొమ్ము।
వాని నెల్ల పురు డై వమ్మని నమ్ము।
మగనికంటెను వేతె మారుండులేదు।
మగనివలె నొరుడు మన్నించఁబోఁడు।
హాయిగ నీవెప్పు డభివృద్ధి గాంచు।
మాయమ్మ నామాట మదిలోననుంచు।

కంటివాచెలీ ! పిల్లలు సక్కిరితో నభివృద్ధినొందవలె
నని తల్లులెట్లుకోరుచుండురా? సుతీయ. నాకున్న నగలన్ని
యును మాయమ్మ యిచ్చిన యాపత్రమునకు సరిరావుకదా!

వల—నూర్పునకు నెలుఁగుఁ జూపించునట్లు సహజసత్వణాలం
కృతులగు నేలినవారి కిట్టిసీతచిహ్నంబులఁ గలుపుట యనవ
సరము.

(గిలిగింత పాడుచు ప్రవేశించును.)

కాఫిరాగము — చతురశ్రగతి.

ప॥ అన్నన్న నేడొక్క — యాశ్చర్యమాయె

మాయాబోతు కట్టతెంచి — హద్దుమీటిపోయె.

కొన్నవాడూర లే — కున్న సందాయె.

వెన్నవంటిమనసు—వేడిదాకులాయె.

యే దెట్టులొనో నాకేల మా — లాల చూలాల చూలాల॥ అ॥

౨. చేతనున్న పిట్ట—చెలరేగిపోయె.

మా — చిన్నన్న చీకటిలోఁ — జిక్కుపడుటాయె.

నీతిజెప్పినట్టి — నేస్తము వెగటాయె.

లోతెలుంగని నీటి — లో గంతులాయె.

కూతుకూతు కుక్కపిల్ల నేఁగొట్టుదునా

నీకిప్పుడొక మంచి జెల్ల॥ అన్న॥

౩. చుప్పనాతివంటిదాని — చొప్పుగనడాయె.

మాయప్ప వేల్పువంటివాడు — తప్పుదారిపోయె.

ఒప్పకున్న చిన్నవాని — కొద్దనబెండ్లాయె.

చప్పునరాడేమి యింక — జామురాతిరాయె.

కడుపులోనున్న కామాయనీవు — గంతకయ్యనిన్నుఁదగలేయ॥

రత్నా—ఓయీ గిలిగింతా ! పనిమీద వచ్చినట్లున్నా వేమి ? యీవంతపాట భావమేమో తెలుపవా ?

గిలి—అట్లైన నన్నన్నన్నన్న మఱికంటెను నున్ను నున్నున్నున్నున్నిక నేమైనఁ గానిన్నిన్నిన్ని మఱివచ్చిన్నిన్నిన్ని దేవుఁడుమీకు మేలుచేయఁగా నట్లుపై నాకురాదుగా, దీనికేమిగాని, యెక్కినదితాడి, మెక్కినదికల్లు, కుట్టినదితేలు, పట్టినది దయ్యము, వెంటబడ్డవాండ్రు గుంటలు, తాఁ గోతి యన్నట్లున్నది. నాకడుపుమండుచున్నది, నాకన్నము పెట్టెదరా లేదా ?

రత్నా—నీచిన్నప్రభువుతో నీవుభోజనము చేయలేదా యేమి ?

గిలి—కడుపేలేదనఁ గొడుకుపేరు సోమలింగమన్నట్లున్నదిదివఱకతఁ డిల్లే పట్టలేదు.

రత్నా—కట్టా!నాపట్టందేగినాఁడో! యిదివఱకును రాకుంటకుఁగారణమేమి చెలీ? నాయన్న నేడు పుట్టినదినము, నేటితో వానికిఁ బదునెనిమిదేండ్లు వచ్చినవి. పెద్దప్రభువువారు వలచి కట్టుకొన్న నాసవతి మొదట నాబిడ్డనికే మాట్లాడఁబడుట నీవెఱుంగవా?నాయన్న యిదివఱకును బెండ్లి నేయఁబడకుంటకుఁ జింతించెదను. కొడుకునుఁగోడలును ముచ్చటనీతి నిల్లలంకరించు చుంట చూచుటకన్నఁ గన్న వారికన్నుల కింకేమిపండువుకద్దు.

గిలి—నాచిన్నప్రభువు నాచిన్నమ్మయి ముచ్చటలాడుచుండఁగా, నాకడుపు నిండఁగా నొకుక్కపిల్లతోఁకనాకడించుచు నాయెడిలోఁగూర్చుండఁగా నాకన్నుపండుగ.

వల — పూర్ణ యశావనముతోఁ బున్నమచందురువలెఁ జిన్నప్రభువువారు ప్రమదల కగపడుట కనురావుగదా ?

రత్నా — పోనీ, నాయన్న వెయ్యేండ్లుబ్రతుకనీ? వాఁడి నయసునఁ బరిణయముకాకుంట తగదెందున్నాఁడు చెప్పుమా నాయన్న !

వల — అదిగో! చిన్నప్రభువువారు వచ్చుచున్నారు.

సారం — (ప్రవేశించి) ఆహా ! సుబుద్ధింగాదని యేగినం దుకు ఫలమనుభవించితిఁగదా !

తెల్విదివ్వెచూపి తెలిపినఁ గానరు

మోహ తిమిరమందు మునుఁగువారు

అకట ! చెడుగువాని నరయక చిత్రాంగి

యెంతపనికి సాహసించె నిపుడు.

పాపాత్మురా లెంతతలచినది ? తాను మాయయ్యకుఁ బ్రాణమువంటిదికదా? విశ్వాస మొకింతయుం జూడదు కదా? రేపేమి కాదలిచియున్నదో ?

వల — అమ్మా ! అదిగో ! చిన్న ప్రభువువారు వచ్చుచున్నారు.

రత్నా — వేయ్యేండ్లు బ్రతుకునాయనా ! మాటలోనే వచ్చితివి. భోజనముచేసితివా ?

సారం — (రుమాలుతోఁగనులొ తుక్కొనుచు) అమ్మా నేటిఘోరము నేనెట్లుచెప్పఁగలను?

రత్నా - అయ్యో! నన్నుఁగన్నతండ్రి నాచంటికూనా!
(కొఁగిలించుకొనుచు) నీకంట నీరెన్నఁడిట్లు చూడలే దేమిజరి
గెనురా కొడుకా!

సారం— అమ్మా! మద్యాహ్నము మేముపావురముల నె
గిరించఁగా నాపావురము సవతితల్లిచిత్రాంగిమేడపై వ్రాలెను.
దానిం దీసికొనిరమ్మని యూగిలిగింతను బంపితిఁగాని పినతల్లిగారు
నన్నే రమ్మని సెలవిచ్చినారు. నాహితుఁడునుబుద్ధి నన్నవలదని
మళ్ళించుచుండ వినక పావురముపైనాసతో నేనామెనొద్దకే
గితిని. పిమ్మట నేనేమిదెల్పఁగలను? నానోరాడకున్నది. మాయ
య్యగారితో నేమిచెప్పునో! యెంతపాప మాలోచించినది?

రత్నా— అయ్యోతండ్రి, నాసవతికొంపదీసి నిన్నరమ్మని
బలిమిపెట్టినదాగోమి?

సారం— నేనాపాపమునకొప్పక విడల్చుకొని తప్పించుకొ
న్నట్ల దుస్తరమైనది. రేపామె నారక్తము బొట్టుపెట్టుకొందు
నని యెట్టిడుకొన్నది.

రత్నా— ఆహా! నాతండ్రి నాకడుపుచల్లగా నీవుసత్యము
మగాపాడినావు. సత్యమునిన్నఁగాపాడదా? నీయయ్యగారితో
నాసవతి దేమిపన్ని చెప్పునో? కట్టా యెంతవచ్చెను? మొదట
సది నీకుమాట్లాడఁబడుటవలన నింతయయ్యెను. చీచీ కులకాంత
గదా. నాసవతి యెంతపాప మొడిగట్టుకొన్నది. (ననులొత్తుకొ
నుచు) యింకనాకేమిదారి?

సారం—అమ్మా! వ్యసనపడకు. రేపటిసంగతి కిప్పుడెందు కి విచారము ? నేనింకను సంధ్యావందన మాచరించుకొనలేదు. నాకు సెలవిమ్ము. తిరిగి తమపాదసందర్శనము చేసెదను.

రత్నా—తండ్రీ! వరప్రసాదివి నీకేయపాయమును రానేరదు. కానియెప్పటి వర్తమాన మప్పుడు నాకుఁ దెలియనిమ్మా త్రిలోకజననీ పార్వతీ! నీవే నాబిడ్డనికి రక్ష. (నిష్క్రమింతురు.)

ప్రదేశము :— చాకలవానియిల్లు.

ప్రవేశము :— చాకల గిజిగన్న, భార్యయంటింతతో,

గిజి— (తనలో) ఏమిచెప్పుమా తెల్పివచ్చినది. ఇప్పుడే కదా మలికోడికూసెను. ముందు పనిపెట్టుకొనఁగ నిద్రయెట్లు పట్టును? మఱియు నదిసామాన్యమా రాజుగారిపనిగాని. నేను కాఁగానీరాజుదెమ్మన్న పుడెల్ల బట్టలుసిద్ధపఱచుచున్నానుగాని యింకొకనిశక్యమా? యీజామారుచాఁపునకుఁ జిలువేళ్ళరంగు, నీయొంటిపువు బోడసరంచు చాఁపునకు గులాబీపూర్తి చేసి బాగుచేసినానుగాని, వారుముఖ్యముగా రేపటికే తెమ్మన్న మావిడంచు చుట్టుజల్తారుచాఁపింకను దెమలకుండెను. మఱియు నీచాఁపు మిగులఁదఱచై నది. రంగుపట్టించుటకష్టము. రంగుదట్టము కాఁగూడదట! పల్చన కాఁగూడదట! అందులోనుఁ జెక్కజాభరా? నవ్వులా! విలుకసాఁగఁదీయఁను. దీనినిఁగూడఁ లేపెదను నాకుఁ హాసపడునేమో! కనలదుమెదలదు ముద్దుదొంగనిద్దుర? దీనికిఁగావలసినంత నేవును దయ్యమునలెఁబీల్చు కొనితినుచు నన్ను తెప్పవేయనీదు. (కాలితోతన్నుచు) లేవే! పని చేయవలెను.

అంటి— అబ్బా! యెన్ని జన్మములకైన నిట్టిమగఁడు వద్దుదేవుడా! కాన్పుతక్కువ గడబడహెచ్చు, వట్టిగొడ్డునకుఁ దాఁపులుమెండు. సరే యెందుకులేపెదవు?

గిజి— ఎంతపోతరించినావు? చిత్రాంగిదేవి యెంగిళ్ళు మెక్కి యెంతక్రొవ్వినావు? నేఁబిలిచిన నీకుచిరాకా? రాజు గారి చాఁపులు దేవీకపోయిన మనపనియేమగునో నీకెఱుకా? తెమ్ము త్వరగారంగులు కావలెను.

అంటి— ఇంటిలోను, కోటలోను మఱేమిపని? యెంత సేపును రంగులపనే? (కన్నులునులుపుకొనిలేచును.)

గిజి— ఇదిగో రాత్రి బైటకుఁబోయివచ్చెదనని యెప్పటికి వచ్చినావో నాకెఱుకేలేదు. నిద్రపట్టిపోయినది. నీగుణమెన్నా శృంగయిన నొక్కలాగే యున్నది. ఈతట్టమోయక విధిలేదు. దిక్కుమాలిన లోకముగాని, మ్రొంగవాటముకాదు, కక్కవాటముకాదు, దొంగగొడ్డువు నీకెన్నితన్నిసను సిగ్గులేదు. కోటలోఁగూడ నీకేమిరంగు?

అంటి— నాకుఁగాదు మాచిత్రాంగిరాణిగారికి —

గిజి— మెల్లఁ మెల్లగాఁజెప్పు. నానేస్తుడు హంతకనాయకుఁడూరుకాచి యీపాటికి మునుపటివలె మనవీధియరుగు మీఁదఁ బడుకొన్నాఁడేమో! ఏమేమి? చిత్రాంగి రాణి గారికెవరిపై రంగు?

అంటి— అటువంటి దొరసానులకే పట్టింపులేనవుడు నన్నేమో దినదినమూరకే చంపెదవు. నీన్నరాత్రి యెంత

ముచ్చటజరిగినదో నీకెఱుకా? తెల్ల వారనీ, పట్టణమంతయు గ
గోలుపుట్టును. అయ్యో! నానోట నూఁగింజనాన దేమిసేయు
దును?

గిజి— ఏమిటాముచ్చట? చిత్రాంగి యెవనిని లాగినది ?
ఆహాదే వమా ! ఆడదెంతయుఁ దనంతఁదాలోంగి యుండ
వలెను. గాకున్న దానిని లొంగదీయుట యెంతటి మగవాని
కై నశక్యమా? సుగుణములు నై జముగఁ బుట్టవలెనుగాని యిత
రులు నీతులుచెప్పిన నేపాటికుదురును? నీతులు పోతపాల
వంటివి. చెప్పుమేమి జరిగెను ?

అంటి—చిత్రాంగిరాని నిన్న సందెజామునఁ జిన్నప్రభువు
గారిని దనమేడకు రప్పించి తనతోరమ్మని బలిమిపెట్టెను.

గిజి— అయ్యో! యేమి ఘోరము? పాపమని యామెకుఁ
దోచలేదా ?

అంటి—చేతకాని మగవాండ్రు, పాపమని, పుణ్యమని
యోర్వతేక. పదుచువారిని బెదిరించెదరు. పాప పుణ్యము
లకేమిగాని నీయులు నేమిజరిగెనోవిను. చిన్నప్రభువువారందు
కొప్పక విదలించుకొనిపోయిరి. అందుపైఁ జిత్రాంగియలిగి చీక
టింటిలోఁ దలకట్టుకొని పండుకొనియున్నది. తెల్లవాటగానే
పెద్దప్రభువుగారితోఁ జిన్నప్రభువును జంపించుటకెద్దియో పాప
ముకల్పించిచెప్పును. ఈముచ్చటయంతయు నాకసులముందే
జరిగెను. గాన నావీకెరుగినచ్చెను. రేపుచిత్రాంగి చెప్పి
నట్లుల దబ్బరసాక్ష్యము. పెద్దప్రభువువారితోఁ జెప్పవలసి
వున్నదేమో?

(వీధి యరుసుపై నుండి యంతయు నినుచున్న హంతకనాయకుఁడు
జెప్పినట్లు లోకప్రహేళించి)

జబ్బ — గిజిగన్నా ! నాకంతయు వినబడుచున్నదిలే ?

గిజి — జబ్బన్నా ! పాపమ పాపమ ! పుణ్యము పుణ్యము !
మనకెందుకు ? మనమేదియు నెఱుంగనట్లే యుండనలెను.
గాకున్న మనప్రాణము మీదికి వచ్చునుజూమా !

జబ్బ — ఎంతఘోరము జరిగెను ? చిత్రాంగి రాణికెంత
దుర్బుద్ధి పుట్టెను ? తలుపు మూసికొనుడు నేబండుకొనెదను.
(గిజిగన్న, భార్యతో నిష్క్రమించును.)

జబ్బ — (పోవుచుండనలో) చిన్నప్రభువు వార్నిపై నేరము
మోపబడినయెడల వారు నాచేతికిగదా యొప్పగించబడు
దురు. దేవుడు నాకీనిజమాను మందుగాఁ దెలియనిచ్చుట
మేలే ? ఓహో ! చిన్నప్రభువువా రెంతమంచివారు ? (నిష్క్రమించును).

(రాజు వేటనుండి వచ్చుచు గోటను సమీపించి, అందలమునుండి లేచి).

రాజు - (తనలో) రాత్రివేటాడి యడవినుండి వచ్చు
చుండఁగా దుస్వప్న హేతువై వెడవెడ నిద్రపట్టినదిగాని
సుంతయుం బడలికతీరిలేదు. హరహరా ! స్వప్న మెంతనిజ
ముగఁ దోచును ? మఱియు నిప్పటితెల్వి యప్పుడెక్కడికిఁ
బోవునో ? మానవుడన నెంత ? మాయ నెవ్వరెఱుంగరాదు.
కదా ! నన్నుఁ దెల్పుటకు జంకి కాబోలు నందలము మోయు
వాండ్రందఱిట నలసటతోఁబడి గుఱ్ఱునెట్టుచున్నారు. మఱి
రెండుగడియలకుఁ బ్రొద్దుదూరవచ్చును. కోటయంతయు
నిదివఱకు మాటుమణిగియున్నది. కాని యెక్కడనో ?
కొల్వుచావిడిచెంతఁ గావచ్చును. గిలిగింతగాని గొంతువలె

వినబడుచున్న దెంతబాగుగఁ బాడుచున్నాఁడు? సిలిచినఁ బాటమానివేయునేమో? ఇక్కడనుండియే వినియోదను.

(గిలిగింత పాడుచు ప్రవేశించును).

మేలుకొలుపు, భూపాళరాగము—అటచాపు తాళము.

ప॥ మేలుకో యినుడ — మేలుకో ఘనుడ ।

అ॥ మేలుకో యినుడ — మేలుకో ఘనుడ ।

మేలుకో చీకటి — జూలు ముసుగుదీసి ॥ మేలు॥

౧ జారులు చోరులు — సల్పిన ఘోరము ।

జనుల కెఱుకపర్చ మేలుకో॥

౨ సాగి దయ్యమువాట — చల్లగాలి మీట ।

వేగుచుక్క జాట మేలుకో॥

౩ వెలిదమ్మ వీడఁగఁ — గలువపూ వాడఁగ ।

తెలిసుతాబువలెఁ — దెఱబయలుదేఱఁగ॥ మేలు॥

౪ కాకికావనికూయ — ఘూకము కనుమూయఁ ।

గోక విరహమువాయ ॥ మేలు ॥

రాజు—ఓహో! మొగలి మొదలగు వింతప్రాబౌదలఁ బూయించుచుఁ బలురకంబుల మధుర వృక్షంబులు గాయించుచు, సహజంబులగు నడవలం ద్రుళ్ళిపోయి కొండసెలయోటిం బోలి వీనిధోరణిగూడ నెంత రమణీయముగ నున్నది! అయ్యో! యూరకున్నాఁడే మవ్యవస్థితచిత్తుఁడు. పోనీ, యాకఁ బిలిచెద నోరీ గిలిగింతా!

గిలి గిలిగింతా, పలవంతా, అంటింతా, ఎంటింతా,

ఎకిరింత, చికిలింత, బాలెంత, చూలింత, కుక్షిణీబొంత, అంతింత, చింత, మించివేరే. ఓహో! ఏలినవారు కనులపండువుగా విచ్చేసిరి. ఎన్నిసార్లున కల వేటాడినారు. మఱెన్ని గొడ్డికొంగలకు వల్లవైచినా రింకెన్ని చచ్చుతొండల కురిబిన్నారారు. మఱియ నెన్నియడవిదోనులం జంపి తెచ్చినారు. తను వేలువై భన మోకసారి సెలవిండు. పిదప సింహముం బట్టిరా లేదా.

రాజు. మేడమెట్లపై బడి దొడ్లకు పంతపుకాయవలె నీ నోరాగదేమిరా? నీవన్నట్లు వేలుయంబెద్దియం జిక్కు లే దొక బెబ్బలిమాత్రము వేలువడి సాటిపోయెను. నుటోయాడు లేడి సమీపించెనుగాని దానికన్న బొంబుడజ్జితాంగిదేవి జాప కమువచ్చినదిరా? గనుక యాలేడిం జంపుటకు చేతులాడలేదు. కొన్నిపండులను, గణజులను మాత్రము కొట్టితెచ్చి లెనోరి! మిక్కిలియలసియుంటిని. దేనిచ్చితాంగిరాద్ద విక్రమింపనలెను. నన్నజాలువలువముసుండి పండుకొన్నప డామెనుండు మిట్లుండునుజుమా? ఇప్పు డీచంద్రునిఁబాడఁగా మహావిగాయక శిరోసుణి చెప్పినపద్యము స్ఫురించినది.

ప్రొద్దుబాడలఁ గసిగంది హద్దుమించి
జాబిఁగిపోయిరి బదగు చుక్కజంట్లు
ఇదుమపాటున బలగము లెడసియుంట
తెల్లమని రిక్కరాయఁడు వెల్లఁబాటె.

ఆహా! మహావిగాయకశిరోసుణి చెప్పిన దెంతయు నిజము. వినుమోరీ, నిన్ననాచే బెబ్బలివేలు తప్పినపుడు బంబొక్కడైన నన్నంబక మోవనిపట్టుకువాఁడు పడిసి నలుగట్లు పరుగిడిరి.

గిలి—అంతకన్న జరిగినది జరిగినట్లే చెప్పును. నేనొక పద్యమును జేసితిని. తమకేప్పుడనుగానా—

రాజు— ఏదీచమవు, నవ్వంసక కపిశ్శనుడా?

గిలి - ఉన్నమాటన్న నెవడుడు? చిత్తగించుడు.

తానొనర్చిన చీకటి తప్పెటిగియు

మగని విధితక కనిపెట్టు మగువతోలె

వెలిలివడి ప్రొద్దుడుంగల నిలిచెఁజుడు

దాకసపు పెనమందు మాడట్టువలెను

రాజు — చీకటితప్పన్న నేమిరా? క్రిందుమీఁదులు చూచుకొని పలుకుచున్నావా. నీకేమి యాశ్చర్యము కలెగెను.

గిలి—చిత్రాంగిదేవిగారి మేడకు విచ్చేయ గురుఁ కాబోలు? దయచేయుఁడు మనవిచేసెదను. చిన్నటియదయమున కీయు దయపొలునది నాలుగుగడియలు. క్షణము మనవికాదు. మన ఎప్పటికేది జరుగునోకదా?

రాజు—ఏమైన వింతలుకలిగినవా యేమి? రాత్రిమాత్రాక మస్వప్నము కలెగెను. చిత్రాంగి సారంగధరకూడ సుముఖుఁడా?

గిలి—ఏలయట్లు గుఱచున్నాడు? రాత్రి నాకుఁగూడ నొకకల వచ్చెను. నాఁట, నేగురుకారు, నూలుగురుకారు, మూగురు కా రిద్దఱాడాండ్రు. అందు పెద్దది ఎల్లాలట. చిన్నది గయ్యాళియట. చెప్పుచున్నారా? అబ్బా! భయపగుచున్నది. పోనీ చెప్పెదను. ఆచిన్నదట—కాదు మఱచినాను. పెద్దదూపె కొక చక్కని మంచికొడుకట. నాచిన్నదూల నానిసి కమ్మని బలిమి

పెట్టినదట. వాడు విదలించుకొని పాటిపోయినాడట. పిమ్మట నాచిన్నయాలు కొత్తియైనదట. గంతులుపెచినదట, కట్టుబాట్లునున్నదట. నిక్కినదట నీల్గినదట. అట్లుపై నాకుజ్జాపకములేదట. దీనికేమిగాని, తను కేమిసలవచ్చెను?

రాజు— నీసలవంటిదే యింనుమించు నాసలయును. అది యొకపాడుకల. దానిని స్మరించఁగూడదు. నింతలులేవుగద !

గిలి— మఱేమినింతలు ? పాపము పాపమే, పుణ్యము పుణ్యమే, నిజము నిజమే, అబద్ధ ముద్రమే ! తల్లి తల్లియే, కొడుకు కొడుకే, మీగు మీరే, నేను నేనే? మరిగాని, విన్ననొక వింతజరిగెను. చూడలేదుగాని నన్నా నేమో? పోసి చూసవి చేసి కొనెదను. మనహృదయపు ముకపు కేగుఁగూ కట్టుదెంచుకొని పూఁదోట కొలుసులోఁ బడనదట. మొసలియొకటి దానిం బట్టు కొనెనట. అప్పుడా రోసఁగూ మొసలిం దప్పిందుకొనిపోవుట యెంతోకష్టమయినట. ఇదినిజమే. నిజము కాదబద్ధమే. అబద్ధము కా దిహిహిహీ. ఇదిగో చిత్రాంగి యాస్కవారిగుడి. కాదు మేడగుమ్మము. అదిగో యంతింత రే లినవారిం దోడుకొనిపోవ వచ్చినది. నాకు పెరివించు నేరపోయెదను.

రాజు— రా రా వాఁగు వాఁగు.

గిలి— వావివాఁగు వరుస ముంచెడద. ఓదేవుడా! ఏజన్మ మునకైన నేనుగనాడు కావద్దు, ఆడవి కావద్దు, రాజు కావద్దు, రాణికావద్దు.

రాజు— వింతపెలుడు కట్టవురా జంకెదవేల ?

గిలి— ఒకటి రెండు మూడంటింతతో నలుగురు, గిలి
గింతతో మేడకు నొప్పి యేమో యిది మనసుద్రిప్పి, విధినా
కొప్పి ఒంకా కా దేలినవారికిఁ గనికర యంటింతకు మచ్చ
రము, నాకు నిబ్బరము.

అంటి— అమ్మగా రేకాంతంబున—

గిలి— గోడలు చెవిటిననకొన్నావా? అంటింతగుల్లా
యేలినవారికటాక్షము. నేబొయెద నాటునూటైనఁగాని
వ్రతము చెల్లుచుకొందునా?

రాజు— ఏమిరా నీవ్రతము?

గిలి— నేను చూడనన్న నాకు బందియేమి? నే నాడు
దాని నంటనేయంటనా.

రాజు— నవుంకలింగమా! నీకిదిసహజమే. (అంటిం
తతో) ఏమే నాప్రాణధన మెందున్నది?

అంటి— అమ్మగారు చీకటిగదిలో నేదోయలుకతో
నున్నట్లున్నారు.

గిలి— (తనలో) ఆహా! మీసము లేదయ్యెరా యలుకన్నటి
నూడఁగొట్టెదను. దుర్మార్గురా లేమిపన్నునో? అయ్యో!
నాచిన్నప్రభువో యయ్యోనేనో! నీవు వేల్పువంటివాడవు
తండ్రీ!

రాజు— ఏమీ వింటి పోయెదను? కానీ మదే చుంచి
సమయము.

తాలనఁజొంగు గోరి తనులం బునుదొడ్డు పంతము తెప్పం

జా లెగఁజిమ్ముచునో దెడల జాదో నరించుచు గోతమాశ్వులన్

గేలుల నొడ్డుకొంచు గిలి గింత కొకంతట నవ్వి వక్కునగో
దాలిమిదూల పోలు నెలకం నమిడిగ ముద్దులాడెదన్,
అంటి.— ఇదిగో దీక్షము వెలిగించినా సరుగో యమ్ముగారు.

రాజు—

సన్నమబ్బునఁ దోచెడు చందురువలె
అకుచాటుండిన గులాబియలరుమాడ్కి
నీటఁ బ్రతిఫలియించు మానికమువోలి
చీరముసుగునఁ జిత్రాంగి చెల్వమీటె.

ఈ గడలో నెలకంబుకొన్నావు? నీవున్న మోడఁ జేకటి నెల్లపి
గదా! ముసిగాజులోన దీక్షమువలె మాసినచీర నేల నీమోడలు
వెలిగించుచున్నది. (మంసుఁగునీసి ముద్దుపెట్టుకొనఁచు)

వేటబడలిక వాపె బల్వేడిచెందు
మేనఁ బుల్కులురేపె బితానఁ గన్ను
గవకు మూతలుదాపె స్వర్గము సుఖమ్ము
చూపె నీతనుసంస్పర్శ సుందరాంగి.

చూడ నిదేమి యొక్క మొగిఁ జూపులు చీకటివెలులిన మా
టాడ నిదేమి పల్కెద వలందున ముత్యము వెంజలోల్కఁగాఁ
డాడ నిదేమి కన్గవల నాలిచి చిల్కలు . లకింపఁ గే
రొడ్డిచుచు బంబుపై నలక బొందుట లేలనె ప్రాణనాయకా.

(ఒడలు తడుముచు)

జేడిస కనుంగొనలకు నీ రోడనేల ?
వీడి కొప్పిట క్రింద జీరాడనేల ?
ఒప్పు చన్గవపై రయి కూడనేల ?
నన తెలుంగున నీదుమే న్వాడనేల ?

అహ! నెత్తురు అక్కలు సీకెట్లువచ్చే నాన్యప్ప ము నిజమే. ఏదూర్భాగమునకు సీకెట్లు వచ్చి కను. వాండ్లెవ్వరై సంజెప్పు తక్షణమే చంపించెదను.

చిత్రా—(ఏడ్చుచు) ప్రాణనాథా! యీ ఘోరము మీతో నేనేమని చెప్పెదను.

గిలి—అమ్మ సీకెట్లు వచ్చి ప్రాణంబిచ్చెను.

చిత్రా—(లేవచు) ఇదపోవుచు నానాడలు వచ్చి పుండు కీళ్ళాడకున్నవి. ఏమిటి యీ కొంఠనలె నయ్యెనాపని. చావునకు సిద్ధముగనుండి నావున్నావని మిమ్ముఁజూడఁ గలిగితిని.

రాజు—(చిత్రానుండు సీకెట్లవిడుకొని) దేని చిత్రాంగీ! ప్రాణేశ్వరీ! నీవు భయములే నయ్యెనా పలుకవేమి? అయ్యయ్యా మూర్ఖిల్లినా. ఏదే యంతింతా నుంచినది?

గిలి—అహ! భూ! అమ్మగారికి పిశాచగుణ మనుకొనెననిన్న సీలగానే నానాడలు యీ భూతమువట్టి పలుచుకొనిపడియెడలెల్ల అమ్మకొన్నది. నేనెవ్వనియెడల నానాడలై పట్టెదను.

రాజు—దేని నానాడలు వచ్చెను. లేకున్న పులిమీసముఁ బెట్టుకొనెదను. నానాడలెంచును? నేననుకొన్నది తప్పేకట్టా! యీదయ్యమెట్లువదలును.

గిలి—ఏలినానాడలెంచెము పహించెదరేని నిమగ్నములో దానియబ్బిలోఁ బెట్టుకొనునట్లు చేసెద. నేననునది? దుప్పటి ముసుగుపెట్టి కానములుకాయ ముగ్గులోఁ బొగవేయఁచుఁ జింతదావ్యంతో నాలాగఁచెనచో దయ్యము, దయ్యమును

కూడ నూడిపోవును.

చిత్రా—ఓరీ కాలులు ప్రేలకు. విన్నవించుచెదను. దయ్యము లేదు గియ్యము లేదు. వీరు నా ప్రాణేశ్వరులు కారా? నేను వారిపాదములను విడువని యల్లలనుగానా? ప్రాణేశ్వరా! నేడతేటితిని.

అంటి—నాహా! మహాప్రభు! మంచినీళ్లు ఇక్కడ లేక బట్టినవో వాతము చేయునేమో?

గిలి—అంత పైతృపురమన నా మెట్లుచేయరా?

చిత్రా—ప్రాణేశ్వరా! యీ నా ముఖంబు నా యెదురుబుడి తొలగించుచు. జరిగినసంగతి మరల చెప్పెదను.

రాజు—ఓరీ ప్రేలకు మిక్కిడనుండిపో.

గిలి—(వెడలిపోవుచు) దనలో నా ముఖంబు గూడఁ దెచ్చు నేమో దీనియెద్దొరగ. నా యాహుతి నీ మెట్టయందేమా?

చిత్రా—ప్రాణేశ్వరా. యేమి నాకు చేయవలెనో నేనెందుకొరికియుంటిని. నే నాడదై పుట్టినా? ఓడ వమా! గంధము కన్ను పెట్టుకొని నీవే చూచుచున్నావుగదా! ఎంతభయం మెంతయపకీర్తి. నాకుమాట తడలించుచున్నది. కొంచె మూరెదను.

రాజు—ప్రాణేశ్వరీ! తొందర లేదు. వింపాదిగాఁ దెప్పు. హా యేపాపాత్ముడు నీకిట్టి యపృతి చేసినాడో యొక్క మాటలోఁ దెలియనిమ్ము!

చిత్రా—(కోపముతో) ఓరీ! దూర్ఘాత్ముడా! కొడుకు వనుకొన్నానురా! నా ప్రాణేశ్వరుడూరలేని నయమున వచ్చితివిరా!

తల్లికడుపునం జెయి వెట్టితివిరా! యెంతసాపము ముడిగట్టు
కొన్నావురా! నానాధుడు భూలోక దేవేంద్రుడు, నేజెప్పిన
జిన్నబోవునేమో నేనెందుకు బ్రతికితిని!

రాజు— (తనలో) ఎవరొక్కడను నచ్చి నొండవచ్చును?
మంత్రియా, సుబుద్ధియా! కానీ తెలియదు. ప్రాణేశ్వరి! అను
మానించ వద్దండెవ్వడైన జెప్పినట్లను - తాచును ముద్దిడ
నెవడు తెగించె? నోగు, కొనుచు. ఇద్దరూ! నీకిన్నాళ్ళకు
దగిన విందుదొరకెను.

చిత్రా - ఇంకేమి న్యాయ మింకేమిలోక మింకెక్కడి
సత్యము. (ఒకచేత నోరుమూసికొని) అయ్యో! నాపాతివ్రత్య
మో నాతివ్రత్యమో ఇంకేమియన్నది. కొడుకా నాడు,
మనసాలిటి యాదవముసలము.

రాజు— ఏమేమి? సారంగధరుడే! నాస్వప్నమే నాకు
జెప్పి. నేమి జరిగెను?

చిత్రా— అంటింతా! నాకు నోరాడకు. వీపుజెలుపుము—
పోనీ నేనే చెప్పెదను. ఆవాపాత్ముడు పాపముమిషతో
నిక్కడకువచ్చి నన్ను బలిమి చేయవట్టినాడు. నేనెంత మళ్ళిం
చినను విన్నాడుకా డాడువానిని నేనేమి చేయగలను?
తమతో జెప్పుటకు బ్రతికియన్నా విశేషదో తెలువచూచు
కొని యాచాణముం బోగొట్టుకొనెద. నకీర్తిబ్రతుకు
నాకెందుకు?

రాజు సరే యాదుర్మార్గుని పనిపట్టించి యిప్పుడేవచ్చె
దను. నీవు చనిపోనేల? ఎంతఘోర మెంత యపకీర్తి. అంటింతా!

ఈమెను గొంపోయి గాయములకు మందు వేసి బాగుచేయుము.

(అంటింత చిత్రాంగితో నిష్క్రమించును)

ఆహా సర్వేశ్వరా! యదియెంత తలవంపు. నాహృదయసౌ
ఖ్యము నేటితో సరి. మఱేనున్నది? నేనెంత పరాక్రమశాలినై
నను, మఱెంతటి చక్రవర్తినై నను లోకములోఁ దక్కిన భ్యాతుల
నేనెన్ని వహించినను నాకీసుచ్చ పోదుగదా! జారత్నదోష మె
ఱుగని మృగాదా తెంతకన్నవలలు. ఒకనై నానఁ గ్రోధ మిం
కొకనై పున సిగ్గున నొక్క పెట్టున నొచ్చి నాహృదయమునఁ
బట్టజాలకున్నవి. ఆపితృద్రోహిని శింఢించినంత నీక్రోధము
శాంతింప వచ్చునగాని లోకములో నాకీనగుతాబునాతోఁగాని
పోదుగదా? ఇంకెక్కడి శరణము? భార్యదుఃఖము లేని
నపుంసకుఁ డెంతటి యవృష్టవంతుడో? ఉచ్చిష్టమైన చిత్రాం
గిని నేనికే ముట్టకంటయు, నాకుర్తాదుని ప్రేమనీకుంటయు
నిదియే నానిశ్చయము.

తనదునీడ తనకు దయ్యమౌనట్టుల

నాకుదోచినాడు నాసుతుండు

తానొకటిదలంప దె వమొక్కటిసేత

యకట యెంతస్పష్టమయ్యె నిపుడు.

(నిష్క్రమించును)

సారం— (ప్రవేశించి తనలో)

అంతటనించు నాకసము! యన్నియు మోసెను మామి సత్యమున్
నంతయుఁ దప్పిపోకచను సూక్ష్మఁడ! లోకమునన్న మీరలే
యంతయుఁ జూచినాడుకద సాక్షులు మీరలే నాకుఁ జూండి యా
హంతకురాలి బోధనము లయ్యెను నాటని యట్లుచేయుఁడి.

ఏమివిధి! ఆపాపాత్మురాలు నన్ను జరిపించును కూడి.
అయ్యో యీ కుడిమంతయ నాతల్లి. ఇంక నన్ను గూర్చి
శోకించువాడు నాస్తియమిచ్చెను. నన్ను పోవు. తెవ
రున్నాడు? చానన నికపోవు చుండిన కాదు? నీ కుడిపు
కీబొంది నెట్లునిచుచున్నో? ఎంతనన్ను? నాకితవేగము
స్మరియని తెలియజగదా? కననములు నానిచ్చుకములు.
సంపదలు క్షణభంగివసులు. నిన్ను కేకగా మాత్రాడిగారు
నన్నుజూచి మొంతయో పంపించిరి. నేడు నాని మోకాట్టు
చూడగలను? పాపమొకటి కలుగజేయునని నేడుజూడ
గలను. అంతటి కుడిమిచ్చెను. నాస్తియమిచ్చెను. నన్ను
మందెంకనో? నీకానిచుపో? నాస్తియమిచ్చెను. అయ్యో
నగునునని ప్రవాసితో? నిన్నునిచా కలుగు, నిన్నునిచా కలుగు.
నేడు నాని పరణమా? యెంతనన్ను? పరణమా? పరణమా?
చావునగు నిచారించుగాని, యెంతనన్ను? పరణమా? పరణమా?
పోనీ ఈశ్వరుడు పరణించి నేటితో నాస్తియమిచ్చెను
దొంగలజేయును. అదిగో నాస్తియమిచ్చెను. నన్ను. దేవుని
వలె వచ్చుచున్నాడు.

సుబు— (ప్రవేశించి, తనలో)

కెందమ్మిరేకుల యందమా నీతని

కందోయి నిద్దురఁ జెందకునికి

దీర్ఘ విచారంబు దెల్పుచు నీతని

హస్తము ఫాలమం దమరియుండె

అవశమైవచ్చెదా నశ్రుపూరమ్ము ని

ట్టారుపు వేడిమి నాటుచుండె.

అపకీర్తి వెన్నంటి నట్లు లుపేక్షింపఁ
బడి యీతనికిఁ గొప్ప విడి చెదరెను
అకట! నేననుకొన్నట్లు లయ్యెనేమొ
కానిచో నన్నుఁ జూచినతోనె కొండ
పగిదిఁ బొంగుచు నవ్వచుఁ బల్కరించు
చిన్నప్రభుఁడిప్పు డెందుకు మిన్నకుండె.

(ప్రకాశచంద్రుని నారాజు నేననుకొన్నట్లు విన్నవించి
కలిగినయలుక యిప్పటివఱకు.)

సారం— ప్రాణమిత్రుడా! (రుమాలుతోఁ గన్నలొత్తు
కొనుచు.)

సుబ్బ— పలినవారిని నే నడ్డినానఁగానా? హరహరా!
ఈశ్వరాజ్ఞ యిట్లున్నది.

సారం— నేనెందున చావురము నెగర్చె చితి నదియా
మేడవీరా? నాకు నానా? నాకెందు కాబ్ధిపుట్టును?

అపదట! హేతువులు దోచియైనఁ దన్ను
ప్రాణమిత్రులు వారిచియైన నన్నుఁ
బోలి తప్పుతోవంటి పోవుఁగాని
యకట! దై వోపహతుఁడెట్లు లాఁగఁగలఁడు.

నాతండ్రిగారితో నాపాపాన్నిరా లేమిచెప్పునో? చావు
నకు విచారించుఁగాని నన్నుఁ గన్నతండ్రి యెంతనొచ్చు
కొనునోకదా!

సుబ్బ— ఆపాపాన్నిరా నా లేమిచెప్పును? మీరు
తన్ను బలిమి చేయకట్టివారని ప్రకటించు చెప్పును.

సారం— నాన్నా! దేవుని చేరా? లేదు. కానదా?
విజ్ఞానులగు మఱి తండ్రిగారికి సర్వము పొడవట్టగూడదా?

సుబు— అయ్యా! లోకమే యజ్ఞాన హతము. అందులో నాఁడుది పాపపునిగ్గు. దానినంటిన నెంతవిజ్ఞానికిని వివేకముండఁబోదు.

నెఱులు నల్ల మొయిలువలె విరియఁబోసి
నాసికాపుటము లెగర నత్తుమెఱయ
చన్నుఁగొండల నెలయేళ్ళ సరణి వాలుఁ
గన్నుగన నీరుగురియుచు నున్న యాలి
మాటలన్నమ్మఁబోవని మగఁడుకలఁడె ?

సారం— ఆహా దుర్మార్గురాలా! నాపాలి కాలసర్పమైతివి. తల్లి ననుకొన్నా నెంతఘోరము తలంచితివి. నాతండ్రి కెంత వ్యాధిపెట్టితివి? ఆయన సత్సహరిశ్చంద్రుఁ డాతఁడెంతచిన్నఁ బోవునో? సుబుద్ధీ! నేటితో మనకు ఋణమసరి.

సుబు— అయ్యా! ప్రభువా, ప్రాణమిత్రుఁడా, వరప్రసాదీ, సుగుణపుంజమా తనుకంటఁ నడిపెట్టవలసివచ్చెనా! నే నెంతపాపము చేసికొన్నాను. ధైర్యము న్నహించుఁడయ్యా. ఈ శరీరములు క్షణభంగురములు. సత్సవతులుగానఁ దాముదివ్య శరీరముతో నాచంద్రతారకముగ నుండెదరు. తమ్ము స్మరించిన పారికిఁ బాపము లంటనేరవు. చుక్కలలోఁ జంద్రునిమాడ్కి భూమి నూ లోఁ జెంఘుచెంఘిన తన తాప హిక్షి న్మహారాజుగా రకాలమృత్యువునకు జంకి పోయెను. మామలుఁ ద్రుంచి చచ్చే శ్వరు నారాధించి శాశ్వతపదవి న్నించెరదె తను దివ్యచిత్తము నకుఁ దేవలయును.

కలయందె తెను మేనుదోచెను జగద్భక్త్యంబులుం జి తనం
చలత న్నాస్త్రచమందుపోర్చి గనుఁ దీ సర్వప్రపంచంబు న
జులం నిర్విక్రమగాఁ గనంబడెనుఁ ప్రాజ్ఞ య్భావంబు ని
శ్చలమౌటం దమరన్న పేలుగ సరీశత్వంబుఁ ద్రాపించుచున్,

సారం — ఓహో! సుబుధ! సవల్కులు కీరామృతంబులు
కనుక నింకెన్నికఁగోరెను. నాచి తనంబి కీరాజ్ఞసంపదలు
కొరగావునా? ఏ నిర్భయము నెనెదేహము విడువవలసి
యందునో తెలియఁబడును. నేడు నాకు సురణము రూఢి
కదా! ఆహా విజ్ఞాని నే హిమవంశగా దొరుకునున్న భాగ్యము
కదా!

సుబు — అయ్యా! మనవి పుట్టి నన్నాళ్ళు పెరిగినాము.
మనయగఁగనకేయో కూసుకొంగము. మొదట పురిటిబిడ్డం
గూర్చి యాత్మోచింతము. అదియమరకొ వెడలు ననఁగా
నుచ్చార్జ్యమిదిగాఁ గూసుకొని దానికి మిత్రులొందియ
వ్వాప్తియఁ గలుగజేయ. అప్పుడొ గ్రమముగా కబ్బముతో
దాని శ్రోత్రేంద్రియము స్పర్శముతో దాని త్వగింద్రియ
మిట్టమిచ్చియు స్పర్శమున నొకవర్కములొ దెలుపబడును.
స్వసమాన గంధకములతో నొకవర్కమున భావమున నదెట్లు
లనినఁ బుట్టినతోనే నొకవర్కములొ బొరగి ముజుల
నెఱుఁగని మానవుడ కా ముజులను దెలిసికొనలేడు
గదా! ఇట్లులే పురిటియొక వర్కమునొక వర్కము చేయ
లేడు. స్పర్శమునగలకే ముదేడు. అదియు భాషేంద్రి
యము లెట్లు దెలుపఁబడి శ్రీమంతుల ముదేడు ముసస్సు
మొదలగు సంతరింపయములు మొక్కొన్నకొలది సేసచరా
చర ప్రపంచమంతయుఁ దోచుచుండును. మొదట నవ్యక్త

ముగ బిడ్డయ్యంగొన్న తెలివి బిడమలోని వృక్షము వలె
 గ్రనుముగి వృక్షపక్షంబు. నిసర్తముకల్గి ప్రారంభమునందు
 మనచునస్సు వ్యాపకము డిగినట్లు తోచి నిదారమించినకొల
 ది బలువిధముల వ్యాపకము కల జొచ్చుచు మనకవశమై
 కల్లపనులు నేయుచు గల్ల సుఖదుఃఖంబులు పొందుగదా!
 ప్రస్తుత మనసరితవల మన పట్టుక నిదురతో ప్రారంభించె
 నని మందా మననిచేసి కుంభననగా నవశములగు నింద
 యములతో మన మీ నిద్రదాదన్నములెత్తి యాజాగ్రత్నిష్ప
 ములం గాంచుచుంటిమి. ముచ్చియం దెద్దియం దోచనట్లు
 నిశ్శబ్దభావముగల ప్రాజ్ఞుల కేలచనకలది కారావృత్తనగు
 ప్రపంచము దోచనేరదు.

సారంగ — ఓహో ప్రాణమైందా! కలల నిదుర జెరిగి
 వాని చెవికింటల గూర్చాకొనింబినగు నాకు నీలత్నివాన్వి
 ములు కలిసియం దెలియవలె. దేహము నిడిచిన మిగు
 నీ తెల్లి యేమగును ?

మందా — దేహము సారంగధరము, స్థూలశాధి మిది.
 సూక్ష్మశాధి మిది మనముగా. అప్పుడు గాని సరిగ్గ నేరదు.
 దేహము స్థూలమైపుడు అద్భుతముగా తెలివి వృక్షముగా.
 సూక్ష్మమైనపు వృక్షముగా. దోచును గావున మరణ
 చింత ప్రాజ్ఞులగు లేదు.

సారంగ — కనకదళిని వృక్షము తత్త్వజునకువలె బుద్ధు
 పక్షమున నాకు నవలెటి మిత్రులంబు లిదిగె. ముఖ్య ! యింక
 నాకు మరణచింత లేదు. ఇదియే మరణము. మరణమునకు

సుబా— ఇంకొకటి నువనిచేసెదను. నాంబు బీజమాహమఃగా
లేనిదేహము లిప్పుడు గలుగుచున్నవి? కలిగినవి కూపభేదముగది
నట్లు తోచబడియు సరించుకొన్నవి? నుభి దూషణములు రాతి
వంటి దేహముం జెందలేవు. గాలినంటి కీవునిజెందలేవు.
నుజియు నెల్ల తత్త్వగోష్ఠి తత్త్వవేద్యము. నా నంతుస్మి నరన్
జుఁడు నకలక్ష కియినగు నకలక్షముని యందు భక్తియే
కలుగఁజేయును.

సారం — ఆ పరవేశముడే నాని గానతత్త్వానము నయ
చేయుఁగాక! నా కిదియే తుదితలంపు.

సుబా— ఎవరా నచ్చునది? (పరికించి చూచి) గిలిగింతనలె
నున్నాఁడోరీ! తత్త్వగూఁ డగునీడి నచ్చుచున్నా వేమిరా?

గిలి — అయ్యో యయ్యో యయ్యో అయ్యో అయ్యో అది
పోయినది. నుజేయున్నది భూమి నుజేయునది. నము
ద్రవము నీడై పోయినది. నుజేయి నుజేయి నుజేయి లోకము,
మఱేమిన్నాయము. పాదుననున్నది నుజేయి నయము,
రాలు నయము, చెట్లు నయము. ఎంతచేసితి నోనోరా?
పాపపునోరా?

సారం— ఏమిరా సమాచారము?

గిలి— సమాచారమా, మరాచారమా, వ్యభిచారమా?
దేవికాదు. మనపాలిటి నుగిడి. అయ్యో! నాచిన్నప్రభువో
యయ్యో నేనో? దుర్మార్గురాలు, హంతకురాలు, గొడ్డు
నయము, కటిక నయము. ఎంతదూకు మెంతఘోర మెంత
పాపము. నల్లత్రాఁచు, తిగునవినిషము చిత్రాంగి. ఛీ ఛీ ఛీ
యా పేరనఁ గూడదు. స్మరించఁ గూడదు. ఎంతకుట పన్ని

చెప్పెను ! ఎల్లిచెఱయట ! ఓ పాపాచ్యుగాలా ! ఓయంటింత
గుల్లా ! తప్పు సాక్షులుగన నున్నావాడేదే ? మీరికటును
మాయుద్దతి కొంక తిసివాడే ? చిత్రాంగి అట్లా గిత్తోకా
యంటింత ! గొట్టాలన్న నున్నుడం దాడ నా ?

సుబు... అయ్యా ! పేత్తగించితిరా ? నా పాపాచ్యున్న పే
యా ద్రోహులాల పాపము కల్పించి చెప్పెను. మీతండ్రి
గారెందు న్నాయచరయ్యుడు గుస్తకవేయన ?

వెఱ్ఱికుక్కవలెను మొఱ్ఱబెట్టు నరుండు

వెఱ్ఱికుక్కవలన విషముఁ బొంది

అట్లు పంచివారలయ్యు దుర్బోధన...

మందుటన్ నివేక మరయులేరు.

సారం— మాతండ్రిగా పేం చేయ నున్నారా ?

గిలి—ఇది నున్నదే గొట్టల పాపముల నొల్పాచావడికి
వచ్చెదరట ! నా పవతికల్లి, యా యకరికల్లి యా మృత్యు
దేవత యాదిబ్బ పునోహితి చెనకొనికి తన నైపు నాదించు
మని పంపించెను. వాని పిమ్మట డిపోయి, వాని విభూతి బుగ్గి
గాను, వానిజండెను పెరిగిపోన, వాని పల్లు దిబ్బజేర
నాపాడు బాపడు ధర్మసభలో నున్నదేరమ న్న పించునట !

సుబు—ధర్మసభ కింకెవరు వచ్చెదరు ?

గిలి—చిన్నప్రభువుగారి నైపున నాదించుటకు మహాకవి
గాయకరిగోమతి వేంచేయ వరం ! మీ తండ్రిగా గుభయ
పక్షములువిని నిజేచ్ఛానుసారముగ నెత్తావించెదరట. మీరును
నేనును చిన్నప్రభువుగారి నైపున, నంటింతగుల్ల చిత్రాంగి

వోపునను సాక్షులంట. ఇంకొక్కక్షణమనకు మనకు వర
మోనమువచ్చును.

సారం—దీనికేమి? చావున కిన్ని చావులు లేవుగదా! ఈ
పాపిష్ఠలోకము నిడుచుటదే మేలు. సుబాధీ! అమ్మ సర్వే
శ్వరుంబాడి చిత్తశాంతి జేసికొందము.

(అనియరువురును బాడుదురు.)

(యదుకుల కాంభోజి — మిశ్రగతి)

ప॥ ఓ పరమేశ్వరా : యోదీనమందారా!
యో దేవదేవ నీ వెందుంటివో॥ ఓ॥

అ॥ ఈ పాపజన్మము లిక్కనెత్తనీక మ
మ్మెట్లు కాపాడెదవో రక్షక ॥ఓ॥

౧॥ సత్యంబు తెలియఁగఁ జాలునె యొరునకు
సర్వేశ నీకుఁ దక్క సత్యస్వరూప ని
న్మరణము వేడినము సంసారభ్రమమాన్మర ॥ఓ॥

౨॥ దిక్కులన్నింటికి దిక్కైనతండ్రీ మా
దిక్కుచూచి కావరా నిక్కముగా మేము
నిన్నే కొలిచినము నీలోన మముఁ జేర్చర ॥ఓ॥

గిలి—అయ్యో! మనలను బిలుచుట కదిగో యమదూతల
వలె భటులు వచ్చుచున్నారు.

సారం—

౩॥ గడియో క్షణమో యిక్కఁ గలదు మాబ్రతుట సత్
జానమిచ్చి కావరా వడివడి మోహము బాపి
మాకునీదుభక్తి రూఢిసేయరా ॥ఓప॥

భటులు—(ప్రవేశించి) మహాప్రభూ. పెద్దప్రభువువారు మీమువ్వురనూ ధర్మస్థానమునకు రమ్మని పిలిపించినారు. వారచ్చటికి వేంచేయుచున్నారు.

సారంగ— సరియే మీరుపొందు నేనుగా వచ్చేదము.

(భటులు నిష్క్రమింతురు.)

మిత్రుడా సుబుద్ధి! మదిజన్మమనకు గడపల గనుక స్నాన సంధ్యావందనము లాచరించుకొని పవిత్రవస్త్రములతో మఱియు ధర్మస్థానమునకు జేరెదను.

సుబు— సంతతపవిత్రులు తమ వేజే స్నానమేల?

గిలి— ఆదుర్ఘాటరాలు చిత్రాంగి ద్దను బోయి నందుకు నేనుం బ్రాణయశ్చిత్తముం గొనివచ్చెదను.

సుబు—

వేద సరసునందు విహరించు రాయంచ
విబుధవృక్షమునకు వెలయు చిలుక
మంచి చెలిమి యోడ కుంచిన చుక్కాని
ప్రాణహితునిగావు సూన్యతంబు.

సారంగ—

పరమహంస హృదయ పంజర శారిక
సద్వధూదృగబ్జ షట్పదంబ
నన్ను గన్నతండ్రి నాల్క నావేశించి
యిపుడు నన్నుగావపే సునీతి.

గిలి—

అమ్మ నూకాలయమ్మ పోలమ్మ పైడి

యమ్మ యల్లమ్మ యసిరమ్మ యాటలమ్మ
యమ్మ మరిడమ్మ తప్పసాక్ష్యమ్మత్రోవ
ద్రొక్కు సంటింతగుల్ల నోర్నొక్కవమ్మ.

(అందరు నిష్క్రమింతురు.)

ప్రదేశము—చిత్రాంగి యంతఃపురము.

(అంటింత నిగుడుపండగాఁ జిత్రాంగిపా మఁ బ్రవేశించును.)

సావేరి—త్రిపుటః

ప॥ అయ్యయ్యో నిధి-యందరాని పండున!

కాసించి మోసపోతినే - యేమిసేతునే ॥అ॥

౨. వెయ్యాయ విధముల - వేడినఁ గరఁగక!

చయ్యన ననుబాసెనే - యెంతచేసెనే ॥అ॥

౩. కలికి వలచిన వన్నె - కాఁడు దొరుకకున్న ।

వలరాజుక హెచ్చునే - నిల్వనిచ్చునే ॥అ॥

౪. మెలపునఁ గొఁగిరికి - మించి వాతెటవాను నన్ ।

బలిమిని నిదరించెనే - తా నేనుభవించెనే ॥అ॥

౫. చిలుకలు రొడచేసెనే - హఁదోటలోఁ గో-

యలలు కోయని కూసెనే! తెలియనట్టుల మర్మములనంటి

ముద్దిడునలక

దొంగించి గద్దించేసే - నాయునులు గాంచెనే ॥అ॥

అంటి - అయ్యా! మారు సెలవిచ్చినట్లే మీ యునులు
దాఁకి యతఁడెట్లు బ్రతుకును ? పెద్ద ప్రభువుగా రిప్పుడతనితో
జరిపించుటకై కొల్లుచావడి కేగుచున్నారు.

చిత్రా - ఎంతవేడికొన్నను వినక నన్నంత దుఃఖపెట్టి
నాఁడు తనకు జయమగునా ? ఇప్పుడు తన నీతి నట్లున్నా?

నా నీతి నిల్చునో? పెద్దప్రభువు వాని నిక బ్రతుక నీకుంట
రూఢి. వారు కొల్చుచావడికి వెడలినారాయేమి?

అంటి — చిత్తము. తనుసెలవు ప్రకారము పురోహితు
నిఁ దమపక్షము బలపర్చుమని యాసపెట్టి పంపినాను. ఈపాటి
కందఱుం గొల్చుచావడికిఁ జేరవచ్చును.

దావా — (ప్రవేశించి) అమ్మా! అంటింతం దమవైపు
సాక్ష్యమిచ్చుటకు రమ్మని సెలవైనది.

చిత్రా — సరియే. అంటింతా! నీవుపోయి యిక్కార్య
ముం జక్కఁజేసికొనిరా. వాని కదేశాస్తి.

(అంటింత దావారికతో నిష్క్రమించును.)

చిత్రా — (తనలో)

నడుసముద్రములో దిగ విడిచినట్లు
దొడ్డిచీకటి నూతిలోఁ ద్రోసినట్లు
లయ్యె నాపని వలచిన యతఁడు లేక
నాకు మూత్రము దుఃఖపుం దనువిదేల ?

కాని మోహము తగదని విదల్చినాఁడు, వాని తప్పేము
న్నది? మొదట నాకు మాట్లాడఁబడినవాఁడు, ప్రధానము
భరిగినది, ఆనవాల్కింపుకొన్నాము. ఇట్టి హేతువుల వలన
వానింగోరినాను. నాతప్పేమున్నది? ఉన్నపు డిద్దఱి యందుం
దప్పులున్నవి. నాతప్పన కేమిగాని వాఁడంత చక్కని వాఁ
డేలఁగావలయును? వానియం దదేతప్పు. మొదట నన్యో
న్యముం బ్రేమించి మధ్యన విఘాతమానచి. ఇట్టి రువురము
చచ్చుటకు నిధివాడెవఁడు. నాకుం బలిచినదానిఁ గాదన్న
సారంగధరుఁడు చచ్చుట న్నాయనో. అయ్యో! మువస్తున్న

వాఁడు కట్టుకొనకపోయె. కట్టుకొన్న వా ని పై
మనసు కుదారదాయె. స్త్రీ అనాథలుకదా ? కార్యము
మించిపోయె నిక నా నెట్టివాఁడ వానిం జంపుట కూఁది. కన్నె
తనము నుండియు వానిపైఁ గ్రొణము పెట్టుకొన్న నాకొకసారి
మోవియిచ్చియెనం దుస్తిపొంపించక విదల్చిపోయినాఁడు
గావున వానికిఁ దగినశాస్త్రీ యిది నేస్త్రీకిని నేవలచిన దేహ
మొప్పగించకుండఁ జంపబడుటయే. మఱియు నింత చదువు
చదువుకొనియు వేల్పువంటి సారంగధరునిం జంపించిన నాకు
తగినశాస్త్రీ యీ వ్రజపుపొడి మ్రుంగి చచ్చుటయే. మాయద్దటి
కింతయే దేవుఁడు వ్రాసినాఁడు. (అని విషముతోడి వ్రజపు
పొడిమ్రుంగి) యిఁక చీకటి గదికిఁబోయి సుఖించెద. రమ్మ
మృత్యువా నీవు నాకు గుంచించినట్లు నుజ్జెవ్వరికిం దోఁచఁ
బోవు. నాకు సారంగధరునిపైఁ గల్లు మోహము న్యాయమని
లోకమెఱుంగనీ. ఒకసారి నాముద్దుల సారంగధరునిం బాడు
కొని తుదిహాయి పొందెదను.

పున్నాగతోడి - చతురశ్రగతి.

ప॥ సారంగధరుడా నిను - జేరంగవలె నెన్ని -

జన్మములకైన - జన్మయైన ॥సా॥

అ. మార సమాకారా సురు - మార సాధువిచార ।

సాదసదకనైత బుధ - ప్రవనీయచరిత్ర ॥ముద్దుసా॥

గ. గానకవితాల్లోల - కనునీయవాగ్దాల ।

దీనజన్మ పరిపాల - తేజోవికాల ॥సా॥

అ. శరదీందు మందహాస - శాశ్వతక్తి రి వికాస ।

స్మరహారహావ్యాస - సామకల ప్రవికాస ॥సా॥

బొందిరో వానిబొందిలోఁ జెందులయము
 డెందమా వానిడెందము నందుడించు
 ప్రాణమా వానిప్రాణమై యలరుచుండు
 వాని సారూప్యమిప్పుడు నేనుగందు.

(నిష్క్రమించును.)

ప్రదేశము — కొల్వుకూటము.

(మింత్రి వెంకటలగు పరివారము పరివేష్టించి యుందురు.)

రాజు — (ప్రవేశించి, తనలో)

పుత్రుడెస జోగలేక కళత్రమునకు
 నోరఁగఁజాలక నామోహముండె నిపుడు
 తుల్యభారంబు లిరుదట్లఁదూఁచుచున్న
 త్రాసునకుగల్గు ముల్లువిధంబుదోష.

ఆ పని యట్లుజరుగునా? జరిగియిండు వచ్చును. వింతలేని
 యాశ్రయింతి పుట్టుటెట్లు? నా పని నేరమెవరిదై యుండును?
 చిత్రాంగిదా లేక నూగుర్మార్గునిదా? నా యనుభవముఁ
 జూచుకొనెదను. పురుషులగుఁగల తత్తటపాటు స్త్రీలయెడఁ
 గాన్పించదా. స్త్రీల పృథ్వీయము చాఁపక్రింది నీరువంటిది.
 మొదటఁ బడి యులే కలిలిక జెడరు. స్త్రీలకెంత కామమో
 యంత యోర్పున భయమున. దేవుఁగుంచని యెడల
 లోకములో మఱిహద్దుండునా? పాత్రినత్నము. ఆహా!
 ఎది స్త్రీలు వక్కించుకొనకు దుష్టరము కదా!
 పాత్రినత్నము, దేవులు — మింత్రిగారి శబ్దమాత్రములే
 కాని యనుభవముగో లేవుకాఁబోలును. ఆహా!

యాదుర్భాగ్యుఁ డంతఃపురమునకుఁ బోవనియెడ నింతరాదు
 కదా? పోనీ సొగసైనవాఁడను వెనువలఁ నను మాట్లాడఁ
 బడినవాఁడను గాన జిత్రాంగిదే. తొలుత దుర్బుద్ధిపుట్టి వాని
 బిలువనంపనీ వాఁడక్కడి కేఁ బోవలెను. చదువుకొన్న
 వాఁడేమో, పాపనవంతరానికొద్ద కొంటిం జనరాదని
 వివేకమెఱుఁగలేదా? మఱొక్కడి చదువు, మఱొక్కడి వివే
 కము. కామాంధకారముచేఁ గన్నలు పొరలుగమ్మి యంతే
 యుఁజేసినాఁ డాపతితుఁడే. నానికొకటి చిత్రాంగి పత్రివతి.
 యబద్ధమేల చెప్పను? ఆదుర్భాగ్యునికిఁ నల్లివంటిది, తల్లివంటి
 దేమి తల్లియే. అగ్నిహోత్రమా సాక్షిగా నేఁబుసైగట్టినది. నా
 కదువునం జెడఁబట్టినాఁ డాపాపాత్ముఁడు. వాని నెఱిగిస్మరించ
 గూడదు. వానిముఖమైనం జూడఁగూడదు. (మిక్కున ప్రవేలిడి
 కొని) తల్లిం బల్మి చెఱపట్టుట? (గుండె మోఁచుకొనుచు) ఎంత
 సాహస మెంతఘోర మెంతయశకీర్తి. పాపాత్ముడా! నన్నైన
 నాలోచించినావుకావా? అయ్యో! నిష్కల్మషున పాండవ
 వంశమున కెంతనుచ్చ వచ్చెను? ఆహా! రాజైపుట్టుటకన్నఁ
 బాపముకద్దా? మాబ్రతుకు లోకమునకంతయుం దేటతెల్లమే.
 నిన్న నే యీఘోరము జరిగెను. నేఁదిపురియెల్ల వానిసించినట్లు
 తెలియవచ్చెను. సర్వేశ్వరా! కత్నాంగి గొఁడాలుకారాదా?
 పితృదోహియగు వానినేల పుట్టించితేవి? (కోపమున) కానీ
 యాదుష్టుఁడు తనపాపమునకుఁ దగుఁగాను నునుభవించును. వాద
 మెట్లున్నను, సాక్ష్యమెట్లున్నను నాద్రోహి చంపఁబడవలసి
 నదనియే నానిశ్చయము. (గద్దెపైనిగూర్చుండి) న్యాయకర్త

యింక విచారణ ప్రారంభించునది.

మంత్రి—ఉభయవాదాల పక్షపు న్నాయవాదులును, సాక్షులును, బ్రతివాదియు సిద్ధముగా నున్నారా?

భటుడు—న్నాయవాదులును వాదిగారిసాక్షియు సిద్ధముగనున్నారు. అదిగో! ప్రతివాదిగానును వారిసాక్షులును వచ్చుచున్నారు.

సుబు—(ప్రవేశించి తనలో)

ఇతరుల మనసు నొప్పించడే కరుణావి

శిష్టుడు తనకెంత చెల్లియెన

చోద్యమున నయ్యు జూడడే ఘృతకాలి

పరకాంతఁ దానెంత సరసుడైన

అఖిలజనంబుల కడకువఁ జూపునే

విజ్ఞాని తా దొర బిడ్డడైన

తెలియని యెట్టులఁ దిరుగు నేతత్త్వ ని

స్ఫూర్తి తాసర్వజ్ఞమూర్తియైన

అట్టి నా ప్రాణహితుడు సత్యవ్రతుడు

పరుషులకునైన సమ్మోహకమును సింహ

విక్రముం డక్కటా! దోష విరహితుడు

ఇతఁడు కష్టంబుపడఁజూచి యెట్టులోర్తు.

ఒకపు సక మొకబండియు

నొక ఫలహారంపు పాత్ర మొకశయ్యయు మ

చ్చికతోఁ గడపిన విహితుల

మకట! యిపుడు వేటుబాధ లందఁగవలసెన్.

ఆహా ! నేడెంత దుర్దినము? త్రిలోక శూరుడు, ఆజన్మ పరిశుద్ధుడు, పాండవకుల పవిత్రుడు, నాకుం బ్రాణమిత్రుడు నగు సారంగధరప్రభువు మృషాపవాదనుబట్టి శిక్షవిధింపఁ బడునేమో? సకలసీతి కోవిదులును, నాన్నేహితుని సత్య వర్తనం జిన్ననాటినుండియు నెఱింగినవారునగు మా తండ్రి గారు న్యాయకర్తగానుంటు చొకగొప్పమేలే. శుదకెట్లులెనను రాజాజ్ఞనుబట్టికదా తీర్చుండును. నేనెఱింగిన సంగతి సాక్ష్యము చెప్పెదను. (కూర్చుండి) సత్యము ప్రోవదా.

గిలి— (ప్రవేశించి)

తోడి—చతుర్శ్రగతి.

ప॥ ఎందుకురా పెండ్లి యెందుకురా ॥ఎందు॥

అందగత్తె గయ్యాళి పెండ్లామైన

నద్దాని మూరెట్టి పెద్దమగందైన ॥ఎందు॥

గి. నీరసించి లేవనేరక శంకించి

కోరచూపులుచూచి గ్రుక్కిళ్ళుమింగుటల ॥ఎందు॥

౨. పుట్టతల ముగ్గుబుట్టవలె నెఱసి

నట్టేటిలో నావ యట్టులున్నవాని ॥కెందు॥

౩. నూగుమీసమువాండ్ర పోరూరగాజూచి

యాగలేని జవరాలి నుసులుపెట్ట ॥నెందు॥

౪. ఉత్తముడు పెండ్లియాడక యున్నవాడు

మధ్యముడు గ్రుడ్డిదానితో మన్నవాడు

అధముఁ డందముగలదాని నంటువాడు

ముసలిపెనిమిటి యధమాధముం గాఁడె.

ఈపాడంటింత చిన్నప్రభువుపై నేరము మోపుట కెంత నిబ్బరముగా నిలువబడెను? తలక్రిందుచేయబడిన దివిటీవలె నీవెట్టి రాజముఖము దించబడియు నగ్నిజ్వాలల నెగిరించుచున్నది. అదిగో! దిబ్బపురోహితుడఁ బంచముమెక్కి వాదించుట కెంత దిట్టముగాఁ బొట్ట నిమరుకొనుచున్నాడు?

భటు— గిలిగింతా! కదలక మెదలక నిలువబడు మిది ధర్మస్థానమునుమా? అదిగో! ప్రతివాదిగారు వచ్చుచున్నారు.

సారం— (ప్రవేశించి తనలో)

ఎవఁడు ప్రభువనఁదగివాఁ డెవని యిచ్చ
కడ్డులేకుండు నెవఁడు సత్యస్వరూపుఁ
డాదికారణ మెవ్వఁ డీయఖిలమునకు
నట్టిసర్వేశు నేనిపు డాశ్రయింతు.

నా ముఖముచూచుట కసహ్యించి కాఁబోలు మా తండ్రి గారు మఱొక్కఁగము పెట్టుకొన్నారు. హరహరా! విధి యిట్లుండెను. అదిగో! మహాకవి గాయక శిరోమణి నన్ను నిరపరాధిగాఁ జల్లనిదృష్టితోఁ గాపాడ విచ్చేసెను. ఆచార్యులగుట వీరికి నాప్రకృతి విశదమే. సత్యహృదయముతో హాయిగ నాతండ్రిగారియాజ్ఞ కొడిగట్టెదను.

రాజు— విచారణ ప్రారంభించవలయు మంత్రి! యాల స్యమేల?

మంత్రి—వాదిగారి వాఙ్మూలము. సకలధర్మ స్వరూపులైన న్యాయకర్తగారి సముఖమునకు, వాది చిత్రాంగిదేవి దేవుఁడు సాక్షిగా మనవిచేయువిన్నపము:- ప్రతివాది నాసవతికొడుకు

సారంగధరుఁడు, నాభర్త పెద్దప్రభువువా రూరలేని సమయము చూచుకొని నాయంతఃపురముంజొచ్చి నేనెంత మళ్ళించినను వినక దుర్మోహముతో నన్నలిమి చెఱపట్టినాఁడు. కనుకఁ బ్రతివాదికిఁ బద్ధతి ప్రకారము తగిన శిక్ష విధించుటకై ప్రార్థించుచున్నాను.

రాజు—వినుట కెంత కర్ణకఠోర మెంత యపకీర్తి ?

మంత్రి—అంటింతా ! నీవేమెఱుఁగుదువు ?

అంటి—దేవునిపైఁ బ్రమాణముచేసి చెప్పచున్నాను. వాది గారి వాఙ్మూలమంతయు నిజమే. ప్రతివాదిగారు వాదిగారిని బల్మిచెఱపట్టినప్పుడు నేదగ్గరనే యున్నాను.

మంత్రి వాదిగారి వాఙ్మూలముపైఁ బ్రతివాదిగా రేమి చెప్పెదరు? దోషుని యొప్పుకొనెదరా ?

సారం—నేదోషిని గాను.

రాజు —ద్రోహి నత్యమెల్లొప్పుకొనును ?

మంత్రి ప్రతివాదిగారి మొదటిసాక్షి యేమి తెల్పఁ గలఁడు ?

సుబ్బ — ప్రతివాదిగారును నేనును పాపురముల నెగిరించు చున్నప్పుడు, ప్రతివాదిగారి పాపురము వాదిగారి మేడపైని వ్రాలెను. ప్రతివాదిగా రాపాపురమును దీసికొనిరమ్మని యీ గిలిగింత నంపగా, వాదిగారు తల్లియొద్దకుఁ గొడుగువచ్చుట కేమి యభ్యంతరము? ప్రతివాదిగారి నే రమ్మసుములని నెల విచ్చినట్లు గిలిగింత చెప్పగా వింటిని. పిమ్మట వాదిగారి మేడకుఁ బ్రతివాదిగా రేగిరి. నేనంతట మాయొట్టికిఁ బోతిని

రాజు—వీడును వాడునుం దోటిదొంగలే.

మంత్రి—గిలిగింతా! నీసాక్ష్యమేమి?

గిలి—పాపము పాపము. పున్నెము పున్నెము.

మంత్రి—పెక్కులు ప్రేలకు? ప్రమాణము చేయుము.

దేవుని యెదుట—

గిలి—ఏడీదేవుడు నాకగపడినఁగాని వానియెదుట నెట్లు ప్రమాణము చేయుదును?

రాజు—ఓరీ నీవెఱింగినది తిన్నగబల్కు కాకున్న నిన్ని పుడు నఱికించెదము.

గిలి—నేనెఱిగిన సంగతియే. దేవుడు నాకగపడలేదు.

మంత్రి—వాదిగారు నీతోఁ బ్రతివాదిగారిని రమ్మని చెప్పినారా?

గిలి—లేదు.

రాజు—అదిగో నిజము తేలినది.

మహా—వాదిగారుగాక మఱెవరై నం జెప్పినారా?

గిలి—వాదిగారి తో తో తోఁక యీ యంటింతగుల్ల చెప్పినది.

మంత్రి—అంటింతా! వీనితో నీవు చెప్పినావా?

అంటి—నిన్న వీడు నాకగపడలేదు.

మంత్రి—వాదిగారి వేడవై బ్రతివాదిగారి పావురము వ్రాలినదా?

అంటి—వ్రాలినది. నాని నమ్మగారు నాచే బట్టించి తమ

యొద్ద సుంచుకొన్నారు.

మంత్రి— ఉంచుకొని వేమిచేసినారు ?

అంటి— నాచేతికిచ్చి ప్రతివాదిగారి కిమ్మన్నారు.

మహా— వాదిగారి కాపావురము ప్రతివాదిగారిదని ఎట్లు తెలిసెను ?

అంటి— దానికొఱ కీగిలిగింత నచ్చినపై ని.

గురు— తొందరపడకు. భయపడకు మంటింతా! బాగుగ జాపకము తెచ్చుకొని చెప్పు.

అంటి— నిజమనకు భయమేమి ? బంగరు టండెలంబట్టి యాపావురము చిన్నప్రభువుగారిదని యెవరెఱుంగరు ?

మంత్రి— వాదిగారి యాజ్ఞచొప్పున ప్రతివాదిగారి కాపావురము నిచ్చివై చితివా ?

అంటి— నేనిచ్చుటకుఁ బోవునంతలోఁ బ్రతివాదిగారే వాదిగారి మేడయొద్ద నాకెదురై నాడు.

గిలి— (తనలో) అమ్మ నీనెత్తిగొట్ట. పచ్చియబద్ధ మాడితివే.

మంత్రి— ప్రతివాది గారొంటిగ నెదురై నాగా ?

అంటి— బంటిగానేమి ? యూగిలిగింతకూడ వెంటనున్నాఁడుకాఁడా ?

మహా— నీవేమిగిలిగింతలో మట్లాడేతివా ?

గురు— న్యాయవర్తగాని చితముగాని, ప్రతివాదిగారి న్యాయవాది యనవసర ప్రశ్నము లడుగుచున్నాఁడు.

గిలి — నీకిది యవసరమా ? ప్రాడుబాపఁడా ? నీ యిల్లు నిండినదిలే ?

అంటి — గిలిగింత నాతోఁ బావురమునకై వచ్చినాన న్నాఁడు.

మహా — గిలిగింత వచ్చిన యెంతసేపటికి ప్రతివాదిగారు నీకెదురై నారు ?

గురు — అదిగో యదిగో యిటువంటి ప్రశ్నము లింకను మానఁడు.

అంటి — అడుగనిండు భయమేమి ? ఎంతసేపటికా ? పావు జామునకు.

గురు — ఈసాక్షికి మితిపోయినది. న్యాయకర్తగా నీ మాటలు వ్రాయరాదు.

మంత్రుని — గిలిగింతా! ఇది నీతో నేమి మాట్లాడెను ?

గిలి — ఈమామిడిపండ్లు కావలెనాయని యడుగలేదా ? ఏమో చీరకొంగుముడి చూపించి పోనీ యెందుకనలేదా ?

అంటి — (స్వగతము) అయ్యో ! నుటచి యుత్తర మిక్కడికే తెచ్చినాను ?

రాజు — సాక్షి విచారణలై నవి. ఇంక నెవరిన్న్యాయము వారు పల్కునది ?

గిలి — ఇంకొకటి మాత్రము మిగిలిపోయినది. బల్మిచెఱకు శస్త్రవైద్యుని సాక్ష్యమిక్కఱలేదా ?

రాజు — వోరుమూయుము ? పెట్టి వాఁడవని క్షమించి నాము.

మహా —

నిరంధరాధిగ సారంగధరునిగంభీ

సారం —

సత్యహృదయంతో తల్లిజాడగంటి
సుబు—

చిన్నప్రభు పిశ్వరుండని చెప్పుచుంటి
గిలి—

వెట్టి కీలోకం బలువిధములంటి.
గురు—

వింతలేని యావులింత నేరమిదెట్లు
మహా—

భ్రమసి కలకు త్రుళ్ళిపడినయట్లు
గిలి—

తార్పుగుల్ల చక్కదన మగపడు నెట్లు
సుబు—

హితుడు హితునివినక యేగినట్లు.

మంత్ర— సారంగధరప్రభావుగాను సుబుద్ధికిం బ్రాణమిత్రు
లగుట.

రాజు— ఇద్దఱుం గోటిదొంగలే.
సుబు—

తోటిదొంగ లిరువుర మేర్పాటుజంట
మహా—

తల్లిపిల్లలవలె బేధమొల్లకుంట
సారం—

పాపసంగతి మన్ననఁ బడయకుంట
గిలి—

గుల్లయంటింత తారువు చెల్లదంట.

గురు—సత్యమో కల్లయో తలినండ్రులకు రిత్తవిగోధము
పుట్టునా?

మహా—

సత్యమే కల్ల కల్లయే సత్యమిపుడు

సుబు—

మిత్రులం దాగ్రహభ్రమ మీతెనిపుడు

సారం—

తల్లియం చాత్యలో ధృతిఁ దాల్చునపుడు

గిలి—

గుల్లయంపటింత తారుపు చెల్లదెప్పుడు

గురు—బుద్ధికి దేహాధర్మములోఁగిన నూతననయము మితి
మీఱినయెడఁ బాపరగుల శాస్త్ర వాసన లడ్డనేరవుగదా!

రాజు—మాతృద్రోహి శిత్పద్రోహులు కే శాస్త్రము?

మహా—

విబుధులకునైన శక్యంబె విధినిదాట

సుబు—

తల్లి పిల్లలభేదంబు తగులుచోట

సారం—

కల్లరాఁబోదు మీసంబు గలుగునోట

గిలి—

గుల్లయంపటింత చెప్పెరా పొల్లుమాట.

గురు - ప్రతివాదిగారు నూతన వయోవంతులు గదా!
'విద్వాస మపి కర్షతి' యనునాట పొల్లువోవునా?

మహా —

తోగనివాడె నిద్రియలలోనఁ గిరీటి దురానురాగినిన్
జోగనివాడె సత్యమున సూటి

సుబు —

హితవ్యతిరేక వృత్తితో

నేగక యుంటపాటి

మహా —

— చలి యింపనిమేటికి మోహమేటి

గిలి —

పే! పేగురుచ్చెన్నన్ నీననిపెట్టి నిలం చెలుఁగంగ నేటికిన్.

రాజు —

మనలఁగూర్చి జనము లనుకొనెద రెట్లు

మహా —

కల్ల సత్యంబుగా శిక్ష చెల్లినట్లు

గురు —

తల్లిపిల్లలలోఁ గీడు తగిలినట్లు

గిలి —

లంచము నిమిగి నేరంబు పెంచినట్లు.

మంత్రీ నాకుం దోచెను కీర్స్తినితో ప్రభువులకు మనవి
సేయఁచున్నాను. (1) వాదిగారి నామాత్ర మును బ్రతివాదిగా
రొప్పుకొనలేదు. (2) అంతంత వాని మాటలు గిలిగింతం జూడ
లేదనియ, మఱివాఁ సారి మాచినానగాని మాటాడ
లేదనియ. జెప్పబడె దాని నాక్షేపము వ్యత్యస్తముగా
నున్నది. (3) మఱియ. ఇంక వుదము న్వాదిగాను పట్టించి తమ

యొద్ద నుంచుకొని గిలిగింత వచ్చిన పావ్రజమునటను జాగు నేయుటచే వాదిగారే ప్రతివాదిగారి రాజభిమంఛించినట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

మహా - నాకుఁదోచినమట్టు ప్రతివాదిగా రాజస్మ పరి శుద్ధులు నఖండ విజ్ఞానులు. పురుషులగునైన మోహనాకారు లగుటచే వాదిగారే ప్రతివాదిగారిం బిలిపించి బల్బిబట్టుటకు యత్నింపగాఁ బ్రతివాదిగారు వివల్కుకొని వచ్చినట్లు నందుపై వాదిగారు పగసాధించుకొనుట కిట్లు పన్ని చెప్పి నట్లుం గాన్పించుచున్నది.

సారం - (స్వగతము) ఆహా ! మహాకవి గాయకశిరముణి కన్న వేతే దైవము కలఁడా ?

గిలి - నాయగాహ యీడుజోడు పువరిన చిన్నప్రభువు గారు చిత్రాంగి రాణిగారును పెండ్లికై మొదలు నేర్పాటు జరిగిన తరువాత నీ ముసలిరా జాపెన నాచి ట్టుకొనుట వలన నింత వచ్చెను.

రాజు - (స్వగతము) వీఁడు నెఱివాఁడైనా నినిమాట లాలోచింపఁదగినవి.

గురు - పెండ్లికై తన్న వాదిగారు కోరినన్న సంగతి నెఱింగియు సన్యధా కట్టబడిన యట్టివాదిగారి యంతఃపుర మున కే నెపముతో నైనం బ్రతివాదిగారు చొచ్చుటయే యతనియందుఁగల దుష్టోద్దేశమును వెల్లడిచేయ గున్నది.

రాజు - సరియే. మా నిశ్చయ మీద్రోహి తన తప్పుపప్పు

కొనకున్నను మాపరోక్షము సందుచూచుకొని చిత్రాంగియే
బల్మిపెట్టినీ యపుకీద్రోహి యెట్లు విదల్చుకొని రాగలడు ?
తావిదల్చుకొని వచ్చినట్లు ప్రజ్ఞ సూచించుచున్నాఁడు గదా!

ముత్తెవుం జిఱునవ్వుమొల్కలెత్తుచుండ

చీకటిమెఱపు వాల్జూపు చిమ్ముచుండ

కుల్కుగుబ్బల పయ్యెద కొంగుజార్చి

బల్మి పెట్టెడి జవరాలిఁ బాయఁదరమె.

మఱియ నీఁడంతఃపురమాన కేగుటయేతప్ప. న్న్యాయకర్త
యొక్క తాత్పర్యముతో మేమేకీభవించము. ప్రతివాది
యిందుపైఁ జెప్పవలసినదేమైనం గలదా ?

సారం -

పెనుతపంబుచేసి కనిపెంచి చదువు చె

ప్పించి మేటియర్థ ముంచి మిగుల

వృద్ధిగోరు తండ్రి యెద్దిశాసించునో

దానిఁ దప్పవశమె తనయునకును.

సాము చదువులందు సంతోసమున నన్ను

కురులుదువ్వి ముద్దుగొనెడి తండ్రి

యిపుడు సత్యమెఱుఁగ కిట్లల్కఁ జూపుట

మిత్తికంటె నాకు మేటి శిక్ష.

రాజు - (స్వగతము) హరహరా ! సర్వేశ్వరా ! యిటు
గోయి యటునూయి యెంతద్రోహి మయ్యును గన్నకొడు
కునెట్లు శిక్షించును? మఱియ, శిక్షించుకున్న నన్ను గక్కూర్తి
రాజని లోకముల నిందించరా ? ఏది యెఱుంగానిమ్ము.

శాశ్వత ధర్మభంగము నేయనేర. (ప్రకాశము) నీపాండి
త్యము చాలురా పితృదోహి! గురుభట్టారకా! యే శిక్షకు
వీఁడు పాత్రుఁడగును ?

గురు - పితృదోహికిఁ గాలునేతులు దేగఁగొట్టించ
వలయునని శాస్త్రము.

రాజు - ఎవండురా యాలస్యమునేయక యీదోహికిఁ
గాలునేతులు నఱకి వేగమిటురండు. మీవార్త కిచటనే
యెదురు చూచుచుందాము. ఇంతలో మా కీయపక్షిర్తి
తొలఁగెను.

(సారంగధరుఁడు హఠము కప్పఁబడి హంతకులతో నిష్క్రమించును).

రాజు - గురుభట్టారకా ! హంతకు లాదోహిమరణ
వార్త మాకుఁ దెచ్చినచు నంతలో మాహృదయమంతి కె
యెద్దియెనం దెల్పుఁడు. (తెఱజూఱును)

~~~~~

కొనెను. గుమ్మముచేత దాసులంతలు నేమోగడబిడ పడుచున్నారు. ఇంతలో సీసమాచారము తెలిసి నిన్నుఁజూడ వచ్చితిని.

జబ్బ- అదిగో రత్నంగిదేసిగారు కాబోలునా? కనికరము కన్నకడుపు చూడనచ్చుచున్నారు. రమ్మ మనముపోవుదము. నీవు వేతేచెప్పనక్కరలేదు. నేనిదివఱకు నిశ్చయించుకొన్నదే యేమట కానిమ్ము.

(అనియిరువురు నిష్క్రమింతురు)

హంతకులతో సారంగధరుఁడు ప్రవేశించును.

సారం —

శుభపంథవరాశి—రూపకతాళము

ప॥ నీవే నాయాత్మకు శరణ నిఖిలాది కారణ ॥నీ॥

అ॥ సావరముగఁ బట్టించిన దేవరతిక్కనఁజేయి
కీ వసుధతి నను నుపనిగ నేలబట్టించితి తండ్రీ ॥నీ॥

౧॥ నునివేకమే తప్పయ్యెను నా తల్లడె నుప్పయ్యెను
భునిఁ బాతనీ రక్షఁబొందె పూలజనుడె కిక్షఁబొందె ॥నీ॥

హరహాగా! నరేంద్రేశ్వరా! నా కేంత దుర్గతి పెట్టితివే. నిర్దోషినగు నాకుఁ బితృపరోధము, మృషాపవాదము, ఘోరమరణము వ్రాసితివా? కానీ మించినది తలపోసి కుండనేల? అక్కటా! ప్రాణహితుఁడా!

క్షణ పెడఁబొసినప్పు నినుఁ గన్ములఁజూచినదాకఁ దోఁచకుం
చునుగట రాత్రి . దుకలదో నినుఁగప్పు చుటెవ్వనిం గనుం
గొనఁగద ప్రాణమిచ్చఁజేసి రోగిదుడో నినుఁద్రోయు చేతులి
ప్పనఱుడె శాసించెదెడు సునుయ్య సుబుద్ధిననున్ క్షమించుమా.

అడ్డువల్క్రని వీణీయ! యనుగుపారు
వంబ! నామాట వినినంత వంగువిల్ల!
తత్త్వమెఱిగించు భాగవతంబ! మిమ్ము
బట్ట నాకరముల కింకఁ బ్రాప్తిలేద.
నాబిడ్డకన్న నుందరుఁడు లేడని పొరిం

బొరిమోవి నొక్కనన్ ముద్దుపెట్టు
నాయన్న జగదేకనాయకుఁ డగునని

మఱిమఱి నన్ దనయురముఁ జేర్చు
నాయయ్య చదువులోనం బ్రోడయని పలు

మఱు చెంతఁజేర్చి నాకురులు దువ్వు
నా తండ్రి శాశ్వతఖ్యాతి నొందునటంచు

నన్నుఁ గన్నపుడెల్ల మిన్నుముట్టు
అట్టి ననుఁ గన్నతల్లి నా యాపద విని

యెట్లు భరియింపఁగల్గు నింకెట్లు బ్రతుకు
హరహరా! సర్వలోకేశ! పరమసాధ్వీ

నిట్లు కుందింప నను సృజించినావ.

రత్నా - (ప్రవేశించి) హంతకులారా యాఁగుఁ డాఁ
గుఁడు. నాచిన్నితండ్రి వాని మైనం జూచుకొనెద. నా తండ్రి
ముఖము క్కసారి చూపించిన నదిగో నాల్లులక్షల చంద్ర
హారము మీ కిచ్చెదను.

1 హంత - ఓరీ యొకమాటు చూపింతమురా!

2 హంత - రాజుగారికిఁ దెలిసిన మనలఁ జంపించరా?

1 హంత - మనము పిల్లలను నెవ్వరేదా? (తెఱదీయుచు)

పోనీ కన్నకడుకెంత యావగ నచ్చవో ?

సారం - (తల్లినిఁ జూచి ఇదిగో నాయగ్గు. హరహరా !
నాతల్లి కెంత వ్యధపెట్టితివి ?

రత్నా - (సారంగధరనిఁ జూచి చుకొని) అయ్యో నా
తండ్రి! ననాఁ కన్నకడుక! నీ కన్నకడుక బ్రతికిందా? నా
నవతికి నీ యా ముగ్గులు వచ్చినా? నాచున్నా! నీ ముఖము
దృష్టి తగులుచేయవలెనని నన్నా! నీ న్నెన్నడుం జూడ
లేదురా? నీకొక - కోమల నోచినా? నీ
సుగుణము దెల్పించుచున్నా? ఇదే నెందు
మొద్దువలె నేనెట్లు ప్రతిచర్యచేసెదరా?

సారం - అమ్మ! పుట్టుచున్నాను. మరణ మెన్నటికై సం
గలుగక జడ, నా బాధలను నీ నడచి నాయయ్య
సత్యముం జెలిమిచేయవలెనని కోరుచున్నాను. అమ్మ!
యింతతో చనినా? బుద్ధులు చాత్రము. నీ నానావంశురాలవు
నీకు నేఁ జెల్లవలెనా? నీ నానావంశురాలవు నీ కొడుకు
మృతినొందునని నీవు నీ నానావంశురాలవు నీ కొడుకు
మృతినొందునని నీవు నీ నానావంశురాలవు నీ కొడుకు

రత్నా - నాతండ్రి! నా కన్నకడుక! నా కన్నకడుక
భరించునా? నా కన్నకడుక! నా కన్నకడుక! నా కన్నకడుక
యని పిలిచెదరా? ఇదే నీ నెన్నడుం వెతకెదరా!
(మూర్ఛిల్లుచు) కొడకా! కొడకా!

హంతసలు - ఇదే నా కన్నకడుక! నా కన్నకడుక! నా కన్నకడుక
కుడు వచ్చుచున్నాడు.

(సారంగధరనితో హంతసలు నిష్క్రమించుట తఱచును.)

ప్రదేశము—కొల్వూచావడి

(రాజు, మంత్రి, గురువు, మహాకవి, గిలిగింత మొదలగు పరివారము.)

రాజు - మంత్రి! ఈపాటి కాద్రోహికిం గరచరణాంధన మగుం గాఁబోలును!

గురు - ఇంతసేపా? గడియక్రిందటనే యాముచ్చట జరిగి యుండవచ్చును.

రాజు - ఇంతతో మాకీ కీడు తొలఁగె నిపుడెంత వేళ?

గిలి - ఆఁకలివేళగా నచ్చెను. (దూరమునఁ జీరకొంగు ముడి విప్పి యేమో మ్రింగఁబోవుచుండిన యంటింతం జూపించి) అదిగో చూడుఁ డాయంటింతగుల్ల చీరకొంగుముడి విప్పి యేమో మ్రింగఁబోవుచున్నది?

మహా - (పరికించిచూచి) పత్రమువలె నున్నది? నమలకే యంటింతా! (పరుగునఁ బోయి యుత్తరము నందుకొని యంటింతతోఁ బ్రవేశించును.)

రాజు - ఏ మాపత్రము?

మహా - మహాప్రభో! యేదో యుత్తరముగాఁ దోచు చున్నది.

గిలి - చిత్రాంగిదేవి మేడయొద్ద దీనినేకాఁబోలు నంటిం తగుల్ల నాచేతికీఁబోయి మానివేసెను.

రాజు - పై విలాస మేమి?

మహా - సారంగధర ప్రభువుగారి దివ్యసముఖమునకు—

రాజు - ఏమిచెప్పుమా? విప్పి చదువుడు.

మహా - (విప్పి) నవమన్మథుడైన సారంగధర ప్రభువు
గారికి సేవకురాలు చిత్రాంగిరాణి -

రాజు - ఆశ్చర్య మాశ్చర్య మ్మాపైని ?

మహా - వ్రాసికొన్న విన్నపములు -

తావిగల మేల్మిబంగు తటకువాడ
కందెఱుంగని నిండునెలమెగంబువాడ
దొడ్డబేడిసమీల కందోయినాడ
విన్నపం బిదె వలచిన వన్నెకాడ.
అనవాలంపిన యది మొద ల్నిన్ను
గాన నూరుచునుండె గదర నాకన్ను
ఈడు జోడుల మన మిద్దఱమున్న
పోడిమెఱిగియు నన్ దొదవె నీయన్న
నామెడకుం గట్టనాటినయట్టు
నామదికిన్ లేదు నమ్ము నాగుట్టు
తరలిపచ్చెద మన్నఁ డప్ప దీచోను
మఱి నిన్ను గనుకొర్కె మానఁగలేను
నిదురెఱుంగని కలల్ నిన్ గూర్చి వచ్చు
పదనుముల్కుల నన్ను వలరాజుగుచ్చు
గడియలు యుగములుగా సాగుచుండె
పిడుగు చందమునఁ గోవెలమ్రోగుచుండె
నేడు సందాయె నీ నే స్తంబుగూడ
నోడక వేగ రమ్మో వన్నెకాడ

కాటుక కన్నీటఁ గలిసినా వ్రాలు

నీటుగ రమ్మని నిన్బతిమాలు.

రాజు— చాలు నేదీ (ఉత్తరమందికొని చూచి) ఔనాను.
మాకు బాగుగఁ దెలియు నీవ్రాత యాదుర్మార్గురాలిదే !
(కత్తియంటింత తలనిడి) అంటింతా ! ఇప్పుడు జరిగినదంతయు
నిజము రానీ. సారంగధరుఁడు దోషియా? యీ యుత్తరము
నీకెట్లు వచ్చెను ?

అంటి— చిన్నప్రభువుగారు దోషులుకారు మహాప్రభూ!

రాజు— హరహరా నేనెంత పాపాత్ముఁడ నెంతకఠినుఁడను?

అంటి— ఇది చిత్రాంగిరాణిగారు వ్రాసి చిన్నప్రభువుగారి
కిమ్మని నాచేతి కిచ్చినారు. మహాప్రభూ ! కూటికొఱకుఁ
జేసినదాననుగదా ? యాపె చెప్పినట్లు వినకున్న నాతల
నిల్చునా ? ఇప్పుడు నిజమొప్పుకొనక విధిలేదు. నన్నుఁ
గాపాడెదమన్న మనవి చేసెదను. చిన్నప్రభువుగారు తమ
పాపురముపై నానతోఁ జిత్రాంగి రాణిగారి మేడచెంత
నిలువఁబడి నన్నుఁ బాపురముం దీసికొనిరమ్మని చెప్పఁగా
నామాట నేను జిత్రాంగిరాణిగారికి మనవి చేసినాను. పిమ్మట
నాపె నన్నతనిఁ దోడితెమ్మని పంపించెను. అతఁడు నే నంతః
పురమునకు రానేల ? పోనీ తల్లిగదా తప్పేనుని చిత్రాంగి
రాణియొద్దకు రాఁగా, నాపె యతనితో నల్లిబిల్లి మాటలాడి
తనతోరమ్మని బల్మిపెట్టె నందుకతఁ డొప్పక విదల్చుకొని
పోయె నందుకుఁ బగసాధించుకొనుటకై యోపె మీతో
నిట్లుపాపము కల్పించి యింతచేసెనుగాని మహాప్రభూ చిన్న

ప్రభువుగా రావంతయుం దోషులుకారు.

మహా—

తల్లిపైని వలపు తగిలెనేనియును న

త్యంబు దాగెనేని ధరణిలోనఁ

బాపకృతమున కనుభవము లేదేనియు

దేవుడుండె ననుచుఁ దెలియుటెట్లు ?

రాజు— అయ్యయో రాజ్యమత్తునకు యుక్తాయుక్తములు
తెలియవుగా యెవఁడురా ! రాణివాసము లేదు గీణివాసము
లేదు. చిత్రాంగిని గొప్పపట్టి నలుగు రీడ్చుకొనిరండు,
త్వరగఁ బొండు. ఆహా ! హంతకు లిఁక నాకాఘోరవార్త
చెప్పెదరు కాఁబోలును !

గురు — ఆ యుక్తరము చదువునప్పుడే సారంగధరుని
రక్తము పట్టుకొని యొకహంతకుఁడు నిలువఁబడియున్నాఁడు.
ఎంత మంచిపని జరిగెను ?

రాజు — ఆహా తండ్రీ ! సారంగధరుఁడా ! కులపవిత్రుఁడా !
వరప్రసాదీ, విజ్ఞాననిధి, జగదేకశూరా (మూర్ఛిల్లుచు) సత్య
వ్రతుఁడా !

మహా— వేరుపట్టుడిన మహావృక్షమువలెఁబడి యేలిన
వారు మూర్ఛిల్లినారు. మంత్రిగారూ ! వారికిరస్సునకు మీ
యంకతలము దాఁపు సేయుఁడు.

మంత్రి— ప్రభువుగారు బిట్టుమూర్ఛిల్లినారు. మహాకవి
గాయకశిరోమణిగారూ ! నేడెట్టి ఘోరము చూడవలసి
వచ్చెను. మనమెంత పాపము చేసికొన్నాము ?

సుబు—ఏసిద్ధుడైన నా ప్రాణమిత్రుని బ్రతికించరాదా?

గిలి—చిత్రాంగి నుష్టపాతఱం దోయవలె నాకు మనసు చల్లపడవలెను.

మహా - చూచితిరా మంత్రిగారూ !

మంచుదోగెడు శోణపద్మములమాడ్కి

కన్నుగవఁ గ్రోవ శోకముల్ గ్రమ్ముచుండ

మూర్ఛదేతెడుఁ బెద్దప్రభు వకటా ము

డింగి మెల్లనవిడు నిద్ర భంగివలెను.

రాజు—(మూర్ఛదేటి) హాపుతకా! యెంత చేసితినిరా?
యేదీ యాశిశుహంతకురాలు ?

గిలి—మహాప్రభూ తాముపంచిన భటులు రిత్తగ నచ్చు
చున్నారు. దీని యెద్దొరగ మెడ్డివేసినదేమో?

భటులు - (ప్రవేశించి) మహాప్రభూ! చిత్రాంగిదేవి చీకఁ
టిగదిలోఁ దలుపుగడియవైచి పండుకొన్న దెంతపిలచినను
పలుకలేదు. మేమెంతో కష్టములతోఁ దలుపు పగులఁగొట్టి
చూడఁగా విషముత్రాగి మృతినొందినట్లు కానఁబడియె.

రాజు - సరియే యాదుర్మార్గురాలు తననేరము బయలు
పడునేమోయని తానేముందుగాఁజచ్చెను. కానీ, మంత్రీ,
మహాకవిగాయక శిరోమణీ మన మపరాహ్లాంబునఁ గలిసికొం
దము. కనికరము కన్నకడుపు రత్నాంగి యెట్లున్నదో ?

ఇమ్ము తెలియక పెండిలి యేలచేసి

కొంటి నిర్దోషియగు కన్నకొడుకు కేల

తెలియనేరక శిక్షవిధించుకొంటి ?

నకట విపరీతదైవము నడ్డదరమె :

(నిష్క్రమించును)

మహా -

తమ్ముమాలిన ధర్మంబు తగదటంచుఁ

దలల నలరించు తనమొదకులను గావఁ

బూని చాచిననీడల ముడుచుకొనియెఁ

బాదపంబుల నడుమింట భానుడొప్పె,

(అనియందలు నిష్క్రమింతురు.)

ప్రదేశము రత్నాంగి యతఃపురము.

(రత్నాంగి విచారించుచుండ వలవంత యువచారము చేయుచుండును.)

రత్నా-అయ్యో! నాకొడుకో కొడుకో, నాముద్దుతండ్రి!
నా ప్రాణధనమా! నాబంగరుకొండ! నానాయనా! నామదపు
శ్రేణుఁగా! నాకేమిదారిరా? నేనెందుఁ జొత్తునురా? చక్కని
నాన్నా! నీకై ఎన్నినోములు నోచితినిరా! నే నెందఱివేల్పు
లకు మ్రొక్కితినిరా (తలమోచుకొనుచు) సర్వేశ్వరా!
నాబిడ్డనిఁ గాపాడవా?

వల-(చేతులుపట్టుకొని) అమ్మా! యోర్చుకొనుఁడు బల్మ
వంతముగాఁ జచ్చిపోయెదరా?

రత్నా-వదలు వదలు వలవంతా! నేచ్చిగరగ నేడ్చెదను నే
మోచుకొనెదను, నేఁ జచ్చిపోయెదను. నాతొక్కలుపట్టుకొనకు.
మీచేతులతో వాని నేనెత్తుకొంటినిగదా? నాతండ్రి యేడీ?
నా సారంగధరు డేడీ? నావరప్రసాది యేడీ? నా సత్య

ఎందుంటివిరా కొడుకా ! నన్నమ్మాయని యింకాపిలువవా ?
 నా కనులఁ బడవా ? నేనెన్ని దలఁచుకొందునే వలవంతా !
 నాతండ్రి పురిటింటి దీపముకన్న నెక్కువగ వెలిగినాఁడే !
 చుట్టపక్కము లింత చక్కనివానిం జూడలేదన్నారే ! నేనేమి
 నేయదునే యీ జీవము పోదాయెనే ? ఆహా తండ్రి ! నీవు
 నిరపరాధివిరా ! నాసవతి కెంతదుర్బుద్ధి పుట్టెనురా ? నాయ
 న్నా ! నాచంటికూనా ! నాకగపడవా ? నీతల్లి నోదార్శవా ?
 నీపావురముల నెగిరింతువురారా ? నాతండ్రి ! నీవి ల్లింకెవరు
 పట్లఁగలరురా ? త్రిలోక శూరా ! యెంతచదువుకొన్నవాఁడ
 వురా నాయన్నా ! యెంతసత్య సంఘుఁడవురా నాబిడ్డా !
 యోయయ్యా ! యోకీనాన్నా ! పలుకవా ? నీయమ్మపై
 నీకలుక వచ్చెనా ! నామాటకు నీనెన్నఁడుం జనదాటపు
 కదా ! గొడ్డుదేవుఁడు నిన్నే వెదకెనా ? నాతండ్రి ! నీతండ్రి
 కీసత్యము దోచదాయెనా ? ఆమృత్యుదేవత నాసవతియెంత
 పన్నిక పన్నెనే వలవంతా ! నీకాళ్ళు పట్టుకొనెదనే వల
 వంతా ! నాచిన్ని తండ్రిని నాకగపర్చవే వలవంతా ! ఏమి
 నేయదునే వలవంతా ! నాప్రాణము పోదాయెనే వలవంతా !

(మూర్ఛిల్లుచు) యెంతపని జరిగెను ?

వల - ఏమీ విధి యెంతఘోరము చూడవలసి వచ్చెను ?
 రత్నాంగిదేవి మూర్ఛిలైనది. కనికర మీపె నుదురుబిడ్డ నెత్తురు
 చిమ్ముచున్నది. పన్నీరు చల్లిన నేదదేయినేమో ! (పన్నీరు
 చల్లుచు) అయ్యో ! యీమె బ్రతుకదు కాబోలును ! నన్నుఁ
 బ్రాణమువలె జూచున దింక నాకెవరుదిక్కు ?

రత్నా - (నేదదేటి) ఏడి నాకొడుకు నాయన్నయేడి ?
కనులు చీకట్లు గ్రమ్ముచున్నవి. అయ్యో కొడుకా ! (తిరిగి
మూర్ఛిల్లును.)

నల-ఆహా! యీమె తెప్పరిల్లియుం దిరిగి యొరగుచున్నది.
బాగున్నది కాదెవరో గుమ్మమునొద్ద చప్పుడు. (పోవును)

రాజు - (ప్రవేశించి; తనలో)

అగ్ని సాక్షిత్వమున్ భాసురాళి దీవ
నమ్మ దైవజ్ఞులముహూర్త నయము పు నై
ముడియుఁ జిత్రాంగి దుర్బుద్ధి నుడువఁజాల
వక్కటా : మోహమన్నిటి కక్కజంబు.

ఆపద లెంత యాకస్మికములు! నేడు మా కుటుంబమునకు
యమదినమయ్యెను. నాప్రియపుత్రు డిక నాకగపడఁడుగదా !
సత్యమెఱుంగనైతి నెంత యవివేకిని! ఆహా రాజ్యమత్తత !
నీకెంత యహంకార మెంతయవివేకము? ఇంతకును నేనేకదా
కారణము? సారంగధరునింగాదని యాచిత్రాంగిని నేనేల కట్టు
కొంటిని? సారంగధరునిపైఁ జిత్రాంగికిఁ గలుగు మోహము
న్యాయమే. నాపుత్రుఁడు నిర్దోషియని స్పష్టమయ్యెం గదా !
ఈతప్పంతయు నాదే. నాయవివేకమే యీయిద్దఱి మృతికిం
గారణమయ్యెను. సత్యసంధుఁడైన కొడు కన్యాయముగాఁ
జంపఁబడినందుకుఁ గనికరము కన్నకడుపు రత్నాంగి యెట్లు
బ్రతుకును ? కరచరణములులేని దేహమునకుఁ దలపోలి
నేనుచూత్ర మెందుకుండవలెను వీరందఱుం బోయినపిదప.
వ్రతుఁడేడి?

వలచికట్టుకొన్న భార్య జారిణియౌట
 త్యరతుని సుతునిఁ జంపుకొనుట
 యాపరాని యిట్టి యాపదం బొందిన
 బ్రతుకుకన్నఁజావు పరమసుఖము.

గనక యీ పాపిష్ఠజీవన మిక్కిలి తిక్కిలి బలియిచ్చుటయే మేలు.
 సర్వేశ్వరా! యంత్రవాసితివా? ఆహా! యదే రత్నాంగి తెం
 చినచివురుకొమ్మవలె వాఁడిపడియున్నది. నిదురించుచున్నదా
 యేమి? కాదు పుత్రశోకాగ్ని దహించుచుండ నిదురెట్లుపట్టు
 ను? కొడుకునకై యేడ్చియేడ్చి మూర్ఛిల్లినది కాబోలును!
 ఆహా! సర్వేశ్వరా! యీపె మృతినందలేదుకదా నేనీమె నెట్లు
 తెలుపఁగలను? పాపాత్ముడ నీపెముఖ మెట్లుచూడఁగలను?
 సారంగధరు నీమె కెట్లు కన్పర్చుగలను? హరహారా! యీపె
 మృతినొందుటయే నిజమయ్యెనేని తక్షణమే నేనుంగూడఁ
 జచ్చెదను. అదిగో దాసినలవంత. ఏమే రత్నాంగిదేవి
 మూర్ఛిల్లినది.

వల—మహాప్రభూ! అమ్మగారితనేపు నేడ్చియేడ్చి మూ
 ర్ఛిల్లినారు. నాకెద్దియుం దోచ కెవరినై నంబిలుచుకొనివచ్చుట
 కావలికిఁ బోవునంతలో మా పుణ్యమున నేలినవారే
 యెదురైరి.

రాజు— ఎంతయాపద యెంతభేదము? దేవినోట మంచి
 నీరుబోయము సేద దేటునేమో?

వల— (నీరుపట్టుచు) అమ్మగారూ! అమ్మగారూ!

రత్నా— (మూర్ఛ దేటి) నా తండ్రియేఁడీ యేఁడీ నాకొడుకు
 అదిగో ప్రాణేశ్వరుడు (పాదములనొంగుచు) ప్రాణేశ్వరా!

రక్షించుడు రక్షించుడు.

రాజు— (రుమాలతో కన్నులొత్తుకొనుచు) ప్రాణేశ్వరీ! నేనేమి చెప్పగలను? నేనేమి సేయుదును బాపాత్ముడను హంతకుడను. మనబిడ్డడు నిరపరాధియట? నిష్కారణముగ నా దుర్మార్గురాలిమాటవిని వానింజంపించితిని. హరహరా ! విధి యట్లుండె.

రత్నా— నాకొడుకో కొడుకో నీతండ్రివచ్చెనురా చూడురా! నీతలిదండ్రుల నోదార్చరా ప్రాణేశ్వరా మనబిడ్డడు నిరపరాధివా చంపబడెనా? మఱి మనయొద్దకురాడా మనకంట బడడా?

రాజు— ఆహా తండ్రి! యెంతపరాక్రమశాలివి? యెంతసత్వ సంధుడవు? నిన్నూరక చంపించినందు కేచునుకొంటివో నేనెంత ద్రోహుడ నెంతదురదృష్టవంతుడను? దుష్టచిత్రాంగి తన పాపమునకుఁ దగునట్లు లనుభవించెనుజుమా! నాయనా! యిక నిన్నెట్లు చూడగలమయ్యా నీతలిదండ్రులు నీకై పలవించుచుంటి రెందుంటివిరా తండ్రి!

రత్నా— (తనలో) అయ్యో నాప్రాణనాథుఁ డెంత దుఃఖించుచున్నాఁడు. నేనింక నీతని నోదార్చనియెడలఁ గీడు మూఁడును. నాకొడుకుకన్నను మఱియు నీమూఁడులోకములకన్నను నాభర్తయేకదా నాకెక్కుడు (ప్రకాశము) ప్రాణేశ్వరా! సరియాధర్మమా స్త్రీవలె తాముంగూడ శోకించెదరా? మనము తొల్లి యేపాపము చేసికొంటిమో యిట్లు కట్టికుడిపెను. విధి

వ్రాఁలు తప్పశక్యమా? యాచచ్చిన నానవతివలన నింత యయ్యెను.

రాజు— ప్రాణేశ్వరీ! యాయిద్దఱి చావునకును నీకింత దుఃఖమునకును నాయవివేకమే కారణము? నేనింక బ్రతికి యీ ఘోర శోకము స్పహింపజాల నయ్యోపుత్రకా!

కాంక్షతో దీనులఁ గాచు దయాశాలి

వక్కటా యుంటివే దిక్కుమాలి

సకుమార! జగదేకభూర! నిష్కారణం

బే నిన్నుఁ గార్లు వచించినాన

సతత మందస్మితాంచిత ముఖకమల! ప

డున్నావ జంతువుల్ నిన్ను నమల

కలనై నఁ గల్గ వల్కుని తండ్రివంచు ని

న్నెంచకూరక నటికించినాన

నీరపరాధివి పుత్రకా! నిన్నుఁజంపి

ధర్మమెఱుఁగక లోకనిందల కొడియిడి

దక్కియుండిన నాదేహ మక్కటకట

వెన్నుచిక్కిన వరికన్న వృథయుఁగాదె.

ఇంక బ్రతికి యీ ఘోరశోకము స్పహింపజాల నిక్కత్తికి సాజీవనము బలియిచ్చి సుఖించెదను.

రత్నా— వలదు వలదు ప్రాణేశ్వరా! వేటి ధైర్యశా లురు తామిట్లు జాలిఁగుండఁ దగునా? విధిక్మత మెంతటివారికిం దప్పనగునా? మించినది తలంచవలదు చూడడు. ఆడదా నను పానిం గన్నతల్లిని. నేనుఁగూడ సైచుకొనఁగఁ దామిట్లు దిగులొండనేల? నాత్మహత్య మిగుల దోషము. లోకమ లోనప

కీర్తి. ఎవరిగతికి వారేకారణము. సారంగధరుని మృతికిఁ దాము కారణమని తలంచఁదగదు.

రాజు—

ఓర్మిగొనకశ్శమున్ లాగుచున్నకొల్లఁది
బెదురు రెట్టించి విచ్చలవిడి యగాధ
మందుఁ దనరొతుతో ముప్పుఁజెందు గుఱ్ఱ
మటుల నాశోక మింతతో నఁగఁబోదు.

భటు— మహాప్రభూ! యేలిననారి దర్శనమునకై చిన్న ప్రభువుగారిం గొంపోయిన హంతకులు పచ్చియన్నారు.

రాజు— హరహరా సర్వేశ్వరా !

అడవిలోపల నడురేయియందు కారు
గ్రమ్మి యాకస్మికముగ బెంగాలి ఋవ్వ
వానకుఁ గొఱచువాటిన వానిఁమీదఁ
బిరుగువలెఁ బుత్రపృతివార్త విందునేమొ ?

రత్నా — అయ్యో! నన్నుఁ గన్నతండ్రి! నాచంటికూనా!
నీవు స్వర్గమందుంటివా ? యింక నీకాకలి దప్పికలులేవా ?
సుకుమారమైన నీయొడలు నేల కప్పగించితివా? నాకొడుకా!
కొడుకా!

హంత- (ప్రవేశించి) సజీవులై చిన్నప్రభువువా రున్నార తనికే యపాయమును లేదు.

రాజు— సంతోషము సంతోష మెంతేధన్యులము ?
మాతండ్రి యెఁడీ? యెట్లు చంపుట మానినారు? నిజమే నిజమే
యోహో దేవుఁ డెంత మంచివాఁడు ?

హంత—నుహాప్రభూ ! సంశయించవద్దు. హోయిగఁ జిన్న ప్రభువువారు బ్రతికియున్నారు. తమకొక్కరికిఁ నప్పఁ బట్టణ మంతటికినిఁ జిన్నప్రభువుగారు నిర్దోషులని స్పష్టముగఁ దెలిసి యున్నది. మా నాయకుఁడు మాతో నిన్ననే యీ నిజము చెప్పినాఁడు. చిన్నప్రభువుగారు మమ్మెన్నో విశ్రమం దముం జంపుమని బల్మిపెట్టినారు. కాని చూచి చూచి చంద్రుని పంటి యాతనిం జంపుటకుఁ జేతులెట్లాడును? మా యశస్తిమ్మున నింతలో సత్యము తనంతటనే బయలుపడెను. గనుక నిబ్బరముతో నేలినచారి కీక్షేమవార్త దెలుపనచ్చి తిమి. మమ్ము రక్షింపనలెను.

రాజు & రత్నా—మీరు హంతకులు కారు. మా పాలిటి వేల్పులు. ఏఁడీ మాయన్న ?

హంత—ఉత్తరపుటడవి పూఁదోటలోఁ దాముండెద మనియుఁ దమతల్లిగారికిని సుబుద్ధికిని నమయునికి తెలియపర్చు మనియు సెలవిచ్చిపోయిరి.

రాజు—సరియే మీ నల్వరకు నాల్గువేలు బహుమతి యిప్పించెదము లెండు. మంత్రికిని, మహాగాయక శిరోమణి కీక్షేమవార్త సెప్పి తత్తణమే యిటకు రమ్మనుఁడు.

హంత—చిత్తము. (నిష్క్రమింతురు).

రత్నా—జీవితేశ్వరా! దేవు డెంతటి కరుణాసముద్రుఁడు! మంచుపలె సంతశోకము న్మాయమయ్యెందా ! నా తండ్రిని సత్యము కాపాడెను.

రాజు—బేను నిజమెఱుంగుటకు మానవుఁ డన నెంత ?
 ఆహా! సత్యస్వరూపుడగు పరమేశ్వరుఁ డుంట యెంతస్పష్టము?

మునుపు నీటిలోన మున్ని యూపిరియాడ
 కున్నమాడ్కి నిడుచునొందు మనకు
 నిపుడు పైకిఁదేలిన పగిది సంతోష
 మయ్యెఁ బరమసాధ్వి హరుని కృపను.

రత్నా— నా తండ్రి న్నాకనులారఁ జూచువఱకును నాకు
 నమ్మకములేదు. ప్రాణేశ్వరా! కటాక్షించి విచ్ఛేయవలయును.

రాజు — సంతోషమే ప్రాణేశ్వరీ ! నగరు నలంకరింపించి
 సమస్త పరివారముతో మఱియు నేఁగుదము. దేవుఁ డనుగ్ర
 హించినాఁడు మనకే కొఱంతయునులేదు. అదిగో యీ వార్త
 తెలిసి కాఁబోలు సంతోషముతో గిలిగింత పాడుచు నాడుచు
 వచ్చుచున్నాడు.

గిలి—

వీకతాళము — బ్యాగురాగము

ప॥ చిన్నప్రభువు మాకుదక్కె చూకేమికొఱత—

యో—చెల్లకుక్కపిల్ల నీవాట నేఁ బాట ॥చి॥

గ. బార యెండగాయక సూర్యుడ వేగఁబోరా—

మా—చందురు నంపించగ॥ సారిగారిమారరీరాగపామగానరీ॥చి॥

అ. నేరమెంచనట్టి కల్ల—మారి విషముగ్రోలె।

నిక—నిజము మాకుఁ దేలె ॥చిన్న॥

అఁకలింగొను కడుపున కన్నమువలె

గొఱడువాటిన మేనికిఁ గుంపటివలె

దురదగొను చెవికిం దూదితిరి పగింది

మీకుఁజెప్పుదునా యొకమేలువార్త

పెద్దప్రభువుగారికి బెద్ద నేను నమస్కారము.

రాజు —

నాదుప్రాణధనమ్ము నామోదపదము

నాదుబ్రతుకునఁ వెన్నెల నాదుకనులఁ

గన్నపురహరురూపు నాయన్నబ్రతికి

యున్నవార్త చెవులవిందు నొనరుచుదువా.

మిన్నునెగ్రాకి స్వర్గము

గొన్నటు సంపూర్ణ శక్తి కొమరారినటుల్

చిన్నన్న జేమవార్తకి

వెన్నెన్నో జోకతీగ లేపుంజూసెన్.

పెద్ద నీవన నేమిరా ?

గిలి — మునుపటికంటె పరకంతైనం బెరుగలేదా నాకు

బుద్ధి.

కావికోకలబర్వు రాకొసితండి

గాడిదకు నాయ మౌదల కీడిబదులు

గోరుమంగలి కన్యాయ మూరునటులు

బూటకపు తార్పుగుల్లకుఁ బురువువట్టె.

రత్నా — నాయన్న యెందుండెనురా ?

గిలి —

కాఫీ — భండగతి.

ప॥ కుడియెడమలకుఁ దిరిగిప్రొద్దా నాకు—వడికి సత్యము గాయవద్దా.

ఉడుకుబో తంటింతబద్దా దాని— కుండెరా యొకపెద్దా.

ఊఊ మఱిచిన్న ఈఈ అది వడికె దారము నాయెద్ద ॥ క॥

౧. మిన్నముట్టుచుఁ గల్గి పొక్కెఁ బగ- గొన్న యమ్మి విసమ్మ
పెక్కెఁ

గన్నతల్లికిఁ-బెంపెక్కె మాచిన్నప్రభువు మాకుదక్కె ॥ క॥

౨. గాలివంటిది నాదుమాటయెల్ల- కంపులింపులు వైచు బైట।

పేలుచేరారె నీపూట-మలాల నీపాటనేపాట॥ క॥

ఉత్తరపుటడవి పూఁదోటలో బోనుతప్పిన బెబ్బులినలెఁజిన్న
ప్రభువుగా రున్నారట ! చూచినట్లే నేవిన్నానట.
దధిగిణిథోం.

రాజు—ఓరీ గిలిగింతా ! సీవుమాకుఁ బ్రాణమునంటివాఁ
డవు కోరుకొను మెద్దియైన నిచ్చెదము?

గిలి—ప్రభువులు కనుకఁ గోరుకొమ్మనెదరు. సరే యీ మేడ
నాతల కెత్తఁగలరా ?

వల—మహాప్రభూ ! అదిగో మంత్రిగారును మహాకవి
గాయకశిరోమణిగారును వచ్చుచున్నారు.

రాజు—గిలిగింతా ! సారంగధరుని చెబ్బడకు రత్నాంగిదేవి
యందలముతో నీవేఁగుము.

మహా—

ముందువలె భూరిసంతాప మందనీక

యిప్పు దొడలికిఁ దొడవగు నెండపగిది

నేలికకుఁ గన్నుగవయందు నింపుమీలు

చుండెనశ్రులు మాకు నేత్రోత్సవముగ.

రాజు—మంత్రి! మహాకవిగాయకశిరోమణీ! నేడు మాకు వ్యాధి
దొలఁగి నట్లాదుర్మార్గురాలు తనంతట తానే చచ్చెను. మఱి

యును బోయిన జీవము వచ్చినట్లు సత్వసంధుడగు సారంగ
ధరుడు మనగుదక్కె. మనమెంతటి యనృష్టపంతులము.

మంత్రీ — మహాప్రభూ! యేలినవారి యాజ్ఞానుసారముగ
నగరెల్లయు నలంకరింపబడెను.

రాజు — సంతోషము. రంజు చిన్న వాని దోషముకొనివత్తము.

(అందఱును నిష్క్రమింతురు).

ప్రదేశము — ఉత్తరఫలకసి పూర్వోలు.

(సారంగధరుడు పాడుచు ప్రవేశించును).

జంజాటి — త్ర్యశగతి.

ప॥ అగపదపేల రామా — యయ్య లోకనాయకా ।

జగంబులగన్న తండ్రీ — సామసౌఖ్యదాయకా ॥ అగు॥

౧. నేనెచటం గానరా .. నిన్ను సత్కమండుడప్ప ।

గానలోలా నేవేగ .. గానరాదా మాయప్ప ॥ అగు॥

౨. దేహమోహ మూర్ఖరా .. దివ్యజ్ఞానమీరా ।

యోహో సర్వేశ్వరా నీ .. యున్ని బయలుపేయరా ॥ అగు॥

కారణకారణంబు! త్రిజగత్ప్రభువా! సకలాంతరాత్మ! సం

సారవిదూర! ఘోరకలుషఘ్న! దయాంబుది! సర్వజీవా

ధార! యశోవిహార! విబుధస్తవనీయచరిత్ర! భక్తమం

ధార! మహేశ్వరా! నిజము దాచక తెల్పరా .. దుతండ్రీకిన్.

హంతకులు నేనెన్ని విధమాల బోధించిననానినక నన్నిగిల్చి
నారు. ఆహా! సత్యము హంతకులకు గూడ జేయరాద నీలేదు.
నాపని యింకేమి కాదలచియున్నది? అయ్యగారితో హంత

౨. చుక్కరా చూపునఁ జుక్కరా-వట్టిటట్టురా మాయ!

తొక్కరా కల్ల పొక్కెరా-విసము గ్రక్కెరా ||గుల్ల||

ఓహో! చిన్నప్రభువుగారు స్వర్గ మేలాగున్నది. పావు రముల చుట్టియెక్కసారి యెగిరింతనా? యదిగో మీతల్లిగారు విచ్చేయుచున్నారు.

రత్నా - (ప్రవేశించి, సారంగధరుని మోము ముద్దుగొనుచు) నాతండ్రి! నేమెంత యదృష్టవంతులము. తిరిగి నీవు నాకనులఁ బడుదావనుకొనలేదు. నీవు నిరపరాధివని మీతండ్రి గారికి స్పష్టమైనది. పాపపూనాననపాప పనకుఁగానే నిషణ్ణుఁ గ్రోలిచచ్చెను.

సారంగ - అయ్యో నాబ్రతుకున్న నెక్కుడు సంతోషము నాయయ్యకు నిజము తెలియటనుమ్మా.

రత్నా - అయ్యో! నాతండ్రి! నీవు వరప్రసాదివి. సత్య సంధుఁడివని నేను నా పటినుండయ నెఱుఁగుదును. మీ తండ్రిగారికిఁ గూడ నీయూడెంతయో నమ్మకము. నీనికిర నూతని మన నాచచ్చిన నానవతి యట్లు చెఱివినదిగాని, పోనీ యంతకును మన సాలికి దేవుఁడే మనలఁ గాపాడినాఁడ.

సారంగ - అయ్యో నీమట్టి పుణ్యాత్మురాలి కొదవినపాఁ డెప్పటికిని దుష్టులకు నానేరఁ డట్టివాని కెన్నడుగీడుదగులఁ బోదన్నా! నీ పుణ్య నేనూ విశ్వయము చేసితిని. నాదొక కోరిక చెల్లించెదనన్న మనవి చేసికొనెదను.

రత్నా - అయ్యో నాచూటికానా నీకిద్దా! కోరుకొను మెద్ది యడిగిన నిచ్చెదను.

సారం—అమ్మా నీవు పార్వతీదేవివలె సర్వజ్ఞురాలవు చిత్త
గించు మీప్రపంచవటానము చర్చితచర్చణముగాఁ దోచు
చున్నది. ఎక్కడనో నీయట్టి పూజ్యస్మృతాలికిఁదప్ప సంసార
మందఱికి దుఃఖభౌజనము.

రత్నా— నాకుమాత్రము కాదా నాతండ్రి! సంసారమంద
ఱికిని దుఃఖకరమే. చెప్ప నొందుకొట్ట నై కాగర్జునులు హుక్కు
చున్నావు? నీవు పసికూనవు కదా ?

సారం— అమ్మా సంహరణ మోహకారణములు. కాల
కర్మము లెట్టివారికి ననశములు. కావున నేయతినై కాలము
గడుపఁ బ్రతిజ్ఞ పట్టితిని. (పాదములపైబడి) శల్లీ! నీసిగదాలకు
సెలవు దయసేయక తీఱదు.

రత్నా— కట్టా నాపట్టి! నీపట్టి ప్రతిజ్ఞ పట్టఁబడినా? నుస
వంశమునకెల్ల నీవొక్కఁడనే కదా యాధారము? పోనీ
నాయన్నా నీవేలాగుననై న బ్రతికియిన్నావు. విజ్ఞానివి. నేను
నీ మార్గమున కడ్డురానేల?

వల— అదిగో పెద్దప్రశ్నవుగా కెందఱితోనో విచ్చేయు
చున్నారు.

రత్నా— నాతండ్రి! నీవేయాశ్రమమునకున్నావ నేమితికి
యిన్నితనదకు నాకొందఁ బడుచుండవలెను కదా !

సారం— నేకెందఁన్నావ కఱుముగాఁ కనువాని పరివర్తనము
నేయి చుందాని. (రత్నాకి నొకవ-తలు నిస్సృ-మింతురు)

గిలి— ఎంతవఱకు స్వామీ! నేను మీకు శిష్యుడనా. నా పుటదేశించరా? మనసాపురములునుంగూడ యత్నాశ్రమ మిప్పింతమా? ఓ సుముద్ధగానూ! పాదలోనొండీ బోలు బయలు దేలుచున్నారా?

సుబా— నాదంతయు నేనయిమిచున్నది. పల్లెప్రతాపిగో మణులుగాన మీ తల్లి గారు నేలకొంగిరి కాని నేనుచూకిట్లు పుత్రమోహము ద్రదంచుట శక్యమా? మీ తల్లిగారు సాక్షాత్తుం బౌరవీధిదేవి య్లాట రూఢి.

సారంగ— బుద్ధిగో నూతంత్రజీగాడు (నిలువబడి) ఏలిన వారికి ననుస్కారము.

రాజు— తండ్రి! సత్సవాలూగ నేరని నేకొనర్చిన యనజలకు నన్ను మన్నించుము.

సారంగ— ఏలినవారిని నేను మన్నించుపోలేవాడనా? ఇం తను ముందెల్ల నన్నుం బ్రాణప్రదముగఁ జూచువారాకారా? విధివశమునఁ నల్లి యనకొని చనినందున కింతవచ్చెను.

రాజు— ఆ దుర్మార్గురాలు తననూదాదే చచ్చెను. నీ సత్వము నిన్నుఁగాంచెను. వాగ్రదు హంతకులుకాదు. మాపాలిటి వేల్పులు. ఆహా! సత్యము శిక్షనంటదు కదా?

సుహా—

సత్యమననెద్ది యానంద నిత్యపదవి

నిర్మలము సంద్రియము బొందని దశయును

సుబు—

పాటిగను నెద్ది మత్స్య ప్రభు తెలుగున.

గిలి—

నాటకలబెద్ది యంటింత బూటకమున.

రాజు— ఆహా సుబుద్ధి నాకు— నీ తెలుగున ప్రభుభాషకు—

ముంత్ర మహాప్రభూ ' నరప్రసాదగాన చిన్నప్రభువు
గారికన్న సత్వైక్యై ర్యములు లోకములో నెంద్ర నగలవా ?

సారం —

ఏమిదక్కె సుబుద్ధి లే కీనరునకు

గిలి—

వశతకుం జోగు నీవెట్టి వానరునకు

సుబు—

సుహృదులకు మేటివికలతఁ జూపుతెంపు

మహా—

కన్నవారికిఁ లోబడి కన్నపెంపు.

సుబు—

దక్కెన్ సత్యయశంబు

సారం—

సిద్ధగతియున్

రాజు—

దక్కెన్ బుధస్తోత్ర

గిలి—

ము! పెక్కె నల్లకు గుల్లకున్

మహా—

జెడని పేరెక్కెన్ జరిత్రంబులన్

రాజు—

బొక్కెన్ దబ్బరనిందె

సారం—

స్నేహితుల కుబ్బున్ జూపె సంతోషమున్

సుబు—

జిక్కెన్ ప్రజ యభీష్టవస్తువలకున్ జీవంబు గల్పించుచున్.

రాజు— నాహాకని గాయకని నుణి పిన్నయే పెద్ద.

మహా—

కాశ్వత ప్రకృతిలోన వీజంబుఁజాడఁ

బూర్ణతంబట్టి పిన్నగాఁ బోలుఁ బెద్ద

పిన్నదీపంబు క్రొవి యందున్న గుణము

గిన్నయటు పిన్నలో బుద్ధి ఘనతచూపు.

రాజు— సత్యవంతునిముఖ మెన్నఁడు న్వెలితిఁ జూపదు

కదా ?

మహా—

నెవరు దిట్టదనము నోర్పు నిర్మలతయు

నిశ్చలతయుఁ దటస్తత నియమితగతిఁ

జెందుదృష్టియు సుస్మిత మందవాక్కు

సత్యవంతుని యాస్య లక్షణము విష్ణి.

గిలి—

దొంగతనము సిగ్గు వెంగలితనమును

వగలు పెగలు పొగలు వలపు సొలపు

గొలుపు కన్నుఁగవయుఁ గొంచెనవ్వలమ్మాట

కల్ల బోతుముఖము వెల్లడించు.

రాజు— మామనసు పక్వమైనది. ఇంక నీకుక్షంభరిత్వపు దంభము, న్యాయముగను గొనంజాలుదు మను నధికార గర్వము, మోహమునకుఁగల యంధత్వము మాకుఁదేట పడినది. చర్విత చర్వణ సంపదలిఁకనొల్లము. మహాకవిగాయక శిరోమణి మంత్రి మేము వానప్రస్థాశ్రమముం గైకొందుము. చిరంజీవి సారంగధరుఁడు వయోవంతుఁడు. రాజ్యభారము వహింపఁదగను. శ్రీఘ్నముగ మాయభీష్టము జరుగవలయును.

మంత్రి— ఏలినవారిం జిన్ననాటనుండియుఁ గనిపెట్టుకొని యున్న యీ పెద్ద సేవకునికింగూడ మనస్సు తొకికంబుల విరక్తి చెందె. నాబిడ్డఁడు సుబుద్ధి మంత్రిగా నాస్థానంబున నియమింపఁ బడఁ బ్రార్థించుచున్నాను.

గిలి— కవిగాయక శిరోమణిగారూ ! యింకను మీమనసు పక్వముగాలేదా ? మేడలు గోడలు కోటలు పేటలు పోటులు గోటులు సంతృప్తితీటలేదా ? పొదలు తుప్పలు గుట్టలు పుట్టలు వర్తింపఁజనరాదా ? నాకుంగూడ వై రాగ్గణవంబుకు చున్నది. వద్దన్నఁ బెండ్లియన్నట్లు నాకీ పేడిభోగములేల ?

మహా—

చిటుటాలపై జిలజిలబాటు నెలయేటి

నీటిపై లకుముకి దాటుచూచి

సానాట నలవాటు బూని మెల్లనఁజేర

వచ్చుజింకల కూర్మి పాటుచూచి

మడుగులఁ జెఱలాడి బెడిదపుబొడ్డుల
బొలయించు నేనుఁగు పోటుచూచి

దువ్వి ముద్దుగొనుచు దొడ్డపులులతోడ
నాటాడు చెంచెత నీటుచూచి

వర్ణనముసేయుచున్ భూరివనములందుఁ
బలురకంబుల పిట్టల పలుకులకును

స్వరముగట్టుచుఁ జెట్టుల పట్టలందుఁ

బిద్యములువ్రాయు భాగ్యంబు పట్టునెపుడు ?

రాజు—తండ్రీ! నీవు రాజ్యపాలనమును స్వేచ్ఛానుసారముగాఁ బూనునది.

సారం—ఏలినవారు కటాక్షించెదరేని నాదొక కోరిక.

రాజు—కోరుకొను మెద్దియైన నీకడ్డా తప్పక చెల్లించెదను.

సారం—సంసారం బింకనొల్లక వనంబుల సిద్ధగతి నందుటకుఁ బ్రతిజ్ఞపూనితి.

రాజు— సత్యసంధుడవు ప్రతిజ్ఞతిరుగనేర వక్కటా! నీతల్లి యిదివిని యెంత దుఃఖించునో? ఎందుకట్లు తలఁచితివిరా చిన్ని తండ్రీ? ఇంక రాజ్య మెవరు వహించఁగలరు ?

సారం— మాతల్లిగారి సెలవిదివఱకే పొందితిని.

సుబు - (తనతండ్రీం జూచి) నాకిదివఱ కమ్మయు మిఠాయిను జేసిన వాగ్దానమిప్పుడు చెల్లించుకొనెద. చిడ్డనింగటాక్షింపఁ గోరెద.

మంత్రీ - సారంగధర ప్రభువుగారు నీవును శరీరములు వేఱయ్యును మలసులొక్కటియే యని యిదివఱకే స్పష్టము.

రాజు—మంత్రి ! సిద్ధగతికేఁగు పుత్రులను వారింపఁదదదు.
మాకీచిన్నవాఁడు పుట్టకమునుపు చంద్రచూడుని దత్తతచేసి
కొనుట మీరెఱుంగురుకదా? అతనికి రాజ్యమప్పగించి యతని
ప్రాణమిత్రుఁడగు మీ పెద్దకొడుకు కార్యదర్శిని మంత్రిగా
నియమించునది. సరియే బాలకులాతా! చక్రవర్తులుగ నుంట
కన్న సర్వజ్ఞులగు సిద్ధులగుట గొప్పకాదా? మంత్రి ! యీ
వనమునందే మేము వానప్రస్థులమై యుండెదము. మహా
కవి గాయకశిరోమణీ ! మనయందఱి కిట్టి వైరాగ్యసంపద
గలుగఁజేసిన పరమేశ్వరు నొక్కమొగి మనమందఱముం
గలసిపాడి మఱియు సాయంకాలకృత్యముల కరుగుదము.
(అందఱు పాడుదురు.)

సురట—మిత్రగతి.

ప॥ సత్యస్వరూపా జగదేకదీపా—సర్వేశ్వరా మాకు సజ్జానమీరా :
అ॥ స్తుత్యచరిత్రా శుద్ధవైరాగ్యంబు—నిత్యంబు కాపాడి నిశ్చేయసమ్మిము॥
౧. అన్నిలోకములకు నాధారమగు తండ్రి — సన్నతముగ మోక్ష
సంపదలీరా ।

నిన్ను వేడినాము నిఖిలాదికారణ — మన్నించి నీభక్తి మార్గము
చూపుమో ॥స॥

(అందఱు నిష్క్రమింతురు)

భరతవాక్యము

వైరములేక యెల్ల ప్రజ వర్ధిలుగావుత విద్వైలైఁబెం
పారునుగాత సత్యమున న్యాయపతుల్ చరియింతుగాత పే
సారి సమస్తధాన్యధన సంపదమీఱునుగాత యీశుఁడున్
స్వైరవిహార జీవనము స్వాశ్రితకోటికిఁ బెట్టుగావుతన్.

మంగళము

మ ద్వి ర చి త గ్రంథ ము లు

— —

1. కాళీయమర్దనము (సంస్కృతమున హరికథ)
2. కంసవధ డిటో
3. పారిజాతాపహరిణము డిటో
4. కాశీశతకము (సంస్కృతము)
5. యథార్థ రామాయణము (6 తెనుఁగు హరికథలు)
- (1) శ్రీరామజననము.
- (2) సీతాకల్యాణము.
- (3) పాదుకాపట్టాభిషేకము.
- (4) శ్రీరామసుగ్రీవమైత్రి.
- (5) హనుమత్సందేశము.
- (6) సామ్రాజ్యసిద్ధి.
6. దంభపురప్రహసనము (తెనుఁగు నాటకము)
7. ప్రస్తావక సంస్కృతాంధ్ర సంగీత పద్యప్రబంధ విశేషములు
8. నవరస తరంగిణి (షేక్స్పియరు కాళిదాస కవిత్వముల లోని విశేషముల కాంధ్రీకరణము)
9. శ్రీరామచంద్ర శతకము (సంస్కృతము)

125

ప్రాప్తిస్థానము :—

శ్రీమతి కట్టా శ్యామలదేవి,
శ్యామలా నగర్, గుంటూరు-6.